

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Betül ÇETİN**

**Danışman
Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER**

**Ağustos-2018
KIRIKKALE**

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI**

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Betül ÇETİN**

**Danışman
Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER**

**Ağustos-2018
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER danışmanlığında Betül ÇETİN tarafından hazırlanan “Türkiye’de Bölgesel Büyümenin Kaynakları” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

7 / 8 /2018

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Türkiye’de Bölgesel Büyümenin Kaynakları adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

7 / 8 / 2018

Betül ÇETİN

ÖN SÖZ

Küreselleşme süreci, ülkeleri ekonomik büyümeye yönelik politikalarda farklı arayışlar içerisine sokmuştur. Bu çerçevede ekonomik büyümenin ulusal düzeyde gerçekleştirilen uygulamaları, yerel düzeye indirgenerek bölge kavramı yeniden yorumlanmıştır. Bölgelerin kaynakları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmada Türkiye’de bölgesel kaynakların, bölgesel büyüme oranları ile ilişkisi ekonometrik olarak hesaplanılmaya çalışılmıştır. Türkiye için Düzey 2 bazında ele alınan İstatistikî Bölge Birimlerinin, büyüme kaynaklarını ekonometrik olarak analiz edilmesi, ampirik literatüre katkı sağlayacak ve yeni çalışmaları motive edecektir.

Yüksek lisans eğitim sürecimin her aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benimle paylaşan ve bu konuda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Harun ÖZTÜRKLER’e teşekkürü bir borç bilirim.

Bugüne kadar benden maddi, manevi desteğini esirgemeyen, bana olan inancını hiç birzaman kaybetmeyen, master derecemde en büyük payı olan, değerini tarif edemediğim başta babam Ömer ÇETİN’e, bu zorlu ve yorucu süreçte ilgi ve anlayışıyla yaşadığım zorlukları aşmamı sağlayan annem Aynur ÇETİN’e, bu yolda tecrübeleriyle bana katkı sağlayan ve beni yönlendiren Tuğba SARIÇAM’a, her daim beni destekleyen, bana güvenen ve yanımda olan tüm dostlarıma içtenliğimle sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

08/08/2018

Betül ÇETİN

ÖZET

Çetin, Betül, “Türkiye’de Bölgesel Büyümenin Kaynakları”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bölgesel kalkınma ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü, birbirini besleyen bir ilişki süreci söz konusudur. Ayrıca bölgesel kaynakların tam ve etkin kullanımı ile ekonomik büyümenin gerçekleşmesi toplumun iktisadi refahını arttırmak adına önemli bir zorunluluktur. Bu süreç sonunda, bölgelerin kalkınması ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesi temel ekonomi politik amaçlardan birisini oluşturur. Bu amaçla makroekonomik politikalar yanında, uygun bölgesel sürdürülebilir ekonomi politikaları da tasarlanıp uygulanmalıdır. Bu politikaların oluşturulması ise bölgesel kaynaklar ile ekonomik büyüme arasında bulunan ilişki parametrelerinin ekonometrik analizi yapılarak mümkün kılınmaktadır. Yapılan ekonometrik analiz ile bölgesel kalkınma politikalarının tasarlanması için fikirler üretilmektedir. Bu amaçla çalışmamızda, her bir bölgenin ekonomik kaynakları ile büyüme oranları arasındaki ilişkisi analiz edilmektedir. Analiz temeli olarak, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 seçilmiş, 2005-2013 yılları arasında 26 bölgenin iktisadi kaynak verileri incelenmiştir. Çalışmamızda, her bölgenin sahip olduğu kaynakların farklı olduğu ve bu kaynakların ekonomik büyüme üzerinde ki etkilerinin değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Yapılan analiz ile belirlenen dönemde, bazı iktisadi kaynakların bölgelerarası farklılığı gidermede çok büyük etkilerinin olmadığı ve bu nedenle ekonomik büyümeyi arttıracak nitelikte yarar sağlamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan devletin ve kalkınma kuruluşlarının bölgesel kalkınma ve bölgelerarası dengesizliği gidererek, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek adına yaptığı politika ve projelerde özellikle yatırım, istihdam ve ihracat kaynaklarının üzerinde durması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Büyüme, Bölgesel Dengesizlikler, Bölgesel Kaynaklar, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

Çetin, Betül, “Sources of Regional Growth in Turkey”, Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

There is a two-way self-feeding relationship process between economic development and economic growth. Furthermore, to increase the welfare of the society, full and efficient use of regional resources is a must. One of the basic economic policy goals is to ensure regional development and minimize regional imbalances. To this end, in addition to macroeconomic policies, regional sustainable economic policies must also be designed and implemented. To be able to design those policies we must have the knowledge about the parameters of the relationship between regional resources and economic growth. Econometric modelling provides us with ideas for designing regional economic development policies. Therefore, this study analyzes the link between regional economic growth and its sources. We base our analysis on the Nomenclature of Territorial Units for Statistics, Level 2, and investigate economic resources data of the 26 regions for 2005-2013 period. In this study we find that there are considerable differences in the regional resources and the effects of those resources on economic growth vary significantly. Moreover, some of the so-called sources of economic growth has in fact insignificant effect on economic growth. On the other hand, government and regional institutions growth and development related policies, and in this respect, investment, employment and exports emerge as the most important growth pushers.

Keywords: Regional Development, Regional Growth, Regional Imbalances, Regional Resources, Panel Data Analysis.

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AR-GE: Araştırma-Geliştirme

BH: Büyüme Hızı

BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı

DAP: Doğu Anadolu Projesi

DOKAP: Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İBBS: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması

KBGSYH: Kişi Başına Düşen GSYH

KOP: Konya Ovası Projesi

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

RE: Rassal Etkiler

SE: Sabit Etkiler

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLULAR

Tablo 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri	32
Tablo 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları	33
Tablo 3: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi başına GSYH	33
Tablo 4: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	34
Tablo 5: Güney Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri.	35
Tablo 6: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri	36
Tablo 7: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Durumu	38
Tablo 8: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları	38
Tablo 9: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH.....	39
Tablo 10: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	40
Tablo 11: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri	41
Tablo 12: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri.....	42
Tablo 13: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri	45
Tablo 14: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları.....	45
Tablo 15: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına Düşen GSYH	46
Tablo 16: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	47
Tablo 17: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri.....	48
Tablo 18: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri	48
Tablo 19: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Durumu	50

Tablo 20: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları	51
Tablo 21: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi başına GSYH.....	51
Tablo 22: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	52
Tablo 23: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri	53
Tablo 24: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri.....	54
Tablo 25: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri.....	56
Tablo 26: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları.....	56
Tablo 27: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH	57
Tablo 28: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	58
Tablo 29: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri	59
Tablo 30: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri.....	59
Tablo 31: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri	61
Tablo 32: Ege Bölgesi İBBS Düzey2 Büyüme Oranları.....	62
Tablo 33: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH	62
Tablo 34: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	63
Tablo 35: Ege bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri.....	63
Tablo 36: Ege Bölgesi İBBS Düzey2 Temel İşgücü Göstergeleri.....	64
Tablo 37: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey2 Göç Verileri	65
Tablo 38: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey2 Büyüme Oranları	66
Tablo 39: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH.....	67

Tablo 40: Akdeniz Bölgesinde İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH.....	67
Tablo 41: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri.....	68
Tablo 42: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri.....	69
Tablo 43: Hausman Testi, Breusch-Pagan LM Testi, F Testi ve Hipotezleri	73
Tablo 44: Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2	75
Tablo 45: Analizde Yer Alan Değişkenler Tablosu.....	78
Tablo 46: Tanımlayıcı İstatistikler.....	79
Tablo 47: İkili Korelasyon Matrisi.....	79
Tablo 48: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları	80
Tablo 49: Birim Kök Testi Sonuçları.....	80
Tablo 50: Birinci Fark Alınması Sonrasında Birim Kök Testi Sonuçları.....	81
Tablo 51: Kurgulanan Alternatif Modeller	81
Tablo 52: Hausman Testi	82
Tablo 53: Değişen Varyans ve Ardışık Bağımlılık Testi.....	82
Tablo 54: Tahmin Sonuçları.....	83

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI.....	ii
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT) SAYFASI	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	iv
TABLolar	v
İÇİNDEKİLER.....	viii

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

1.1 TEMEL KAVRAMLAR.....	3
1.1.1. Bölge Kavramı	3
1.1.2. Bölgeselleşme ve Yeni Bölgeselcilik	4
1.1.3. Bölgesel Dengesizlik	5
1.1.4. Bölgesel Kalkınma.....	6
1.1.5. Bölgesel Planlama.....	7
1.1.6. Bölgesel Kalkınma Ajansları	8
1.2 LİTERATÜR TARAMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞME

2.1. TARİHSEL GELİŞİM	18
2.1.1. Kuruluş, II. Dünya Savaşı Yılları ve Liberal Dönemde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (1923-1960)	18
2.1.2. Planlı Dönemde Bölgesel Kalkınma Politikaları (1960- 1980)	21
2.1.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1968)	21
2.1.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).....	23
2.1.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	23
2.1.2.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1983)	24

2.1.3. Piyasa Ekonomisi ve Dışa Açılma Döneminde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (1980-2000)	25
2.1.3.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	25
2.1.3.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)	26
2.1.3.3 VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	27
2.1.4. Güçlü Ekonomiye Geçiş ve Küresel Finansal Kriz Döneminde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (2000-2013)	28
2.1.4.1. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2006)	28
2.1.4.2. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)	29
2.1.4.3. X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)	30
2.2. TÜRKİYE’NİN BÖLGELERE GÖRE BÜYÜME KAYNAKLARI ANALİZİ	31
2.2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	31
2.2.2. Doğu Anadolu Bölgesi:	37
2.2.3. Karadeniz Bölgesi:.....	43
2.2.4. Marmara Bölgesi:	50
2.2.5. İç Anadolu Bölgesi:	55
2.2.6. Ege Bölgesi:.....	61
2.2.7. Akdeniz Bölgesi:.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL BÜYÜMENİN KAYNAKLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1 METODOLOJİ.....	70
3.1.1. Analizin Amacı	70
3.1.2. Kullanılan Ekonometrik Model	70
3.1.2.1. Panel Veri Yöntemi.....	70
3.1.2.2. Model Tahmini Öncesi Sınamalar	73
3.1.2.3 Model Tahmini Sonrası Sınamalar	74
3.1.3. Veri Seti	75
3.1.4 Analizde Kullanılan Değişkenler.....	76
3.2. ANALİZ	78
SONUÇ	84

GİRİŞ

Değişen ve küreselleşen dünya ekonomisinde, ülkelerin gelişme ve büyüme adına girdikleri yarışta galip gelebilmek için uyguladıkları politikalar sürekli değişim göstermektedir. Değişmeyen tek şey, hedefin ekonomik sosyal kültürel ve siyasi anlamda sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi sağlayan ülke pozisyonunu elde etmek ve devam ettirmektir. Bu amaçla ülkelerin ekonomik büyümeye verdikleri önem oldukça fazladır. Teorik anlamdan kişi başına düşen reel gelirden bir yıldan öbür yıla yaşanan artışın sürekli devam etmesi ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşen ekonomi de ülkeler sadece elde ettikleri gelirle birbirlerine karşı rekabet etmemektedir. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve gelir gibi ekonomik faktörlerin yanında, sosyal, kültürel, tarihi, coğrafi ve teknolojik faktörlerin etkisi de bulunmaktadır. Değişen gelişmiş ülke statüsüne erişmek isteyen bölgeler, artık daha farklı politikalar uygulamaktadırlar. Nitekim bu politikalar, ulusal düzeyden bölgesel düzeye geçiş yaparak, yenedünya düzeniyle ortaya çıkan yerelleşme ve bölgeselleşme olguları temel alınarak yapılmaya başlanmıştır. Ülkeler arasında mevcut olan gelişmişlik farklılıkları, ülke içinde bölgeler arasında da bulunmaktadır. Bölgeler arasındaki eşitsizlik giderildiği takdirde ülke ekonomisinde de büyüme ve kalkınma gerçekleşerek gelişmiş ülke pozisyonuna geçilebileceği düşünülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, küresel rekabette avantaj elde etmek adına bölgesel analize yönelik çalışmaları arttırmış ve kalkınma politikalarını bölgesel gelişme temelinde oluşturmuşlardır.

Ekonomik büyüme adına yapılan bölgesel uygulamalarla, gelişmiş olan bölgelerde cazibe merkezleri oluşmaya başlamış, üretim fonksiyonları bu bölgelerde yoğunlaşmaya başlamış ve bunun etkisiyle yerel bölgelerden gelişmiş bölgelere yoğun göç ve işgücü akını yaşanmıştır. Gelişmiş bölgelerde yaşanan bu yığılma zamanla negatif dışsallığa dönüşmüş ve yerel bölgelerin üretim fonksiyonlarında azalma meydana gelmesine neden olmuştur. Bu durum bölgelerarası dengesizliğin oluşmasına sebep olmuştur. Yapılan literatür çalışmalarında bölgelerarası eşitsizliğin nedenleri hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Gelir faktörü, sanayileşme, yüksek teknoloji ve bilgi yoğun sektörler, Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı ve her bölge için farklı politika uygulanması gibi sebepler bölgelerarası dengesizlik için ileri sürülen görüşlerdir.

Her ülkenin, bölgesel farklılıklarını gidererek ekonomik gelişmeyi sağlamak adına farklı politikalara başvurduğu görülmektedir. Ülkeden ülkeye, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları nedeniyle değişkenlik gösteren politikalar aynı zamanda dönemsel boyutta da farklılık göstermektedir. Küreselleşen ekonomiyi yakalamak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek adına Türkiye de bölgesel gelişme adına çalışmalarda bulunmuştur. Nitekim cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal değişimlere hız kazandırarak yapılanma dönemine girilmiştir. Devletçilik dönemi olarak nitelendirilen 1960'lı yıllarda planlı ekonomiye geçilerek beşer yıllık kalkınma planlarıyla bölgesel gelişme kaynaklı büyüme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. 1980'li yıllarda liberal ekonomiye geçiş yapan Türkiye, 1990'lı yıllarda Avrupa Birliğine uyum sürecinin etkisiyle de Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulaması ve Kalkınma Ajansları projesiyle, bölgesel politikalarda dönüşüm yaşamıştır. 2002 yılında bölgesel istatistiklere kolayca ulaşabilmek ve bölgelerle karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturabilmek adına İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması sistemiyle bölgeler 3 düzeye ayrılmıştır. Marmara, Ege, Akdeniz Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri 26 alt bölgeye ayrılarak yapılan sınıflandırmayla, bölgesel kaynakların ekonomik büyümeye etkisi daha kolay analiz edilmiştir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik büyüme ve bölgeselleşmeye ait temel kavramlar tanımlanmıştır. Ayrıca bölgesel kaynakların ekonomik büyüme üzerinde etkileri, bölgesel dengesizlik ve bölgesel politikalar hakkında literatür çalışmalarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde cumhuriyetin ilanından itibaren dönem dönem, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısı özellikle ekonomik büyüme kaynakları yıllar itibarıyla tablolaştırılarak bölgesel kalkınmanın tarihsel analizi anlatılmıştır. Onuncu beş yıllık kalkınma planına kadar tüm planlarda; dönemin özellikleri, bölgeler için belirlenen hedefleri ve politikaları üzerinde durulmuştur. İBBS Düzey 2 bazında 26 bölgenin iktisadi kaynak verileri tablolaştırılarak bölgelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında yorum yapılmış, diğer bölgelerle kıyaslanarak farklılıkların nedenleri yorumlanmıştır. Üçüncü bölüm de ise çalışmada kullanılan veri seti ve model tanıtılarak Türkiye'de ekonometrik büyümeyi etkileyen bölgesel kaynaklar panel veri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizimiz, Sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

1.1 TEMEL KAVRAMLAR

Küreselleşme, ülkelerin ekonomik gelişmelerini ve kalkınma teorilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çerçevede yerelleşme ve bölgesel ekonomiler olgusu ekonomi politikalarının tasarlanmasında önemli bir parametre haline geldi. Bu yüzden ulusal düzeyde uygulanan kalkınma politikaları, bölgesel düzeye göre yeniden yapılandırılmıştır. Bölgesel gelişmenin tekrar yorumlanması, kalkınma ekonomisinde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına, bölgelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha çok hissettirmesine yol açmıştır. Küresel rekabette avantaj elde etme adına bölgelerin öneminin artması, kalkınma stratejilerinin çizgilerini belirlemiştir.

Ülkelerin temel amacı ekonomik büyüme ve kalkınmadır. Ekonomik büyüme, gayri safi yurtiçi hasılda (GSYH) bir yıldan öteki yıla kadar ortaya çıkan oransal artıştır. Ekonomik kalkınma ise GSYH'nın artmasının yanında, sosyal refahın, toplumsal yaşam standartlarının ve üretilen ürünlerin, üretim faktörlerinin iyileştirilmesiyle ekonomide meydana gelen gelişmedir. Ekonomik kalkınma eşanlı olarak bölgelerin kalkındırılması; bölgesel kaynakların verimli kullanılması, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi ve bu sayede ülke ekonomisinin gelişmesini de sağlamaktadır.

1.1.1. Bölge Kavramı

Bölge; doğal ve coğrafi koşulların aynı olduğu, üzerinde yaşayanların benzer toplumsal özelliklere sahip olduğu, sınırlarının yönetsel ve ekonomik kriterlerce belirlendiği alanlardır. Bölge literatürde iktisadi, sosyal, coğrafi ve politik açıdan birçok farklı tanımları yapılan bir kavramdır. Günümüzde bölgesel çalışmalarda; doğal kaynaklar, nüfus, çevre, kültür, iktisadi kalkınma ve planlama gibi unsurları dikkate alan kriterler kullanılmaktadır. Bu unsurlar dikkate alındığında iktisadi anlamda bölge; ekonomik sınırları içinde yerinden yönetilebilen bir birim olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik değişim sürecinde Dinler (2005), geleneksel bölge kavramını üç ayrı şekilde analiz etmiştir. İlki coğrafi, sosyal ve ekonomik özellikleri birbirine çok

benzeyen ve toplumsal nitelik bakımından bütünlük gösteren homojen bölgelerdir. İkincisi ana merkez haline gelmiş büyük yerleşim yerlerinin, kendisinden daha küçük bir ya da birkaç yerleşim yerini etkisi altına alması ile tanımlanan polarize bölgelerdir. Üçüncüsü ise bir bölgenin kalkınması amacıyla yerel kurum ve kuruluşların işbirliği ile belirlenen, hedef, strateji ve planlara göre yapılandırılan bölgelerdir.

İktisadi açıdan bölgeler; demografik yapı, beşeri sermaye, altyapı kapasitesi, kurumsal yapı, yatırım faktörleri ve istihdam olanakları açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu gibi faktörler her bölgenin gelişmişlik seviyesini farklı şekilde etkilemektedir. Sonuçta her bölgenin farklı coğrafi özellikleri, politikaları, yerel kurumları, üretim kapasitesi vardır. Nitekim önemli sektörleri içinde barındıran, kalkınma kaynaklarını adil ve verimli şekilde kullanarak rekabet potansiyelini güçlü kılan, sosyal ve kültürel zenginliği sürdürülebilir nitelikte artan bölgeler cazibe merkezi niteliğinde bölgelerdir. Diğer bölgeler ise içerisinde bulunan sektörlerin gelişme gösterdiği, gizli kalmış ekonomik kaynaklara sahip olup bu kaynakların verimli şekilde kullanılması halinde kalkınmanın sağlanabileceği kalkınma potansiyeli olan bölgelerdir. Bazı bölgelerin ise sektörlerinin gelişme gösterememesi, kalkınma kaynaklarının verimli kullanılmaması ve büyük oranda diğer bölgelere göç vermesi sonucu iktisadi anlamda gerileme yaşadığı görülmektedir.

Bölge kavramında Küçüker (2000) iktisadi kaynaklarla beraber bölgelerin, doğal çevresinin, coğrafi koşullarının, o bölgenin kültür ve tarihinin birlikte analiz edilmesi sonucu yeni bir kavram olan ekonomik coğrafi bölgelerin ortaya çıktığını ve coğrafi koşulların, bölgesel planlama ile ekonomik kalkınma üzerinde ki etkisinin oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Zira bölgelerin coğrafi özellikleri; işgücü, yabancı ülkelerin pazar arayışı, ithalat ve ihracat için fark yaratacak faktörler olmasının yanında kalkınmasında önemli bir etken olarak görülmektedir.

1.1.2. Bölgeselleşme ve Yeni Bölgeselcilik

Devletin, geri kalmış bölgeleri kalkındırmak amacıyla yaptığı yatırımları, kamusal fon aktarımları ve destekleri o bölgelerin gelişmişlik seviyesini yakalamaya yetmeyince yeni bir yaklaşıma, yeni bir kavrama ihtiyaç duyulmuştur.

Geleneksel anlamda bölge kavramı DPT (2000)'ye göre, devletin denetimiyle sınırları belirlenmiş, dışa kapalı yerel birimlerin mekânsal bütünlüğünü ifade ederken, yeni

bölgeselcilik anlayışında bölge ise mekânsal açıdan süreklilik şartı olmayan, yerel kurumların daha çok ön planda olduğu, uluslararası ilişkilerde aktif olan, sınırları değişebilen ve dışarıya açık olan birim olarak tanımlamıştır. Yerel bölgeselcilik, bölgelerin küresel piyasalarla ilişki içinde olabilmesi, iyi bir altyapı sistemine sahip olması, iyi eğitilmiş, yenilikçi, bilgi üretebilen nüfusu ve üretim faktörlerinin hareketliliği ile ilgilidir. Böylece bölgelerin kalkınmadaki başarısı farklı faktörlerin biraraya gelmesi ile elde edilecektir. Bölgelerin kalkınma potansiyelini harekete geçirecek kaynakları verimli şekilde kullanmak, modern teknoloji ve beşeri sermayeye yatırım yapılması, merkezi değil daha çok bölgesel çalışmaların yapılması, sektörlerin gelişimi sağlanarak yatırımların artırılması yeni bölgeselcilik anlayışının temel ilkelerini oluşturmaktadır.

Sungur vd. (2010), geleneksel bölgesel kalkınma anlayışında kaynakların bölgelerarası yeniden dağıtımını esas alınırken, yeni bölgeselcilik anlayışında yerel ve bölgesel kaynakları harekete geçirecek projelere önem verildiğini ileri sürmüşlerdir. Bilgiye dayalı ekonomiyi oluşturma açısından son derece önemli olan yeni bölgeselcilik anlayışında, merkezi politikalardan çok özel sektör ve yerel girişimcilerin desteklenmesi, yerel kaynakların ön plana çıkartılması, yabancı yatırımların bölgelere çekilmesi ve dış ticarete üstünlük sağlayıp rekabet edebilirlik hedeflenmektedir.

1.1.3. Bölgesel Dengesizlik

Her bölge farklı zamanda kendi koşul ve kaynaklarına göre gelişmektedir. Bazı bölgeler kaynaklarının elverişli olmasıyla hızlı bir gelişim gösterirken, bazı bölgeler bu gelişimin gerisinde kalmaktadır. Böylece, ülkenin bir bölgesinde ekonomik, sosyal, kültürel gelişmişlik seviyesi yüksekken, diğer bölgelerinde geri kalma sorunu yaşanabilmektedir.

Bölgelerarası dengesizlik gelişmiş ülkelerde de mevcutken, gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir. Bu ülkeler, bölgelerinde farklı sosyo-ekonomik yapılar barındırdığından her bölgeye ayrı kalkınma modelleri geliştirmiştir. Geliştirilen kalkınma modellerinin ortak hedefi ise sanayileşmedir. Sanayileşmiş bölgelerin cazibe merkezleri haline gelmesi, bu bölgeye göçlerin yoğunlaşmasına, dengesiz nüfus artışına, çevre kirliliğine, kültürel çatışmaya, altyapı ve işsizlik gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hem sanayileşmiş bölgelerde yaşanan yoğunluğun

olumsuz sonuçları, hem de göç veren bölgelerin sosyo-ekonomik yapısının bozulması bölgesel dengesizliklere kaynaklık teşkil etmektedir.

1.1.4. Bölgesel Kalkınma

Kalkınma; modernleşme ve ilerleme kavramlarına eşdeğerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, bir ülkenin belirli dönemler arasında GSYH 'sının artmasıyla beraber, toplumsal refahının da artması, gelir dağılımının düzelmesi, verimliliğin artması, adalet, eğitim sağlık ve güvenlik hizmetlerinin en nitelikli biçimde sağlanmasına kalkınma denir. Kalkınma, bir toplumun yaşam kalitesini yükselterek, bu durumu sürdürülebilir hale getirmeyle sağlanmaktadır. Günümüzde ülkeler ulusal düzeyde yürütülen kalkınma politikaları ile birlikte, bölgesel kalkınma politikalarına yönelmişlerdir. Bunun nedeni bir ülkenin kalkınması, bölgelerin kalkınmasıyla gerçekleşmektedir. Bu çerçevede ülkeler, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla her bölgenin önemli kaynaklarını ön plana çıkartıp verimliliklerinden yararlanarak, ekonomik gelişmeyi sağlamayı hedeflemişlerdir.

Bölgesel kalkınma; sınırları belirli bir bölgenin üretim faktörlerinin iyileşmesi, altyapının geliştirilmesi, dış ticaret ilişkisinin güçlendirilmesi, eğitim, sağlık, teknoloji ve kültür faktörlerinin daha çok ön plana çıkmasıyla birden fazla merkez ilin oluşturulması ve toplumsal refahın artırılarak gelişmiş bölge statüsüne kavuşmasıdır. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2003), bölgesel kalkınmayı; girişimcilik ve sürdürülebilirliği ilke edinen, kaynakların geliştirilerek bölge refahının yükseltilmesine katkıda bulunan, nitelik ve nicelik yönünden gelişmeyi sağlayan çalışmalar bütünü olarak değerlendirmiştir. Bölgelerin kalkınmışlık düzeyleri GSYH, nüfus, göç, sektörel yoğunluk, istihdam, yatırım, eğitim, sağlık ve yabancı sermaye gibi ekonomik unsurlar baz alınarak belirlenebilmektedir.

Ülkeler ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla, bölgelerin sahip olduğu faktörleri göz önünde bulundurularak bölgesel gelişim politikaları belirlemektedirler. Bu politikaların temel amacı; bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltarak sosyo-ekonomik dengeleri sağlamak ve büyük şehirlere çok fazla göç veren gelişmemiş yerel bölgelerin yaşam standartlarını arttırmaktır. Bölgesel kalkınma politikaları her bölgenin kendisine ait ekonomik kaynaklarını en verimli şekilde kullanarak bölgelerarası rekabeti arttıran, bu faaliyetleri gerçekleştirecek yerel yönetimler ile firmaların birbirleriyle olan ilişkilerini geliştiren, sadece geri kalmış bölgelerin değil

tüm bölgelerin kalkınmasını sağlayıp birçok cazibe merkezi oluşturarak yatırımları arttıran temel özelliklere sahiptir. Amaç bölgelerarası farklılıkları azaltarak, ulusal düzeyde ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir.

1.1.5. Bölgesel Planlama

Küreselleşme ile beraber ülkelerin üretim, ticaret ve finansal piyasalarında yaşanan değişimler bölgesel kalkınma politikalarında yeni düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bu değişim bölgelerin planlama ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bölgesel planlama için bir bölgenin ekonomik, sosyal ve fiziki kaynakları rasyonel biçimde araştırılıp, taslak haline getirilerek, kaynakların verimli şekilde işlenebilirliği için belli başlı stratejiler belirlenmektedir. Bu yönden planlama, belirlenen bölgesel hedeflere ulaşmak için yapılan ön hazırlıktır. Planlamalarda, çok amaçlılık esas alınmaktadır. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik problemler temel alınarak bir yol çizilmektedir.

Sarıca (2001) bu çerçevede bölgesel planlama ilkelerinin:

- Sektörel etkinliklerde karşılıklı bağımlılığının vurgulanması ve kapsamlı olması,
- Bölge için stratejik vizyonların geliştirilmesi
- Ulusal ölçekleri ve yerel talepleri yansıtmaları
- Değişen koşullara uyum sağlayabilmesi
- Bölge planı yapımı ve uygulanmasında yerel katılımın sağlanması ve
- Düzenli olarak yeniden gözden geçirmeye olanak tanıyacak mekanizmaların oluşturulması, ilkeleri ön plana çıkartılmıştır.

Planlama yalnızca bölgeleri koordine etmek amacıyla değil, ilerde ortaya çıkabilecek problemleri öngörerek araştırma yapılması ve sonuçlarının değerlendirilip uygun stratejilerinin belirlenmesine de olanak sağlamaktadır. Aslan (2007) bölgesel planlama amacının, bölgelerarası farklılıkları giderebilmek için yerel faktörlere öncelik tanıyarak ulusal düzeyde bir bütün sağlayan programların oluşturduğunu ve bu sayede yerel bilgilerin ulusal planlara aşılmasına, ulusal hedeflerinde yerel planlarla uyumlaştırılmasına imkân sağladığını ifade etmiştir. Ancak birçok ülkede sosyal ve ekonomik dengesizliklerin meydana gelmesi sonucu bölgesel planlamalar; altyapı yatırımları, küçük sanayi sitelerinin veya organize sanayi sitelerinin kurulması, kredi yardımları, ulaşım ve haberleşme imkânlarının iyileştirilmesi ile sınırlı kalmıştır.

1.1.6. Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bölgesel kalkınma ajansları hakkında ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye farklılık göstermesi sebebiyle çeşitli birçok tanım yapılmıştır. Bölgesel kalkınma ajansları ilk zamanlar Amerika kıtasında ortaya çıkmışken, kısa zamanda Avrupa ülkelerinde faaliyete geçirilmişlerdir. Özer (2007) İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ülkelerde dengelerin bozulduğunu, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortaya çıktığını ve küreselleşmenin etkisi ile ekonomik rekabette ön plana çıkmaya çalışan ülkelerin bu farklılıkları gidermek ve ekonomik büyümeyi hızlandırmak adına kalkınma ajanslarının yayılımını hızlandırdıklarını vurgulamıştır. Bölgesel dengesizlikleri gidermek ve bölgelerin ekonomik kaynaklarını ortaya çıkartarak kalkınmasını sağlayan ve bölgelerdeki sorunlara çözüm arayan kuruluşlar, politikalarda önemli kalkınma aracı olarak görülmüştür.

DPT (2000), Bölgesel kalkınma ajanslarını; merkezi hükümetin kontrolünde olmayan, yarı özerk bir idari yapıya sahip olan, belirli sınırlar dâhilinde ki bir bölgenin girişimcilik potansiyellerini geliştiren ve çalışmalarıyla ekonomik kalkınma hedeflerine katkıda bulunan kurumsal yapılar olarak tanımlamaktadır. Günümüzde ajansların belirledikleri sistem yerelden merkeze doğru bir örgütlenmedir. Bölgesel kalkınma ajanslarının faaliyet alanları; buldukları bölgenin kaynaklarını kullanarak içsel potansiyellerini ortaya çıkartmak, bölgelerde birden fazla cazibe merkezleri oluşturarak yabancı yatırımları çekmek, girişimciliği desteklemek, bölgesel gelişime katkı sağlayacak işletmelere ya da firmalara danışmanlık yaparak büyümesine yardımcı olmak ve bölgelerin belirlenen kalkınma hedeflerinin sürekliliğini sağlamaktır.

Her ülkede bölgesel kalkınma ajansları gerek idari yapısı gerekse faaliyetleri bakımından farklılık göstermelerine rağmen, hepsinin belli başlı ortak özellikleri mevcuttur. Bu özellikleri DPT (2000) bu ajansları kar amacı gütmeyen, tüzel kişiliğe sahip, kendilerine ait bütçeleri olan, merkezi ve yerel idarelerin dışında kendi karar organları aracılığıyla karar alıp uygulayabilen destekleyici kalkınma birimleri olarak nitelendirmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik müzakereleri sürecinde, bölgesel gelişme politikalarına ve bölge planlamalarına uygun nitelikte yeni bir sistem olan, yerleşim yerlerinin ekonomik, sosyal ve coğrafi koşulları dikkate alınarak Avrupa Birliği İstatistiki

sınıflandırmasına uygun, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) 28 Ağustos 2002’de yürürlüğe konulmuştur. Türkiye’de bu çerçevede, bölge birimleri üç düzey halinde gruplandırılmıştır. Her bölge birimi için ayrı kalkınma ajansları oluşturulmuştur.

1.2 LİTERATÜR TARAMASI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Ülkelerin temel amaçları arasında, ekonomik büyüme ve kalkınma önemli bir yere sahiptir. Bu amacı gerçekleştirmek adına uygulanan politikalar, ülkelerarası rekabete yol açmıştır. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi üzerine, teorik düzlemde ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik temel varsayımlarda, belirgin bir değişim ortaya çıkmıştır. Ayrıca küreselleşme, ekonomi politikalarındaki farklılaşmaya ve böylece ülkeler arası ve ülke sınırları içerisinde bölgelerarası farklılıkların da meydana gelmesine sebep olmuştur. Küresel rekabetin etkisiyle ülkelerin farklılaşarak avantaj elde etme amacı, yerel politikalara önem vererek bölgelerin potansiyel kalkınma kaynaklarını ön plana çıkartmıştır. İktisadi faaliyetlerin küreselleşmesi, belirli endüstri ve şirketlerin yerelleşmesi ile bölgesel kalkınmanın önemi artmış, kalkınma politikalarında ulusal düzeyden bölgesel düzeye geçiş yapılmıştır. Fakat yerelleşme politikaları ile bölgesel kaynakların ön plana çıkartılması sonucu bazı bölgeler cazibe merkezi haline gelirken, bazı bölgeler ise kaynakların verimliliğinden yararlanamayıp geri kalmıştır. Bu süreç, büyümenin dinamiği büyüme kaynaklarının bazı bölgelerde yoğunlaşarak diğer bölgelerle aralarında eşitsizliğin oluşmasına neden olmuştur. Bölgelerarası dengesizliğin başlı başına her ülkede görülen bir sorun olmaya başlaması, iktisatçıların araştırmalarına konu olmuş, bölgelerarası farklılıkların nedenleri, gelişmiş bölgelerin özellikleri, geri kalmış bölgelerin hangi kaynaklardan yoksun olduğu, eşitsizliği gidermek adına uygulanan modellerin etkileri literatürde artarak yer almaya başlamıştır. Çalışmanın bu alt bölümü, ilgili literatürü tarayarak ekonomik büyümenin bölgesel kaynakları ve bölgesel büyümenin temel belirleyicileri konusundaki kuramsal yaklaşımlarını değerlendirmektedir.

Bölge; ülkelerin coğrafi faktörler itibarıyla belirli sınırları olan, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklere sahip alanlar olarak tanımlanırken günümüzde; iktisadi, coğrafi, siyasi, sosyal ve tarihsel faktörlerle oluşturulan, ulusal ilişkilerle ülkelerin kurumsal yapısını etkileyebilen yapılar olarak tanımlanabilmektedir. Bölgeler, teorik olarak içerdikleri bu büyüme dinamikleri ile ulusal ekonomiyi etkilemektedir. Örneğin

Longhi ve Nijkamp (2007) bölgelerin, ulusal ekonominin birçok karakteristik özelliklerini paylaşan ekonomik sistemler olarak düşünülebileceğini ifade etmişlerdir. Bu çerçevede ulusal ekonomilerle kıyaslandığında, bir ülkenin bölgeleri entegre oldukları zaman karşılıklı olarak birbirlerini daha yoğun bir şekilde etkilemektedir. Bölgelerin üretim lokasyonundaki değişmeler, işgücü başta olmak üzere üretim faktörlerinin taleplerini, istihdam düzeylerini ve verimliliklerini farklılaştırarak ekonomik büyüme oranlarında değişikliklere sebep olabilmektedirler. Capello (2011) bölgelerin, ekonomik sisteminin nasıl çalıştığı konusunda etkili olan üretim faktörlerinin varlığı ve niteliği çerçevesinde, avantajların ya da dezavantajların kaynağını oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. Böylece üretim maliyetleri büyük ölçüde değişerek ekonomik performansları ve bölgesel büyüme farklılıklarını yaratmaktadır. Bu şekilde bölgelerin, ekonomik büyümeye katkıları da değişmektedir. Öte yandan kaynakların bölgesel dağılımında doğal avantajların ve dışsal faktörlerin etkisi minimal olup; gelişmişlik farklılığının esas kaynağını tarihsel faktörler, insan sermayesi, sosyal sermaye, üretim ve tüketim merkezleri ile uzaklık oluşturmaktadır. Bölgeler; fiziksel, sosyal ve ekonomik faktörler açısından üretim potansiyellerinin, yönetsel sınırları ve ekonomik sistemleri etkileyecek bir yapıya sahiptir. Günümüzde bölgelerin sahip oldukları klasik faktörlerin yanında artık beşeri sermaye ve teknoloji, ekonomik büyüme ve kalkınmayı büyük ölçüde etkilemektedir. Literatürde bölgesel kalkınmaya yönelik yapılan çalışmalarda, bölgelerin makroekonomik anlamda önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Stimson vd. (2011), son on yılda bölgesel kalkınma teorilerinde vurgunun, dışsal faktörlerden içsel faktörlere kaydığını belirtmişlerdir. Yeni gelişen içsel yaklaşım; kalkınmanın sınırlarının dışsal faktörlerce belirlendiğini kabul etmekle beraber, içsel faktörlere çok daha önemli roller vermektedir. Ayrıca içsel yaklaşımın, artan gelir düzeyi, istihdam seviyesi, mal ve hizmetlere erişim gibi nicel faktörler yanında, yaratıcı sermaye birikimi, sosyal ve finansal erişim gibi niteliksel faktörlere de vurgu yaptığına işaret edilmektedir. Bu çalışmayı destekler nitelikte Huggins vd. (2014), içsel büyüme ve kalkınma teorisinde olduğu gibi bölgesel rekabetçilikte; bilgi, yenilik ve girişimciliği bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını açıklamada ve makroekonomik büyümeye katkılarındaki farklılığı ortaya koymakta temel unsur olarak görmektedir. Teknolojik faktörler, girişimcilik, beşeri ve sosyal sermaye gibi içsel yaklaşımlar bölgesel farklılıkların artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu faktörler, özellikle merkez haline gelmiş, gelişmiş bölgelerin diğer bölgelerle arasında

olan rekabetin ana nedenleridir. Aynı şekilde makroekonomik büyüme oranlarında değişime neden olan ve bölgelerarası dengesizliği etkileyen sosyal sermayenin bölgesel gelişmelerle ilişkisini analiz eden Iyer vd. (2005), bu ilişkilerin kompleks ve değişken olduklarını vurgulamışlardır. Öte yandan sosyal sermayenin; içerik ve nitelik anlamında, bölgesel ve makroekonomik düzeyde farklılaşarak bölgelerarası dengesizliğe ve bölgelerin makroekonomik büyümeye katkılarında değişmeye neden olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bölgesel kalkınma kaynaklarının ve içsel faktörlerin verimli olarak kullanılması, makroekonomik büyüme oranlarında değişikliğe yol açmaktadır. Fakat her bölgenin kalkınma potansiyelinin farklılık göstermesi, bazı bölgelerin cazibe merkezi haline gelerek yoğunlaşma yaşamasına, bazı bölgelerin ise faktör verimliliğinden yararlanamayarak bölgesel gelişmede geri planda kalmasına böylece bölgelerarası dengesizliğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölgelerarası dengesizliklerin nedenleri, her ülke için farklılık gösteren bir olgudur. Button (2011)'a göre bölgesel gelişme farklılıklarının nedenleri iktisatçılar arasında önemli görüş ayrılıklarına neden olmaktadır. Özellikle bölgesel farklılıkları gidermede, kurumların rolünün önemli bir çatışma alanı olduğuna vurgu yapmaktadır. Solow'un Neo-Klasik Büyüme Modeli'nin temel çıkarımlarından birisi, ülkenin farklı bölgelerinde kişi başına gelirlerin birbirlerine yakınsayacağı ve uzun dönemde tüm bölgelerde geçerli ortak bir, kişi başına gelir olacağı yönündedir. Üstelik bölgelerarasında sermaye ve işgücü hareketliliğinin daha kolay olması bu yakınsamanın daha hızlı olmasını olanaklı kılacaktır. Aynı şekilde Smętkowski (2015) uzun dönemde makro boyutta bölgelerarası kişi başına gelir açısından bir yakınsama olacağını ileri sürmektedir. Fakat Smetkowski bu yakınsamanın oldukça yavaş olduğunu belirtmiştir. Öte yandan ülkenin farklı bölgelerinin tarihsel, sosyo-kültürel, coğrafi koşullar, ekonomik kaynaklar ve dış pazara uzaklık gibi nedenlerle yakınsama hiç ortaya çıkmayadabilir. Yakınsamanın tersine meydana gelen bölgelerarası farklılıkların nedenlerini Iammarino vd. (2017) iki sebebe dayanarak açıklamışlardır. Bölgelerarası artan eşitsizliğin temel nedenlerinden birisi, bölgelerin ekonomik yapılarının gelişmesindeki farklılaşmadır. Yani yüksek teknoloji ve bilgi yoğun sektörler gelişmiş bölgelerde yoğunlaşarak, yüksek nitelikli işgücünün de bu bölgelere kaymasını sağlamaktadır. Diğer neden ise farklı bölgelerin; farklı kaynaklara, farklı nitelikteki işgücüne, farklı firmalara ve sanayilere, farklı formal ve informal kurumlara ve yenilik için farklı

kapasitelere ve yaklaşımlara sahip olmasıdır. Bölgelerdeki farklılıkların, ön plana çıkartılarak yoğunlaşmanın sağlanması diğer bölgelerle eşitsizliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Bazı bölgelerde bilgi yoğun sektörlerin, sosyal sermayenin ve gelişmiş teknolojinin olması, bölgesel politikaların avantajlarının daha fazla hissedilmesine neden olmaktadır. Burnasov vd. (2014) ise bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının temel nedenlerini; bölgelerin farklı alan ve kapasiteye sahip olmalarına, farklı kuramsal çerçevelerinin olmasına ve her bölge için farklı ekonomik politikaların uygulanmasına bağlamaktadırlar. Gelişmiş bölgeler ile gelişmekte olan bölgelere uygulanan politikalar, bölgelerin kalkınma potansiyellerine ve kurumsal yapılarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Benzer şekilde Tulumovic (2015)'de bölgelerarası gelişmişlik farklarını; farklı verimliliğe sahip bölgelerin büyüme oranlarına, farklı rekabetçilik düzeylerine ve ekonomi politikası uygulamalarındaki farklılıklara bağlamıştır. Üstelik bu farklılaşma, özel sektörün bölgesel yatırım ve istihdam stratejilerini de değiştirmektedir. Öte yandan, gelişmiş bölgelerin cazibe merkezleri haline gelmesiyle büyüme oranlarında ve rekabetçilik düzeyinde diğer bölgelerle aralarında fark yaratmaları; özel sektörün yatırım kararlarını, işgücünün yerleşim yeri kararlarını ve diğer faktörlerin bölgelerarası seçim kararlarını etkilemektedir. Ayrıca Türkiye için Filiztekin (2008) tarafından belirtildiği gibi, makro ve mikro düzeyde uygulanan her politika, dışsallıklar nedeniyle sadece bir bölgeyi değil diğer bölgeleride etkileyebilmektedir. Alden (2006), bölgesel kalkınma ve planlama teorisinin, bölgesel gelişmişlik farklarını, özellikle rekabetçilik düzeyi farklarını açıklamaya çalıştığını ileri sürmektedirler. Bu kuramın temel önermesi, bilgi temelli sanayilerin bölgesel yoğunluğundaki farklılıklarla beraber bölgesel gelişmişlik farklılıklarını da açıklıyor olmasıdır. Bölgesel yoğunluğun en önemli sonuçlarından birisi bölgelerarası eşitsizliğin ve dengesizliğin oluşmasıdır. Sanayileşme faktörü bu olgunun en temel unsurudur. Sanayileşmenin etkin olduğu bölgelerde; işgücü, altyapı hizmetleri, yatırım, teknoloji, beşeri sermaye vb. faktörlerin etkisiyle yoğunlaşma meydana gelerek, bölgesel gelişme yaşanmaktadır. Sanayileşmenin bölgelerarası farklılıkları etkileyen önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Bu yönde Ascani vd. (2012), yeni ekonomik coğrafya kuramının, bölgelerarası entegrasyonun derecesi arttıkça, sanayinin belli bölgelerde yoğunlaşacağını ortaya koyduğunu ifade etmektedirler. Sanayinin yoğunlaşması, bölgelerarası gelişmişlik farklarına sebep olduğu gibi ölçek ekonomisi, AR-GE yatırım potansiyeli, daha nitelikli işgücü gerektirmesi gibi nedenlerle bölgelerarası ekonomik performans farkını da

derinleştirmektedir. Sanayileşme faktörü ekonomik büyümenin temel unsurunu oluştursa da bölgelerarası farklılığın meydana gelmesinde de büyük payı bulunmaktadır. Karaalp ve Erdal (2012) sanayileşmenin bazı bölgelerde yoğunlaşarak, o bölgede faaliyet gösterip gelişmesini ve üretim faktörlerini o bölgeye çekmesiyle oluşan kümelenmeyi yığılma olarak adlandırmaktadırlar. Komşu bölgeler yığılma sürecinin farklı şekillerde etkilenmektedir. Karaalp ve Erdal (2012), Damla etkisi (Hirschman, 1958) , Yayılma Etkisi (Myrdal, 1957) ve Büyüme Kutupları Teorisini (Perroux, 1950) incelemekte ve bu teorilere göre; sanayinin bir bölgede yığılması o bölgenin gelir düzeyini arttırarak gelişmesini sağlarken, zamanla komşu bölgelere de etki ederek gelişmelerine katkıda bulunduğunu ileri sürmektedirler. Böylece yığılma ekonomileri ile bölgelerarası farklar azalmaktadır. Öte yandan inceledikleri 'Kümülatif Nedensellik Teorisi' (Myrdal, 1957; Hirschman, 1958)'ne göre ise sanayinin yoğun olduğu bölge, zamanla diğer bölgelerin üretim faktörlerini kendisine çekerek gelişmeyi sağlarken diğer bölgelerin kaynaklarının azalmasıyla geri kalmasına neden olduğunu ifade etmektedirler.

Son dönemlerde bölgelerarası farklılıklara yönelik yapılan araştırmalarda coğrafi konum, tarihi gelişmeler ve doğal kaynakların bölgeler için önemi farklı bir boyut kazanmıştır. Bölgelerin veya ülkelerin gelişiminde tarihin, coğrafi özelliklerin ve doğal kaynakların etkisi olduğunu ileri süren yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, bölgelerarası dengesizliğin nedenlerini açıklamak için önemli bir model olmuştur. Atakişi (2012)'ye göre ülkeler ya da bölgeler; tarihi geçmişlerinin, doğal kaynaklarının ve coğrafi konumlarının oluşturdukları farklılıklarla, farklı büyüme veya kalkınma potansiyellerine sahiptirler. Bu yaklaşım çerçevesinde ülke ve bölgeler arasındaki farklılıkların nedenleri değerlendirilerek farklı çözüm önerileri sunulmuştur. Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı çerçevesindeki analizinde Yılmaz (2001)'da bölgelerarası dengesizlikte; iktisadi faktörlerle beraber tarihi ve coğrafi faktörlerinde rol oynadığını ifade etmektedir.

Küreselleşmenin etkisi ile hızlı bir değişim sürecinde olan ülkelerin asıl amacı, bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel kaynakları arasındaki farklılıkları gidererek, bölgesel kalkınmayı sağlamak ve bu kalkınmanın sürdürülebilirliğini gerçekleştirmektir. Erzan vd. (2014)'ne göre sürdürülebilir kalkınma, sadece ekonominin gelişmesi değil bunun yanı sıra sosyal, çevresel, siyasi ve kültürel faktörlerde de meydana gelen gelişmelerin bir arada değerlendirilerek uzun süreli

kalkınmanın sağlanmasıdır. Yaşam kalitesinin artırılması, doğanın korunarak çevresel faktörlerin iyileştirilmesi ve sosyal eşitliğin sağlanması sürdürülebilir kalkınmanın başlıca hedefleridir. Yaşam kalitesi ile sürdürülebilir kalkınma arasında pozitif yönlü bir bağ olduğunu ileri süren Erzan (2014), Türkiye de ki illerin yaşam kalitesi ile sürdürülebilir kalkınma potansiyellerinin farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Özellikle metropol şehirlerde yaşam kalitesinin artmasının nüfus, kaynak ve enerji ihtiyaçlarının artması ek maliyetleri de beraberinde getirerek bölgesel farklılıkların büyümesine neden olduğunu ve aynı zamanda kalkınmanın da sürdürülebilirliğini engellediğini vurgulamaktadır. Sinemmillioğlu (2009)'da bölgelerarası dengesizliğin uzun dönemde daha çok artacağını ve bu doğal dengenin bozulmasıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin zengin, fakir gibi keskin çizgilerle ayrılacak kadar derin farkların ortaya çıkmasından dolayı sürdürülebilir kalkınmanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir. Öte yandan Çetin (2006) sürdürülebilir kalkınmayı öncelikle geleneksel yönleri ile daha sonra Smutko (1996), Collados ve Duane (1999), ve Medhurst (2003)'un bölgesel kalkınma çalışmalarından esinlenerek modern yönleriyle incelemiştir. Bu modellerde doğal sermayenin, bölgelerin ekonomik performansı üzerindeki etkisine yoğunlaşıldığını vurgulamıştır. Çetin (2006), farklı ülkeler için yapılan gözlemlerde bölgesel sürdürülebilir kalkınmaya yönelik projelerin, Almanya'da bölgesel piyasa ve ağ oluşturma, İsveç'te kamu-özel sektörlerinin işbirliğini sağlama ve Avusturya'da bölgesel kalkınma kurumlarının bölgesel sürdürülebilir kalkınma için itici güç olduklarını ortaya koymaktadır. Yapılan analizler ile her bölge ya da ülkenin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek büyüme dinamizminin farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilirliği için başarılı plan ve politikaların uygulanabilmesi gerekmektedir.

Ekonomik büyümenin önemli araçlarından olan bölgesel kalkınma planları; bölgelerin dezavantajlarını, eksik faktörlerini, gelişme potansiyelini engelleyen yapıları ortaya çıkartmaktadır. Bu yönde bölgesel kalkınma ve bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi açısından uygulanan politikalar, plan ve projeler de çeşitlilik göstermektedir. Türkiye'de uygulanan bölgesel politikalar, gerek siyasi gerek iktisadi dış ve iç faktörlerin etkisiyle değişkenlik göstermiştir. Şiriner ve Doğu (2005), Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerini Keynesyen ve Neoklasik büyüme kuramları çerçevesinde analiz etmişlerdir. Bu çerçevede Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan Neo-Liberal iktisat politikalarının; istihdam, nüfus yapısı, büyüme hızı, yatırımlar,

fiyat istikrarı, dış ticaret, kamu dengesi ve verimlilik ölçütleri dikkate alınarak yapılan çalışmada istikrarsız bir büyüme süreci yarattığı ileri sürülmektedir. Öte yandan uzun dönemde ekonomik büyüme kaynakları ve bu duruma bağlı olarak bölgesel politikalar değişim gösterebilmektedir. Örneğin Altuğ vd. (2008), 1880-2005 dönemi arası Türkiye’de büyüme deneyimlerinin evrim geçirdiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Temel bulgular, incelenen dönemde Türkiye ekonomisinin önemli ölçüde farklı ekonomi politikası rejimleri takip ettiği, kurumsal yapısını değiştirdiği, işgücünün eğitim düzeyini yükselttiği ve sermaye birikimini arttırdığı yönündedir. Ancak kısa dönemde işgücü ve etkin makroekonomi politikası eksikliği, büyüme performansını sınırlayan temel faktörlerdir. Bu çıkarımlardan yola çıkarak, Türkiye’de bölgesel kalkınma sürecinin de evrimsel olduğunu ileri sürebiliriz. Makro bir çerçevede Kolsuz ve Yeldan (2014), 1980 sonrası dönemin, ekonomik büyüme kaynakları üzerindeki etkilerini inceleyerek, Türkiye’nin ekonomik büyüme politikasının 1980 sonrasında sanayi stratejisini terk ederek daha çok neo-liberal politikaların uygulanması anlayışına dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Bu süreç Türkiye’de bölgesel farklılıkların derinleşmesini de beraberine getirmiştir.

Türkiye’de özellikle AB ile olan ilişkilerin yoğunlaşmasıyla bölgesel politikalarda radikal değişikliklere gidilmiştir. Türker (2014), Türkiye’nin bölgesel kalkınma tarihine bakıldığında 1923-1960 döneminde, bölgesel politikaların geri planda olduğunu, hedeflenen amaçların gerçekleştirilemediğini, 1960 sonrası Planlı dönemde DPT’nin kurulması ve beş yıllık kalkınma planlarının hazırlanmasıyla bölgesel politikaların deneyimlenmeye başlandığını ifade etmiştir. Asıl dönüşümün ise 2000’li yıllarda Türkiye’nin AB’ye üyeliği sürecinde, uyum politikası sebebiyle bölge anlayışını değiştirerek ‘‘Yeni Bölgecilik’’ yaklaşımına geçmesiyle yaşadığını ve bu yaklaşım ile yeni kavramlar üretilerek 8. ve 9. Kalkınma Planlarında bölgesel kalkınma içeriklerinin genişletildiğini, Kalkınma Ajansları’nın kurulup ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’na geçildiğini vurgulamıştır. Aslan (2005) gelişmekte olan ülkelerin bölgesel kalkınma politikası olarak; bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma yaklaşımlarını benimsendiğini ancak sadece altyapı yatırımlarıyla sınırlı kaldığını ileri sürmektedir.

Türkiye’de de planlı kalkınma modeli çerçevesinde ‘‘Kalkınmada Öncelikli Yörelere’’ politikası uygulanmıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Modeli; bölgelerarası dengesizliği azaltmak ve başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki iller

olmak üzere ülkenin geri kalmış yörelerinin kalkınma potansiyellerini ön plana çıkarmak amacıyla uygulanan, bölgesel kalkınma politikalarının başlıca araçlarındandır. Bu model ile istihdamın artırılması, bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi ve yatırımların geri kalmış bölgelere çekilmesi amaçlanmıştır. Abdioğlu ve Uysal (2013) tarafından 2004-2008 yılları arasında Türkiye'nin İBBS Düzey-2 kapsamında ki 26 bölgesi için neoklasik büyüme modeliyle yakınsama olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çerçevede bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla uygulanan Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikası ve teşvik yasaları sonucunda bölgelerarası kişi başına gelir düzeylerinin birbirlerine yakınsanıp yakınsanmadığı panel veri analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, bölgelerin katma değerleri arasında herhangi bir yakınsama eğilimi söz konusu değildir. Çalışmada bölgelerarası farklılığın büyüyerek devam ettiği ve bu durumun engellenmesi için etkin bölgesel politikaların uygulanması gerektiği ileri sürmüştür. Sungur ve Keskin (2010) Türkiye'de 1963-2007 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarını incelemiş ve bu planların içerisinde yer alan bölgesel politikaların ne derece yeni teorilere uyum sağladığı ve kalkınma planları çerçevesinde yaşanan bölgesel dönüşümün ne derece etkili olduğunu araştırmışlardır. Türkiye de 1963-2007 yılları arasında uygulanan dokuz kalkınma planları değerlendirildiğinde, ilk beş kalkınma planının geleneksel anlayışla uygulanan bölgesel kalkınma planları olduğu, altıncı kalkınma planıyla ilk kez başka ülkelerin politikalarının örnek alındığı, sekizinci ve dokuzuncu kalkınma planlarıyla sürdürülebilir kalkınma anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Beşeri kaynaklar, teknolojik altyapı, uzmanlaşma, mekânın niteliği gibi yeni bölgesel unsurlar, kalkınma dinamiklerini harekete geçiren sistemi meydana getirmişlerdir. Öte yandan Berber ve Çelepci (2010), AB'nin bölgesel kalkınma açısından benimsediği yaklaşımın; sermaye, bölgesel rekabet ve özel sektörü ön planda tutarak ekonomiyi canlandıran, bölge halkının kalkınmaya katılmasını sağlayan ve bölgeye olan yatırımları arttıran, kalkınma ajansları olduğunu ifade etmektedirler. Türkiye'nin de AB sürecinde olması kalkınma ajanslarına yaklaşımını daha ılımlı hale getirmiştir. Bu bağlamda bölgesel gelişmeyi sağlamak adına kalkınmada öncelikli yörelere tespit edilip, bu yörelere uygun planlar hazırlayacak kalkınma ajanslarının kurulması, önemli bir adım olmuştur. Örneğin Akpınar (2011) Türkiye'nin küresel gelişme, Avrupa Birliği'ne üyelik süreci ve yerel dinamiklerin etkisiyle bölgesel gelişme politikalarında son 10 yılda büyük bir değişim yaşadığını ifade etmektedir. Bu değişim; küresel, bölgesel ve yerel ihtiyaçlara cevap vermesi adına kalkınma ajanslarının kurulmasıyla

ve bölgelerin istatistiki düzeyde sınıflandırılmasıyla yaşanmıştır. Benzer şekilde Okçu vd. (2012) Türkiye de kurulan 26 kalkınma ajansına ait planların; vizyonlarını, stratejik amaç ve hedeflerini incelemiştir. Türkiye ekonomisinin, AB'ye uyum sürecinin etkileriyle bölgesel avantajlardan yararlanarak küresel ilişkilere daha kolay uyum sağlamak için kalkınma ajanslarının oluşturulduğunu, ayrıca ulusal planlama yerine daha çok bölgesel planlamayla yeni kalkınma anlayışına geçildiğini belirtmişlerdir.

Sevinç (2011)'e göre Türkiye'de bölgelerarası dengesizlikleri gidermek adına uygulanan geleneksel bölgesel kalkınma politikaları etkili değildir. Yapılan kalkınma planlarının ve uygulanan politikaların hedefledikleri amaçlara ulaşabilmeleri hem ulusal hem yerel düzeyde kalkınmayı sağlayacak planlarla mümkündür. Fakat bölgelerin sahip oldukları koşullarda büyük farklılıkların olması, uygulanan politikaların bölgelerarası eşitsizliği azaltma yönünde fark yaratmamaktadır. Benzer şekilde Filiztekin (2008)'de bölgelerin farklı üretim yapılarına sahip olması nedeniyle uygulanan politikaların gelir eşitsizliğini arttırdığını ileri sürmüştür. Türkiye'de bölgesel eşitsizliği giderme adına uygulanan politikalardan, Doğu ve Batı bölgeleri çok farklı ölçüde etkilenmektedir. Buradan yola çıkarak Erkan (1999), bölgesel farklılıkların her tür ülkede var olduğunu fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha fazla görüldüğünü, örneğin Türkiye de bu farklılığın Doğu ve Batı bölgeleri arasında daha keskin şekilde hissedildiğini ileri sürmüştür. Erkan (1999)'na görüşüne göre bu durum engellenmezse geri kalmışlık Doğu bölgelerinde kronik bir hal alacaktır. Benzer şekilde Karaca (2004) da, Türkiye'nin Doğusu ve Batısı arasında yüksek bir gelir farklılığının bulunduğunu ileri sürmüştür. Türkiye'de gelir düzeyi batı bölgesinde ortalamanın üzerindeyken doğu bölgesinde ortalamanın çok altındadır. Karaca (2004)'nın çalışmasının bulgularına göre, 1975-2000 yılları arasında gelir farklılıklarında bir azalma görülmemiştir. Bu sonuç, bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik politikaların gözden geçirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL GELİŞME

2.1. TARİHSEL GELİŞİM

Türkiye, dünya ekonomisindeki küreselleşmeye ayak uydurmak için bir yandan ulusal kalkınma planlarında bölgesel kalınmaya ve bölgesel dengesizlikleri gidermeye önem verirken, bir yandan Avrupa Birliğine katılma sürecinde bölgesel kalkınmada yeni politikalar arayışı içerisine girmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'nin bölgesel planlama çalışmaları; planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası olarak ayrılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikaları aşağıdaki alt bölümlerde tartışılmaktadır.

2.1.1. Kuruluş, II. Dünya Savaşı Yılları ve Liberal Dönemde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (1923-1960)

Dönemin ekonomik amaçları genel olarak; iç pazarın kuvvetlendirilmesi, ekonominin tarım sektörüne dayalı gelişmesi, önemli hammaddelerin ihracatçı ülkesi konumuna gelmesi ve bu yönde stratejiler uygulanmasıdır. Bu stratejiler bölgesel farklılıkları gidermek adına üretilen projeleri etkilemiştir. Ankara'nın başkent yapılması bölgesel farklılıkları gidermek adına büyük bir adım olmuştur.

Atatürk, İzmir'te düzenlenen bir basın toplantısında ekonomik gelişmenin sadece belirli bir bölgede yapılan çalışmalarla sağlanamayacağı, memleketin diğer bölgelerinde de kalkınma kaynaklarının verimli kullanılarak topyekûn bir kalkınma ve büyümenin gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Bu çerçevede 1923 yılında I. İzmir İktisat Kongresi düzenlenerek, ekonomik bağımsızlık adına önemli kararlar alınmıştır. Kongreye çiftçi, tüccar, sanayi ve işçiler gibi toplumun sosyo-ekonomik sınıflarının temsilcileri katılmıştır. Her sınıfın temsilcileri, temsil ettikleri sınıfın sorun ve taleplerini belirterek, siyasal yönetim ile bütünleşmeye çalışmıştır.

İzmir İktisat Kongresinin temel düşüncesi, ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ve milli ekonominin benimsenmesidir. Buna bağlı olarak devletçilik politikası çerçevesinde devlet, geri kalmış bölgelerin kalkınması için projelere destek sağlamıştır. Ekonomik bağımsızlık amacıyla, 1925’de Aşar Vergisi kaldırılmış, 28 Mayıs 1927’de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılmış, 3 Ekim 1931’de TCMB kurulmuştur. 1929 da yaşanan Büyük Buhran sonucunda liberal politikalar terkedilip yerine dışa kapalı devletçi ekonomi politikası izlenmiştir.

II. Dünya Savaşı’nın etkilerinin hissedildiği 1945-1950’li yıllarda, toplumsal dönüşüme hız kazandırarak ülke ekonomisinin kalkınması amaçlanmıştır. Bu olumsuz etkileri azaltmak ve Marshall Planı kapsamındaki yardımları alabilmek için devletçi sanayi anlayışından vazgeçilip, özel sektörün ekonomide etkin olmasına yönelik liberal ekonomi politikası benimsenmiştir. Bu dönemde korumacı ve dışa kapalı ekonomi politikaları terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek dış pazarlara yönelik büyüme anlayışı oluşmuştur. Ekonomik büyüme politikaları bu dönemlerde bölgesel kalkınma stratejilerine çok katkıda bulunamamıştır. Eraydın (2001), devletin yatırımları destekleyemez hale geldiğini, bu nedenle yatırımların özel sektör tarafından daha çok önemsendiğini fakat bölgelerarası farklılıkları gidermenin özel sektör için öncelik olmadığını belirtmiştir. Özellikle, tarımda makineleşmenin köyden kente göçü arttırdığını ve sonuç olarak bölgelerarası eşitsizliklerin arttığını savunmuştur.

Sosyal yapıda değişimin nitelik olarak yaşanması, halkın taleplerinde de etkisini göstererek bazı bölgelerin gelişmesinin önemszenmesine bazı bölgelerin ise geri kalmasına neden olmuştur. Genel anlamda ifade ettiğimiz kuruluş yıllarında ki Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik özellikleri, ülkenin milli hasılasını ve büyüme oranlarını etkilemiştir. Cumhuriyetin ilan yılı olan 1923’den 1940’a kadar, GSMH değerinde artış görülmektedir. Şahin (2007)’e göre GSMH’nın 1923-1929 yılları arasında oldukça yüksek ve düzenli bir seyir izlediğini, yılda ortalama %17 oranında büyüdüğünü fakat 1929 ekonomik krizin etkisiyle iç ve dış konjonktürde olumsuz gelişmeler yaşandığını ve GSMH’nın gerilediğini ifade etmektedir.

Koçtürk ve Gölalan (2010), sanayileşmeyi gerçekleştirmenin temel yolu; Türkiye’de sermaye birikimini canlandırmak ve bu birikimi devlet desteği ile sağlamak olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektörü diğer sektörlerden daha ön plandadır. Bu durum, bu dönemde kırsal gelişmenin ön plana çıktığını yansıtmaktadır. Tuik İstatistik Göstergeleri (2014)'ne göre; 1925 yılında sanayi sektörünün payı %17,9 ve hizmet sektörünün payı ise %19,7 dir. 1930 yılında ise tarım % -3,9'a, sanayi %12,7'e ve hizmet sektörü %7,2' ye düşmüştür. 1950'li yıllarda da GSMH'nın en yüksek payı tarım sektöründe olmuştur.

1934-1938 yıllarında I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve 1939-1942 yıllarında II. Beş yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Fakat II. Beş Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştır Devlet, yatırımlarıyla sanayileşme çabalarına girişmiş fakat bu yatırımların İstanbul ve Marmara bölgesinde yoğunlaşması üzerine bölgesel dengesizliğin arttığı gözlemlenmiş, bunun üzerine sanayileşmenin daha geri kalmış bölgelere yayılması amaçlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine ulaşım koşullarının zorluğundan dolayı demiryolu hattının oluşturulması önem kazanmış böylece gelişmiş bölgeler ile geri kalmış bölgeler arasında bağlantı kurulmak istenmiştir. Bu sayede bölgelerarası farklılıkların azaltılması amaçlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Gümrük tarifesinin ve dış ticaretin düzenlenme yetkileri Lozan Antlaşması ile sınırlandırıldığı ve dört yıl kadar sınırlama devam ettiği için, Türkiye'nin dış ticaret hacminde 1925-1930 yılları arasında daralma yaşanmasına sebep olmuştur. 1945- 1960 tarihleri arasında, savaşın ekonomiye olan etkisi sebebiyle ithalatta yaşanan daralma, ihracatta ise yaşanan olumlu gelişmeler, dış ticaret bilançolarının artı bakiye vermesini böylece ithalatta uygulanan sıkı politikaların gevşetilmesini sağlamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ithalatın ihracattan fazla olması net ihracat oranının düşük olduğunu ve ülkenin kaynak kaybı yaşadığını göstermektedir. Dünya ekonomisinde yaşanan 1929 Büyük Buhran sorunu, Türkiye'nin dış ticaret oranlarını da etkilemiştir. 1940 yılına gelindiğinde ise II. Dünya Savaşı dış ticaretimizi olumsuz etkilemiştir. 1946 yılında yapılan devalüasyonla, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması sonucu ülkemizde dış ticaret oranlarında artış yaşandığı görülmüştür.

Liberalleşme ile yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar devleti, diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi kalkınma planları hazırlamaya itmiştir. Bu bağlamda bölgelerarası gelişmişlik farklarının artması, bölgesel planlamanın önem kazanmasında büyük bir rol oynamıştır. İncelenen 1945-1960 döneminde devlet daha çok altyapı yatırımlarına

önem vermiş, özel sektör ise ülkenin batısında yatırımlarını yoğunlaştırmıştır. Öte yandan tarımda makineleşme ile köyden kente olan göç artmış bu şekilde bölgelerarası eşitsizlikler hissedilir seviyeye ulaşmıştır.

2.1.2. Planlı Dönemde Bölgesel Kalkınma Politikaları (1960- 1980)

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan devletçilik politikalarından dolayı merkeziyetçi ve ulusal düzeyde alınan hedefler, gelişmiş bölgelerin daha çok büyümesini sağlamış, bu durum sonucunda bölgelerarası dengesizlikler daha çok artmıştır. Keskin ve Sungur (2010)'a göre bölgesel planlamanın, ekonomik kalkınma için uygulanan sistem olarak değil de bölgeleri yeniden inşa edecek bir araç olarak görülmesi, hizmet ve sanayi sektörlerinin batı bölgelerde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Ancak 1960'lı yıllardan sonra bölgesel planlama anlayışı değişmeye başlayıp, devlet için öncelikli konu olmuştur. Planlı döneme geçiş aşamasıyla devlet gelişmemiş bölgeleri canlandırmak, bölgesel eşitsizliği azaltmak, toplumsal dengeyi ve ekonomik kalkınmayı sağlamak yönünde adımlar atmaya başlamış, hedeflerini bu yönde belirleyerek bölgesel kalkınma araçlarına daha çok önem vermiştir. Bunların içinde en önemlisi, 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatıdır (DPT). DPT bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmak için 1963 yılından itibaren beş yıllık planlar hazırlamıştır. Böylece bölgesel kalkınma ve ekonomik gelişme çalışmaları daha sistemli bir şekilde ilerlemiştir.

Çalışmanın takip eden alt bölümlerinde, Kalkınma planları bölgesel kalkınma yönüyle değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

2.1.2.1. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1968)

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda içinde bulunulan ekonomik bunalımın giderilmesi adına, sermaye kaynaklarının etkin dağılımının yanında bölgelere göre dağılımında bölgelerarası dengesizliği gidermek adına önemli önlemler öngörülmüştür. Öte yandan Kepenek (2012)'e göre önceki dönemlerde tarıma önem verilmesi nedeniyle sermayenin sanayiye ayrılan kısmı, bu sektörün gelişimi için yeterli olmadığını bu yüzden planda sermayenin bir plan ile kullanılması öngörülmektedir.

Birinci beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde belirlenen genel hedefler; ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel, bilim ve teknik alanlarda uzmanlaşmış kişilerin yetiştirilmesi, işsizlik sorununun çözülmesi, % 7'lik büyümenin gerçekleştirilmesi ve

dış ödemeler de istikrarın sağlanmasıdır. Ayrıca vergi reformları ile gelir ve üretimde artış yaşanmasını sağlamak, eğitim, sağlık, altyapı hizmetlerine ayrılan kamu harcamalarıyla ve adaletli gelir dağılımı ile dengeli ekonomi profilini oluşturmak da hedefler arasındadır.

Birinci kalkınma planı döneminde, ülkenin bölgeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan büyük farklar bulunmaktadır. Geri kalmış bölgelerde ekonomik ve sosyal imkânların yetersiz olmasından dolayı nüfusun gelişmiş bölgelere göç ettiği gözlemlenmiştir. Bu çerçevede bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi yapılan planlarda öncelikli hedefler olarak yer almıştır.

Kalkınmada öncelikli yöreler politikasıyla, bölgelerarası dengenin sağlanması adına adım atılmış, potansiyel gelişme gösteren bölgeler, geri kalmış bölgeler ve büyükşehir bölgeleri şeklinde bölgeler ayırımına geçilmiştir. Bölgesel dengesizliği gidermek adına, yatırımların artması için gelir vergisi indirimi, kredi kolaylıkları gibi imkânlar sağlanmıştır.

2.1.2.2. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Parasız (2004)'a göre 1960'lı yıllarda ekonomi büyük ölçüde tarıma bağlıdır ve yabancıların getirdiği sermaye yeteri kadar teşviklerden yararlanamadığı için geçici dengesizlikler meydana gelmiştir. İkinci beş yıllık kalkınma planında bu dengesizlikleri gidermek adına siyasi iktidarlar, yüksek oranlı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve endüstrileşme adına ekonomik yapının değiştirilmesi yönünde hedefler belirlemişlerdir.

Bu plan döneminde il sayısı artırılmış, kentsel gelişime önem verilmiş, tarımda modernleşmeye gidilmiş, kırsal yerleşim yerleri ile kentsel yerleşim yerlerinin uyumlaştırılmasına ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Kalkınma planında bölgesel eşitsizliği gidermek adına, geri kalmış bölgeler içindeki büyüme potansiyeli yüksek olan alanlara yoğunlaşarak gelişme merkezleri elde edilmesi amaçlanmıştır. Böylece söz konusu bölgelerin potansiyelini ortaya çıkartarak kalkınmayı gerçekleştirmek hedeflenmiştir. Gelişme merkezlerinin ekonomik özellikleri kaybettirilmeden, sanayi yatırımlarının yapılması sağlanarak kutup bölgeler oluşturulması hedeflenmiştir. Bu sayede bölgelerarası dengesizlik azaltılarak sanayi ve modernleşen tarım sektöründe olumlu gelişmeler yaşanacağı öngörülmüştür.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında uygulanacak bölgesel politikalar şu şekildedir:

- Yatırımların yurt içinde dengeli dağılımı sağlanarak, bölgelerarası dengesizlik giderilecektir;
- Bölge planlama çalışmalarında gelişme gücü az olan bölgelere öncelik verilecektir;
- Az gelişmiş bölgelerde, şehirleşme gücü yüksek olan büyüme noktaları tespit edilecektir;
- Sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme unsurlarının politika kararları birlikte verilecektir ve
- Bölgelerin altyapı hizmetlerinde tasarruf sağlayacak, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin düzenlenmesinde yol gösterecek, iktisadi sektörlerin faaliyetlerinde yardımcı olacak bölgesel yerleşme planları hazırlanacaktır. (DPT, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, sf. 263-273)

Ayrıca 1972 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi kurulmuş ve daha sonraki planlar bu yapılanma çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Köy Dairesi kapsamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu da birçok bölge, bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi için plan kapsamına dâhil edilmiştir.

2.1.2.3. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

1973- 1977 yılları için hazırlanan kalkınma planında; dengesiz gelir dağılımı, istihdam problemi, hızlı nüfus artışı, tasarruf açığı, refah düzeyinin düşüklüğü, eğitim ve sağlık gibi sorunların aşılması adına hedefler belirlenmiştir.

Bu plan döneminde bölgelerarası farklılığı gidermek amacıyla Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulaması derinleştirilerek uygulanmıştır. ‘‘Bölge’’ kelimesi yerine ‘‘yöre’’ kelimesi kullanılarak, tüm geri kalmış yörelerin ayırım yapılmadan kalkındırılması önemsenmiştir. Bu açıdan planda belirlenen ilke ve tedbirler şunlardır:

- Kalkınmada öncelikli yörelerin gelişme potansiyeline sahip oldukları alanlarda gelişmeleri için doğal ve beşeri kaynaklar saptanacaktır;
- Sanayi sektörü Kalkınmada Öncelikli Yörelere daha çok desteklenecektir;
- III. Beş Yıllık Kalkınma Planı dâhilinde, yörelerde uygulanacak programlar, ulusal planı tamamlayıcı, yardımcı ve bu planın ilkelerine uygun olacaktır ve

- DPT öncülüğünde ilgili kuruluşlar, hızlı bir şekilde karar verip uygulayacaklardır. (DPT, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, sf. 948-949)

Amaç bölgelerarası dengesizliği gidermek ve kaynak dağılımında etkinlik sağlamaktır. Böylece bölgesel çalışmalar merkezi bir yapıda ele alınmıştır. Fakat kısa sürede gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi pek mümkün olmamıştır.

2.1.2.4. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1983)

Bu plan döneminde kırdan kente göçün artması, bölgesel dengesizlikleri arttırmış, enerji, ulaşım, alt yapı yetersizlikleri önemli sorunlar haline gelmiştir. 1970'li yılların sonunda ithal ikameci ve planlı sanayileşme stratejisinin sürdürülemez oluşu düşünülerek, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri ile ihracata yönelik piyasa ve temelli bir sanayileşme ile ekonomik yapıya geçilmiştir. Karluk (2000)'a göre 1980'li yıllarda uygulanan ekonomiyi serbestleştirme çalışmalarında, devletin rolü azaltılarak özelleştirmeye yer verilmiş, dış ticaretin gelişmesi sağlanmış ve vergi yükleri azaltılarak yatırımlar özendirilmiştir.

Bu plan döneminde de daha önce uygulanan planların, sürdürülmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için çalışmalar yapılması amaçlanmıştır. Bu dönemde bölgelerarası ulaşım ağının oluşturulması, tarım ve sanayi sektöründe verimlilik artışını sağlayarak ihracat oranlarının arttırılması öngörülmüştür. Dördüncü Kalkınma Planında, bölgeler arası dengesizliği ve bölgelere yapılacak olan yatırımların özendirilmesi adına, mekân örgütlemesi konusuna önem verilmiştir. Bu çerçevede Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulamasıyla, yatırımcılar için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin tercih merkezleri haline gelmesi, hayvancılığın gelişiminin sağlanması için düzenlemeler yapılmıştır. Göymen (2005), bu dönemde bölgesel politikalarındaki en önemli gelişmenin; yerel ekonomik kalkınma, yerel yönetim ve yerel kapasite konularına önem verilmesi olduğunu dile getirmiştir. Bu bölgelerdeki teşviklerin büyük bir kısmı ile yerel kapasiteyi güçlendirmek ve küçük ve orta büyüklükte işletmeleri (KOBİ) destekleyerek yerel kaynakların potansiyellerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

2.1.3. Piyasa Ekonomisi ve Dışa Açılma Döneminde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (1980-2000)

60'lı yıllarda içe kapalı, ithal ikameci politikalar uygulanırken, 1974 Petrol kriziyle ekonomik bunalımın yaşanması bu politikaların terkedilmesine sebep olmuştur. 1980 İstikrar programı uygulamasıyla, ekonomide piyasa temelli bir örgütlenme yapısına geçilmiştir. Bu dönemde hazırlanan planlar bölgesel gelişme nitelikleri yönüyle aşağıda tartışılmaktadır.

2.1.3.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Bu dönemde bölgesel planlama yeniden canlılık kazanmıştır. Gelişmekte olan veya gelişme potansiyeli olan bölgelerin kaynaklarının daha etkin şekilde kullanımı için gerekli planlama çalışmalarına başlanılmıştır. Yani aslında ilk kalkınma planında benimsenip daha sonra terk edilen bölge planlaması düşüncesine tekrar dönüş olmuştur.

Planlanan bölgesel politikalarda, Kalkınmada Öncelikli Yörelere gelişme potansiyeli harekete geçirilerek, bu yöreler ile diğer yöreler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Avrupa birliğinin bölgesel politikalar ile ilgili kuralları göz önüne alarak planlamalar yapılmıştır. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın bölge planlaması ile ilgili ilkeleri şu şekildedir:

- Kalkınma potansiyeli yüksek olan bölgelerin, sahip olduğu kaynakların verimli kullanılması ve bu sayede gelişmiş bölgelerin arasında yer alması amacıyla bölge planlamaları yapılacaktır;
- Bölgelerin sahip olduğu potansiyele göre, Organize Sanayi Bölgeleri oluşturulacak ve bu bölgelerin özellikleri ile yer seçimlerine göre sanayi sektörleri belirlenecektir;
- Geri kalmış bölgelere yapılan yatırımlarda devlet, vergilendirmede önemli ölçüde kolaylık sağlayacak, belirli istisnalar getirecek, kredi desteği verecek ve Kar Ortaklığı Belgesi uygulamasıyla yatırımların güvencesini sağlayacaktır;
- Bölgelerin, tarım sektöründe gelişiminin sağlanması adına altyapının geliştirilmesi, kullanılan girdilerin modernleştirilmesi ve üretimde farklılıklara yer verilmesi yerel kalkınma projeleri ile sağlanacaktır ve

- Bölge gelişme şemaları hazırlanarak; sektörlerin bölgeler içerisindeki dağılımı, belirlen hedeflerin bölge düzenini ne derce etkileyebileceği ve potansiyel kaynakların bölgesel gelişme sürecine uyumu ile ilgili çeşitli öngörülerde bulunulacaktır. (V. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989)

V. Beş Yıllık Kalkınma Planında geri kalmış bölgelerle bazı sektörler için gelişme potansiyeli olan bölgelerin arasındaki uyumun bölgesel planlamayla yakalanacağı hedeflenmiştir. Bölge planlaması ile az gelişmiş bölgelerde hizmet ve yatırımlar desteklenerek eksikliklerin giderilmesi, gelişmiş bölgelerde ise özellikle sanayi yatırımlarının fazla yapıldığı Marmara Bölgesi'ndeki yığılmanın azaltılması amaçlanmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler içinde yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere diğer bölgelerde gelişmişlik farklılıklarını azaltmak için en uygun yöntemin, sanayinin ülke düzeyinde yaygınlaştırılması olarak görülmüştür. Böylece belli yerlerde yığılma olması engellenerek ulusal nitelik taşıyan sektörlerin sanayi potansiyeli olan bölgelerde desteklenmesi ve böylece bölgeler arası farklılıkların azaltılması sağlanacaktır.

2.1.3.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Bu plan döneminde, bölgesel gelişme çalışmalarında uluslararası standartlara uygun hareket edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda "bölgesel planlama" politikaları yerine daha ayrıntılı incelemelerin yapılacağı "bölgesel gelişme" politikalarına geçiş sağlanmıştır. Ayrıca bu planda, diğer planlardan farklı olarak büyük şehirlerin sorunlarına daha fazla yer verilmiştir.

VI. Beş Yıllık Kalkınma planıyla, Kalkınmada Öncelikli Yörelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmesi sonucu bölgelerarası dengesizliklerin azaltılması hedeflenmiştir. DPT (VI. BYKP), bu hedeflere yönelik olarak aşağıdaki ilkeleri benimsemiştir:

- İmalat sanayi, madencilik gibi sanayinin farklı alanlarında fiziksel ve sosyal altyapı eksikliklerinin giderilmesine yönelik devlet destekli yatırım faaliyetleri sürdürülecektir;
- Çalışmaların, önemli noktaları göz önünde bulundurabilmesi adına, bölgeler ve alt bölgeler bazında planlamalar yapılacaktır;
- Yerleşim yerlerinin kalkınma potansiyelleri dikkate alınarak, ekonomik ve sosyal yatırımlarla, önemli iller cazibe merkezlerine dönüştürülecektir ve

- Özel sektörün yatırımlarını, kalkınmada öncelikli bölgelere yönlendirmesi ve bu bölgelerde bulunan işletmelerin kaliteli üretim yapabilmesi adına teşvik politikalarına önem verilecektir.

2.1.3.3 VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Bu plan döneminde ekonomik istikrarın sağlanması, ulusal rekabet gücünün artırılması, toplumsal refahın yükseltilmesi adına yapılan düzenlemeler yanında, yatırımların bölgelerarası dengesizlikleri giderecek önlemler de alınmıştır.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında, Bölgesel Dengelerin Sağlanması bölümü ile ‘‘Bölgesel Gelişme ve Fiziki Planlama’’ ve ‘‘Metropollere İlişkin Düzenlemeler’’ e ilişkin politikalara yer verilmiş amaç ve ilkeleri şu şekilde açıklanmıştır:

- Ekonomik ve sosyal faydayı maksimum seviyeye çıkartması ve bölgelerarası farklılıkları azaltması için, ulusal kaynaklar verimli şekilde kullanılacak özellikle ulaştırma ve haberleşmede dünya standartlarına ulaşılacaktır;
- Geri kalmış bölgelerde yaşayan nüfusun, gelir seviyesi yükseltilerek yaşam kalitelerinin artırılması sağlanacaktır;
- Kalkınmada öncelikli yörelerin, bölgesel kaynakları ve gelişme potansiyelleri göz önünde tutularak, bölgesel gelişme projeleri hazırlanacak ve bu yörelerin istihdam sorununu çözmek adına özellikle tarım, hayvancılık ve konut sektörlerinde ki gelişime önem verilecektir;
- Planlar çevresel etkileri ve ekolojik dengeyi korumak amaçlı sürdürülebilir kalkınma anlayışı içerisinde hazırlanacaktır;
- Merkez bölgelerin etrafında ki komşu bölgeler, altyapı çalışmalarıyla yatırımlar açısından daha çekici hale getirilerek bölgesel farklar azaltılacaktır;
- Gelişmiş illerimizde Organize Sanayi kurma faaliyetleri hızlandırılacak, AR-GE ve üniversite-sanayi işbirliğini geliştirici yönde düzenlemeler yapılacaktır;
- Kalkınmada Öncelikli Yörelerin ihracat alanında ön plana çıkması amaçlanarak sınır ticareti ve serbest bölgeler geliştirilecektir ve
- Kırsal kesimden kentsel kesime doğru olan göçü sınırlandırmak için sanayi tesislerinin bölge dışına taşınması ve bazı sektörlerde yatırım teşviklerinin sınırlandırılarak sanayi yoğunluğunun azaltılması ile ilgili düzenlemelere de gidilecektir.

2.1.4.Güçlü Ekonomiye Geçiş ve Küresel Finansal Kriz Döneminde Bölgesel Kalkınma Çalışmaları (2000-2013)

2.1.4.1. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2006)

Bu dönemde, Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla beraber özellikle yatırım ve istihdamın artırılması konusunda, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi adına bölgesel gelişme politikalarında değişime gidilerek yerel ekonomilere olan eğilim arttırılmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, ekonomik ve sosyal kaynakların yetersizliğinden dolayı yaşam kalitesinin düşmesi, hızlı nüfus artışı ve işsizlik sebebiyle göç oranlarının artması VIII. Beş Yıllık Kalkınma planında bölgesel çalışmalara hız vermesine neden olmuştur. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planının ilke ve politikaları şu şekildedir:

- AB politikalarına uyum için gerekli çalışmalar gerçekleştirilecek;
- Yeni sanayi odakları oluşturulacak, sınai destek faaliyetlerine destek verilerek kurumsal ve finansal açıdan imkânlar elverişli hale getirilecek;
- Organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi bölgelerinin yanında, Örnek Sanayi Sitesi uygulaması başlatılacak;
- Göçler, metropoller yerine gelişme potansiyeli yüksek bölgelere yönlendirilecek;
- Bölgesel gelişmenin hızlandırılması amacıyla, bölge planlarına uyum sağlayacak İl Gelişme Planları hazırlanacak ve
- Doğu Akdeniz Planı ile Marmara Bölge Planının hazırlık çalışmalarına hız verilecek, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesel gelişme çalışmaları sürdürülecek ve son olarak GAP kapsamındaki projelere devam edilecektir.

Bölgesel istatistiklere kolayca ulaşabilmek, diğer bölgelerle karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturabilmek, kaynakların özelliklerine göre bölgesel kalkınma politikaları geliştirebilmek adına 2002 yılında bölgeler, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması sistemi kapsamında 3 düzeye ayrılmıştır. Bu yenilik ile bölgesel kalkınma ve bölgelerarası gelişmelerin sayısal verileri daha sağlıklı bir şekilde takip edilerek, bölgelerin karşılaştırmasını yapmak olanaklı hale gelmiştir.

2.1.4.2. IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Dünyada, 2007 yılının ortalarında ABD’de başlayarak, hızla bütün ülkelerin ekonomik dengelerini değiştiren küresel bir kriz yaşanmıştır. ABD’de emlak piyasalarında başlayıp para ve sermaye piyasalarında etkisini göstererek, 2008 yılında önemli mali kuruluşların iflas etmesine yol açmıştır. Türkiye ekonomisinde krizin etkilerinin hissedilebilir olması, belirli önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu dönemde hazırlanan kalkınma planında, gerekli önlemler arasında, bölgelerin potansiyel kaynaklarını verimli şekilde kullanarak bölgesel dengesizlikleri azaltıp, ekonomik krizlerin etkilerini en aza indirmek yer almıştır. Bu açıdan Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planının bölgesel gelişmeler adına belirlediği temel ilke ve hedefler şu şekilde sıralanmıştır:

- Bölgesel kalkınma plan ve stratejileri, ulusal düzeyde hazırlanarak yönetim ve denetim açısından bütüncül bir sistem oluşturulacaktır;
- Kalkınmada Öncelikli Yörelere gelişme potansiyeli yüksek iller belirlenerek, vergilendirmede kolaylık ya da kredilendirme gibi yatırımı özendirici uygulamalar ile cazibe merkezleri haline getirilecektir;
- Sektörlerin; yenilikçi, dinamik, yüksek katma değer yaratabilen özellikte olanları seçilerek desteklenecektir;
- Gelişmiş bölgelerin yoğun göç baskısı altında olmaları sonucu bozulan fiziki ve sosyal altyapıları, bölgesel planlamalar ile iyileştirilecektir;
- Az gelişmiş bölgelerde uzmanlaşmaya katkıda bulunacak beşeri kaynaklara ve sosyal sermayeye önem verilecek, yeni teknolojilerle iletişim kolaylaşacak sağlam bir AR-GE altyapısı kurulacaktır;
- Farklılaştırılmış KOBİ politikaları uygulamaya geçirilerek ihtiyaç duyulan nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi, finansman kaynaklarının genişletilmesi, teknoloji ve pazara erişimin kolaylaşması sağlanacaktır;
- e-Devlet uygulamasının kamu sektöründe etkin araç niteliğinde kullanılması sağlanarak yerel yönetimlerin kaliteli ve hızlı hizmet vermesine yardımcı olacaktır ve
- e-Ticaret uygulamasıyla tarım, orman ve gıda ürünleri tanıtılarak bölgelerin sahip olduğu turizm, el sanatları ve rekreasyon gibi üretim faaliyetleri geliştirilerek bölgesel farklılıklar azaltılacaktır.

2.1.4.3. X. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

X Kalkınma Planı, dengeli ekonomik büyümenin yanı sıra bilgi toplumunun oluşumu, hukukun üstünlüğü, kaynakların sürdürülebilir kullanımı, çevrenin korunması gibi unsurlara dikkat edilerek hazırlanmıştır. Onuncu kalkınma planında Bölgesel Gelişme ve Bölgesel Rekabet Edilebilirlik başlığı altında bazı hedefler belirlenmiştir. Bu hedefler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılarak refahın artırılması ve tüm bölgelerin potansiyel kaynakları değerlendirilip rekabet güçlerinin artırılarak ulusal kalkınmaya katkı sağlaması;
- Düşük gelirli bölgelerde ekonomik faaliyet kolları çeşitlendirilerek, tarımsal verimliliğin artırılması, kırsal ve kentsel yaşam alanının iyileştirilmesi;
- Düşük ve orta gelirli bölgelerin alt yapı hizmetleri ve sektörel çeşitliliği artırılarak yeni istihdam alanları oluşturulması ve göçlerin bu alanlara yönelmesi;
- Geri kalmış bölgelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili kullanılabilmesi için gerekli altyapının oluşturulması;
- Metropollerini, turizm şehirlerini ve üretim merkezlerini birbirine bağlayan ulaşım ağının ve yoğun göç alması sebebiyle sosyal uyumun güçlendirilmesi;
- Bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması, organize sanayi bölgelerinde ve küçük sanayi sitelerinde üretim ve ihracat kapasitelerinin artırılması ve
- Bölgesel gelişme ve rekabet için ulusal düzeyde hedeflerin belirlenmesi, sosyo-ekonomik kalkınma politikaları arasındaki uyumun güçlenmesi, plan ve stratejilerin belirlenmesi adına Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin yürürlüğe konulması ve uygulamaya geçilmesi hedeflenmiştir.

Diğer kalkınma planlarına kıyasla bu planda, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi yönündeki önlemler altı çizilerek belirtilmiştir. İlk defa onuncu kalkınma planına, kalkınma ajansları ile beraber bütün bölgelerin katkısı sağlanmıştır.

2.2. TÜRKİYE’NİN BÖLGELERE GÖRE BÜYÜME KAYNAKLARI

ANALİZİ

2000’li yıllarda küreselleşme süreci ile yerel ve bölgesel kalkınma anlayışı değişmiş, yeni düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Ülkelerin kalkınma anlayışı, küresel rekabet koşulları altında bölgelerin potansiyelleri keşfedilerek uygun stratejilerle ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimi tetikleyecek modellerin hayata geçirilmesi olmuştur. Dünyada ki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de bu açıdan yerel ve bölgesel kalkınma girişimleri hız kazanmıştır. Bu yıllarda ülkemiz AB’ye uyum süreci çerçevesinde bölgesel gelişme politikalarında köklü değişiklikler yapmıştır. 2002 yılında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) üç düzey halinde yapılmıştır. Öte yandan yatırımları ve istihdamı arttırarak, özel sektörü çekmek amacıyla yeni teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde bir taraftan merkezi düzeyde bölgesel gelişme politikaları etkileştirilmeye çalışılırken, diğer taraftan da bölgelerin kalkınma potansiyelleri, proje ve planların uygulanmasına ağırlık verilmiştir. Fakat bu yıllarda da bölgelerin aralarında ki gelişmişlik farkları önemini korumaktadır.

Çalışmamızın bu bölümü, Türkiye’nin İBBS Düzey2 bölgelerinin ayrıntılı olarak büyüme kaynakları incelenerek bölgesel farklılıkları azaltabilecek yöntemlere ışık tutacaktır.

2.2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, sosyo ekonomik gelişmişlik sıralamasında 6. bölge olarak yer almaktadır. Bölge, Marmara Bölgesinden sonra en yüksek nüfus artış hızına ve en büyük doğurganlık oranına sahiptir. En büyük üç ilinin nüfusu, 1 Milyonun üzerindedir. Fakat ekonomik gelişmenin yavaş olması ve istihdam sıkıntısından dolayı göç veren bölge özelliği niteliğindedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 sıralamasında; TRC1 Gaziantep-Adıyaman-Kilis, TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır, TRC3 Mardin-Batman-Şırnak-Siirt şeklinde 3 alt bölgeye ayrılmaktadır. Gelişme potansiyeli bulunan bazı bölge ve sektörleri ön plana çıkartmak amacıyla yapılan bölgesel projeler arasında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), büyük bir öneme sahiptir. Proje; Adıyaman, Batman,

Gaziantep, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak ve Kilis illerini kapsamaktadır. İlk zamanlar Fırat ve Dicle Nehirlerinden enerji üretme ve sulama için hazırlanan proje daha sonra bölgesel kalkınma projesine dönüşmüştür. GAP çok sektörlü, bütünleşmiş bir bölgesel kalkınma projesidir. Sadece barajlar, hidroelektrik santraller, sulama tesisleri ile kalmayıp kentsel ve kırsal altyapı, eğitim, sağlık, turizm ve ulaşım gibi sektörlerdeki yatırımları da içermiştir. GAP, Türkiye’ de bölgesel kalkınma adına yapılan çalışmaların dönüm noktasıdır. Göymen (2005), için ulusal hedeflerini toplumsal refahı artırmak, gelir dağılımında eşitliği sağlamak, bölgedeki istihdam olanaklarını artırarak işsizliği azaltmak ve bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmak olarak sıralamaktadır. Proje ile bölgenin sadece ekonomik anlamda değil sosyal ve kültürel anlamda da kalkındırılması amaçlanmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en çok dikkat çeken özelliklerinden birisi, yoğun bir şekilde göç hareketine sahip olmasıdır. Türkiye’de diğer bölgelere verdiği göç sayısı ile birinci sırada yer alan bölgedir. Tablo 1’de 2010 ile 2015 yılların da GAP illerinin aldığı ve verdiği göç sayısı belirtilmiştir.

Tablo 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri (Bin Kişi)

	2010		2015	
	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Aldığı Göç	Verdiği Göç
TRC1:Gaziantep, Adıyaman, Kilis	51 497	54 188	62 362	70 143
TRC2:Şanlıurfa, Diyarbakır	64 539	79 587	72 651	102 997
TRC3:Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	58 874	70 052	56 902	89 305

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2010 yılında en fazla göç alan Düzey2 Bölgesi, 64 539 kişi ile TRC2 Şanlıurfa alt bölgesidir. Aynı zamanda bu bölge, 79 587 kişi ile en fazla göç veren Düzey2 alt bölgesi olmuştur. 2010 yılında en az göç hareketi TRC1 Gaziantep alt bölgesinde meydana gelmiştir. İlerleyen yıllarda, göç daha da artmış, özellikle TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinin verdiği göç sayısı 102 997 kişiye çıkarak 2015 yılının en fazla göç veren yeri olmuştur. Bu bölgeyi TRC3 Mardin alt bölgesi 89 305 kişiyle takip etmiştir.

Bölgede 2005-2014 dönemi ekonomik büyüme oranları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları (%)

	2005	2010	2013
TRC1:Gaziantep, Adıyaman, Kilis	8	12	9
TRC2: Şanlıurfa, Diyarbakır	7	9	4
TRC3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	10	10	3

Kaynak: TÜİK,1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Düzey 2 alt bölgelerinde meydana gelen büyüme oranları incelendiğinde istikrarsız bir büyüme olduğunu görmekteyiz. Zira 2005 yılından 2010 yılına yüksek büyüme oranlarına erişen bölge, 2014 yılında tekrar düşüş yaşamıştır. 2005 yılında en yüksek büyüme oranları, %10 ile TRC3 Mardin alt bölgesi ve %8 ile TRC1 Gaziantep alt bölgesidir. 2010 yılında GAP’ın etkisiyle oranlarda sıçrama yaşanmış, TRC1 %12 ve TRC2 alt bölgesi %9 oranında büyürken, TRC3 alt bölgesi aynı oranda kalmıştır. Fakat 2013 yılının oranlarında sert bir düşüş yaşanmıştır. TRC1 Gaziantep alt bölgesinde %9, TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinde %4 ve TRC3 Mardin alt bölgesinde ise %3 büyüme oranı gerçekleşmiştir.

Tablo 3’de 2005-2014 yılları arası Kişi Başına GSYH rakamları incelenmiştir.

Tablo 3: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi başına GSYH (\$)

	2005	2010	2014
TRC1 Gaziantep-Adıyaman-Kilis	4 468	6 174	7 923
TRC2 Şanlıurfa-Diyarbakır	3 167	4 656	5 120
TRC3 Mardin-Batman-Şırnak-Siirt	3 024	5 012	5 714

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılının en yüksek kişi başı geliri 4 468 \$ ile TRC1 Gaziantep alt bölgesi, en düşük kişi başına gelir 3 024 \$ ile TRC3 Mardin alt bölgesine aittir. 2010 yılında TRC1 Gaziantep alt bölgesi kişi başı geliri 6 174 \$’a, geliri düşük olan TRC3 Mardin alt bölgesi 5 012 \$’a yükselerek ikinci sırada yer almıştır. 2014 yılında TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinin kişi başına geliri 5 120 \$ a ulaşarak TRC3 Mardin alt bölgesi kişi başı gelirine yaklaşmıştır.

Tablo 4’de bölgede iktisadi faaliyet kollarına göre GSYH dağılımı verilmektedir.

Tablo 4: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH: (Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TRC1	191	587	802	330	993	1 394	391	2 411	19 641
TRC2	417	252	802	777	519	1 414	940	1 142	19 184
TRC3	157	200	568	370	387	1 068	489	696	15 095

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Dicle ve Fırat akarsularının arasında yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarım için elverişli topraklara sahiptir. Bölgenin en verimli toprakları Şanlıurfa’da bulunmaktadır. Bu yüzden GSYH’nın tarım sektörü içindeki en yüksek payı TRC2 Şanlıurfa alt bölgesine aittir. Sanayi sektöründe ise en fazla GSYH payını, TRC1 Gaziantep alt bölgesi almaktadır. 2005 de sanayi geliri 587 Bin TL iken 2014 yılında bu gelir 2 411 Bin TL’ye yükselmiştir. GAP ile bölgeye yatırımların artırılması hedeflenerek, sanayide imalat sanayi ve tarıma dayalı sanayi kollarının güçlendirilmesi için gerekli uygulamalara geçilmiştir. TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinin sanayi sektöründen elde ettiği gelir 2010 yılında 519 Bin TL iken 2014 de 1 142 Bin TL’ye yükselmiştir. Hizmet sektörü incelendiğinde ise yine TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinin diğer alt bölgelere göre daha çok gelir elde ettiği görülmektedir. TRC3 Mardin alt bölgesinin ise sektörler içinde aldığı gelir, diğer alt bölgelere göre daha düşük düzeyde olmuştur. Hizmet ve sanayi sektöründen daha çok gelir elde eden bu bölgede petrol ve diğer önemli madenlerin çıkarılması, sanayi sektörünün gelirini arttırmış ve yatırımların bu bölgeye yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Yıldız (2008)’e göre GAP illerinde işsizlik oranlarının yüksek olmasının en büyük nedeni, yüksek oranda meydana gelen nüfus artışının yarattığı, işgücü arzı ile işgücü talebi arasındaki dengesizliktir. Özellikle tarım sektörü dışındaki sektörlerde iş bulma oranının zorlaşması sebebiyle işsizlik oranı artmaktadır. Büyük bir problem haline gelen ve göçe sebep olan bu faktör Tablo 5’de incelenmiştir.

Tablo 5: Güney Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (+15)(%)

	2005			2010			2015		
	İşgücüne Katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı	İşgücüne katılma oranı	İşsizlik oranı	İstihdam oranı
TRC1	40,8	13,8	35,2	44,8	12,1	39,4	43,1	9,9	38,8
TRC2	34,4	10,9	30,7	33,5	13,1	29,1	43,7	17,5	36,1
TRC3	32,7	11,1	29,1	36,0	11,8	31,8	38,2	24,8	28,7

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo verileri incelendiğinde işsizlik oranlarının, TRC1 Gaziantep alt bölgesinde ilerleyen yıllarda azaldığı görülmektedir. GAP ile yaratılan istihdam alanları sayesinde istihdam oranlarında artış görülmüş, 2005 yılında %35,2 oranında iken 2015 yılında %38,8 oranına yükselmiştir. Bu çerçevede işsizlik oranları da azalmış 2005 yılında %13,8 olan işsizlik oranı, 2015 yılında %9,9'a düşmüştür. İşgücüne katılım oranının en fazla arttığı alt bölge TRC2 Şanlıurfa'dır. Nüfusun hızlı artması sonucu, 2015 yılında %43,7 ile en yüksek orana sahip olmuştur. Aynı durum TRC3 Mardin alt bölgesinde de mevcuttur. İşgücüne katılım oranı 2005 yılında %32,7 iken 2015 yılında %38,2'ye yükselmiştir. Fakat artan işgücüne katılma oranlarını, istihdam oranları karşılayamadığı, bu durum sonucunda TRC2 ve TRC3 bölgelerinde işsizlik oranlarında artış yaşandığı görülmüştür. 2015 yılında TRC3 Mardin alt bölgesi %24,8'le en yüksek orana sahip olmuştur.

Bölgenin diğer bir kalkınma potansiyeli olan dış ticaret verilerini Tablo 6'da inceleyebiliriz.

Tablo 6: Güneydoğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TRC1	1,7	1,7	3,6	3,6	7,0	5,0	6,8	5,4
TRC2	0,1	0,1	0,3	0,3	0,5	0,2	0,4	0,2
TRC3	0,5	0,1	1,1	0,2	1,4	0,2	1,4	0,4

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tabloda dış ticaret verilerini incelediğimizde dış ticarete en yüksek rakamlara sahip yer TRC1 Gaziantep alt bölgesidir. 2010 yılında ihracat geliri 3.6 Milyar \$ iken 2015

yılında 7 Milyar \$'a yükselmiştir. İthalat rakamları, 2015 yılında 5 Milyar \$ olan alt bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en yüksek ithalat rakamlarına sahip yeridir. TRC3 Mardin alt bölgesinin ise ihracat geliri, ithalatından oldukça yüksektir. 2010 yılında TRC3 Mardin alt bölgesinin ihracatı 1.1 Milyar \$ iken, ithalatı 0,2 Milyar \$, 2017'de ihracatı 1.4 Milyar \$ ithalatı 0,4 Milyar \$'a yükselerek gerçekleşmiştir. Gaziantep alt bölgesine nazaran dış ticaret rakamları düşük olsa da ihracatı ithalatından oldukça fazladır. TRC2 Şanlıurfa alt bölgesinin ihracat ve ithalatı 2005 yılında 0,1 Milya \$ ve 2010 yılında 0,3 Milyar \$ olarak gerçekleşmiş 2017 yılında ihracatı 0,4 Milyar \$, ithalatı ise 0,2 Milyar \$ gerçekleşerek bölgenin en düşük dış ticaret verilerine sahip olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ekonomik göstergeleri incelendiğinde; bölgenin gelişme potansiyeli yüksek olan yöresinin TRC1 Gaziantep alt bölgesi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Zira sanayi ve hizmet sektöründe en fazla gelir elde eden, dış ticaret rakamları diğer alt bölgelere göre yüksek olan ve kişi başına düşen geliri ve istihdam oranları ile ilk sırada yer alan alt bölgedir. TRC3 Mardin alt bölgesinde sektörel gelirlerin düşük olduğu, yatırımcıların çekimser kaldığı, bu duruma bağlı olarak işsizlik oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Güneydoğu Anadolu Bölgesinin genel değerlendirilmesi yapıldığında, alt bölgelerin büyüme oranlarının ve Kişi Başına Düşen GSYH oranlarının diğer bölgelerin oranlarına göre son sırada olduğu görülmektedir. İktisadi sektörleri incelendiğinde düşük gelir elde ettiği, buna bağlı olarak dış ticaret verilerinin de son sıralarda yer aldığı belirlenmiştir. İşsizlik oranının en fazla olduğu bölgeler arasında birinci sırada yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin toplumsal refah düzeyi ile sosyo-ekonomik gösterge değerleri diğer bölge oranlarının oldukça altındadır. Nitekim belirlenen bu nedenlerden dolayı, bölge dışına yoğun bir göç yaşanmaktadır. Sermaye ve işgücünün yer değiştirmesi olarak nitelendirilebilecek göç olgusunun, bölge için dezavantaj konumunda olması bölgenin giderek durgunlaşmasına neden olmuştur. Bu durumu engellemek amacıyla yapılan projelerle nüfusun bölge içinde kalması sağlanarak, geri kalmış olan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin diğer bölgelerle arasındaki dengesizlik giderilmeye çalışılmıştır.

2.2.2. Doğu Anadolu Bölgesi:

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sırada bulunan Doğu Anadolu Bölgesi, nüfus yoğunluğu açısından da diğer bölgeler arasında en son sırada yer almaktadır. Bölgenin ana geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Madencilik sanayisi, bölge için önemli bir faktör olsa da ulaşım zorluğu ve yer şekillerinin engebeli olmasından dolayı endüstri gelişmemiştir. Doğum oranının çok yüksek olmasına karşın bölgenin olumsuz koşulları, diğer bölgelere göçe neden olmaktadır. Azalan nüfus sebebiyle kentleşme oranı düşüktür. Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 sıralamasında 4 alt bölgeye ayrılmaktadır. Bu alt bölgeler TRA1 Erzurum-Erzincan-Bayburt, TRA2 Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan, TRB1 Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli, TRB2 Van-Muş-Bitlis-Hakkâri'dir.

Doğu Anadolu Bölgesi için diğer bölgelerle olan farklılığını azaltacak, refah seviyesini yükseltecek ve bu yönde ekonomik büyümeye katkı sağlayacak bölgesel proje olan Doğu Anadolu Projesi (DAP) hazırlanmıştır. 2000-2020 yılları için hedefler belirleyen bu proje; Ağrı, Ardahan, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van'ı kapsamaktadır. DAP Eylem Planının hazırlanmasındaki temel amaç Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik, sosyal ve çevresel potansiyellerinin kalitesi artırılarak bölgesel kalınmayı sağlamaktır. Bu amaca yönelik Eylem Planında, bölgede en çok istihdam alanı yaratan gıda ve tarım sektörlerine verilen önemin; ticaret, turizm, hizmet ve sanayi sektörlerine de verilerek verimliliğin artırılması planlanmıştır. Ayrıca gelir getirici faaliyetler üzerinde yoğunlaşmak, beşeri sermayeyi daha kaliteli hale getirerek istihdam olanağı yaratmak, bölge içi ve bölge dışı kolay ulaşımı sağlamak, Hidroelektrik Enerji Santrali (HES) projelerini tamamlamak, bölgede sulanan tarım arazilerinin sayısı artırılarak, arazi ıslahı çalışmaları yaparak bölge kalitesinin artırılması hedeflenmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi diğer bölgeler arasında nüfus yoğunluğu açısından en düşük değerlere sahip olan bölgedir. Coğrafi yapının engebeli oluşu ve yükseklik nedeniyle iklimin sert olması, diğer bölgelere göçün yoğun bir şekilde yaşanmasına neden olmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinin sahip olduğu koşullar sebebiyle aldığı ve verdiği göç sayısı Tablo 7'de incelenmiştir.

Tablo 7: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri

(Bin Kişi)

	2010		2015	
	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Aldığı Göç	Verdiği Göç
TRA1	39 223	50 603	48 155	65 169
TRA2	32 929	51 653	37 728	67 226
TRB1	47 974	59 330	56 412	64 737
TRB2	45 685	67 584	55 073	95 377

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Doğu Anadolu Bölgesinin en çok göç alan alt bölgeleri TRB1 Malatya ve TRB2 Van'dır. 2010 yılında TRB1 Malatya'nın aldığı göç sayısı 47 974 kişi iken 2015 yılında bu rakam 46 412 kişiye yükselmiştir. Bu bölgeyi TRB2 Van alt bölgesi takip etmektedir. En az göç alan bölge ise TRA2 Ağrı alt bölgesidir. Sebebi, sert iklim koşullarının ekonomik ve sosyal yaşam standartlarını etkilemesidir. Verilen göç sayısına bakıldığında en çok göçü 2010 yılında 67 584 kişi, 2015 yılında 95 377 kişi ile TRB2 Van alt bölgesi vermiştir.

DAP Eylem Planı ile Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik potansiyeli artırılarak, başta tarım sektörü olmak üzere diğer sektörlerde de verimlilik sağlanacak gelir getirici çalışmalar yapılmıştır. Bu yönde 2005-2014 yılları arasında bölgenin büyüme oranları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları

(%)

	2005	2010	2013
TRA1 Erzurum-Erzincan-Bayburt	6	8	2
TRA2 Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan	5	4	1
TRB1 Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli	2	9	2
TRB2 Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	5	10	0

Kaynak: TÜİK, 1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bölgenin yıllar itibariyle büyüme oranları incelendiğinde, 2005 yılının en yüksek oranına sahip alt bölgesi %6 ile TRA1 Erzurum'dur. Bu bölgeyi %5 lik oranla TRA2 Ağrı ve TRB2 Van alt bölgeleri takip etmektedir. 2010 yılında %10'luk büyüme oranıyla TRB2 Van alt bölgesi 1. Sıraya yerleşmiş, bu bölgeyi %9 oranla TRB1 Malatya ve %8'lik oranla TRA1 Erzurum alt bölgeleri takip etmiştir. Van bölgesine

yapılan kalkınma çalışmaları, tarımda iyileştirmeler ve ihracatta ki artışlar 2010 yılında büyüme oranlarının artışını sağlamıştır. Fakat 2013 yılında ki büyüme oranları oldukça düşük seviyede seyretmiştir. Zira TRA2 %1 oranında ve TRB2 alt bölgesinde ise hiç büyüme gerçekleşmezken, TRA1 ve TRB1 'de %2 lik bir büyüme olmuştur.

Ülke genelinde doğu bölgesinde kişi başına düşen milli gelir işsizlik, bölgenin gelişmemesi, yatırımların azlığı sebebiyle düşük olmaktadır. Tablo 9'da kişi başına düşen milli gelir, alt bölgeler karşılaştırılarak incelenmiştir.

Tablo 9: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH (\$) (€)

	2005	2010	2014
TRA1	4 025	6 842	7 790
TRA2	2 839	4 726	4 975
TRB1	4 333	6 436	7 214
TRB2	2 684	4 167	4 959

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Alt bölgeler kıyaslandığında, 2005 yılında kişi başına milli gelir 4 333 \$ ile en çok TRB1 Malatya alt bölgesine aittir. 2010 ve yılında ise 6 842 \$ ile TRA1 Erzurum alt bölgesi en çok geliri elde eden bölge olmuştur. Kişi başına düşen milli gelirin en düşük olduğu yer ise TRB2 Van alt bölgesidir. 2005 yılında 2 684 \$ iken, 2014 yılında anca 4 959 \$'a yükselbilmiştir. 2014 yılında ise kişi başına düşen geliri en yüksek olan alt bölge 7 790 \$ ile TRA1 Erzurum bölgesi olmuştur.

Sinemillioğlu (2009), GAP'ın çıkış noktasını yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ekonomiye kazandırılması olarak görürken, DAP'ın çıkış noktasını bölgesel kalkınmaya endeksli bir plan çerçevesinde tanımlamıştır. Bölgesel kalkınma kaynaklarının sanayi ve hizmetler sektörüne yoğunlaşılmasıyla gelişmenin sağlanacağı bilinmektedir. Bu amaçla GSYH'nın, bölgenin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı DAP için önem arz etmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinin gelir paylarının hangi sektöre daha fazla ayrıldığı Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TRA1	168	85	460	309	208	826	393	445	1399
TRA2	178	53	300	354	103	530	395	219	918
TRB1	208	217	694	284	373	1270	296	879	2107
TRB2	192	102	551	381	213	955	468	685	1658

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Doğu Anadolu Bölgesin de GSYH'nın sektörler arasında ki dağılımı incelendiğinde hizmet sektörünün daha çok pay aldığı görülmüştür. 2005 yılının en az gelir elde eden sektörü sanayi sektörüdür. 2005 yılı için sanayi sektöründe, 217 Bin TL ve tarım sektöründe 208 Bin TL ile TRB1 Malatya alt bölgesi en fazla gelire sahip olan yer olmuştur. Hizmet sektöründe ise TRB1 Malatya alt bölgesinden sonra, 551 Bin TL ile Van alt bölgesi en fazla gelir elde eden bölge olmuştur. Geçimini daha çok tarımdan sağlayan Doğu Anadolu Bölgesi verilerine bakıldığında, 2010 yılında TRB1 Malatya alt bölgesi sanayi sektöründe 373 Bin TL, hizmet sektöründe ise 1 270 Bin TL lik gelir elde ederek bölgeler arasında en yüksek gelire sahip alt bölge olmuştur. Bu yılda sanayi sektöründe en düşük geliri 103 Bin TL ve hizmet sektöründe en düşük geliri 530 Bin TL ile TRA2 Ağrı alt bölgesi elde etmiştir. 2014 yılı incelendiğinde sanayi sektöründeki gelirlere büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. Zira TRB1'in geliri 879 Bin TL'ye, TRB2'nin geliri 685 Bin TL'ye ve TRA1'in 445 Bin TL'ye ulaşarak sektördeki gelişmeyi ortaya koymuşlardır. Tarım sektörünün gelirinde düşüş yaşanması, burada gerçekleşen gelirin sanayi ve hizmet sektörlerine kaymasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Keza hizmet sektöründe de en yüksek gelir TRB1 alt bölgesine aittir.

Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'de işsizlik oranı en yüksek bölgedir. Bu doğrultuda Tablo 11'de DAP bölge illerinin işgücü göstergeleri incelenmiştir.

Tablo 11: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (+15) (%)

	2005			2010			2015		
	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı
TRA1	53,5	4,3	51,3	52,8	6,2	49,5	51,0	5,9	48,0
TRA2	48,1	3,3	46,6	50,9	10,3	45,7	54,2	3,9	52,0
TRB1	42,2	18,8	34,3	47,4	11,9	41,8	48,2	8,0	44,3
TRB2	40,3	8,2	37,1	43,9	17,0	36,4	47,1	9,5	42,6

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılının verilerine göre Doğu Anadolu Bölgesinin en yüksek işsizlik oranına sahip bölgesi %18,8 oranıyla TRB1 Malatya alt bölgesidir. En düşük işsizlik oranına sahip bölgesi ise %3,3 ile TRA2 Ağrı alt bölgesidir. 2010 yılının verilerine bakıldığında işsizlik oranlarında artış yaşandığı görülmektedir. TRB2 Van alt bölgesinin işsizlik oranı %17'ye, TRA2 Ağrı alt bölgesinin işsizlik oranı %10,3'e yükselmiştir. 2005'den 2010'a sadece TRB1 Malatya alt bölgesinde işsizlik oranlarında düşüş yaşanmıştır. En yüksek istihdam oranına sahip alt bölge 2005 ve 2010 yıllarında sırasıyla %51 ve %49,5 oranlarla TRA1 Erzurum bölgesi iken 2015'de %52 oranlar TRA2 Ağrı alt bölgesi olmuştur. En düşük istihdam oranına sahip alt bölge ise TRB2 Van bölgesidir. İşgücüne katılma oranları incelendiğinde 2010 yılında en yüksek değere sahip alt bölge %52,8 ile TRA1 Erzurum 2015 yılında %51 oranla TRA2 Ağrı alt bölgeleri iken, en düşük orana sahip alt bölge ise TRB2 Van alt bölgesidir. Bu sayede Doğu Anadolu Bölgesi'nde çalışabilir nüfus verimini TRA1 Erzurum ve TRA2 Ağrı alt bölgelerinde daha fazla olduğu görülmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesinin, Gürcistan, Nahcivan, İran, Ermenistan ve Irak ile sınır komşusu olmakla birlikte diğer Türk Devletleri ve Kafkaslara olan jeopolitik yakınlığı ve sosyo kültürel ilişkileri dolayısıyla ithalat ve ihracat açısından büyük öneme sahiptir. Fakat bölgesel anlamda gelişmişlik düzeyi bakımından geri planda olması, söz konusu ülkelerle dış ticaretinin oldukça sınırlı olmasına yol açmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinin dış ticaret istatistikleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Doğu Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TRA1	0,02	0,02	0,04	0,04	0,03	0,05	0,03	0,05
TRA2	0,07	0,05	0,18	0,07	0,22	0,12	0,15	0,22
TRB1	0,17	0,09	0,32	0,16	0,43	0,10	0,56	0,24
TRB2	0,06	0,01	0,35	0,04	0,21	0,04	0,13	0,13

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Doğu Anadolu Bölgesinin 2005 yılında ki ihracat geliri en yüksek olan bölgesi 0,17 Milyar \$ ile TRB1 Malatya alt bölgesidir. Bölgenin ithalatı 0,09 Milyar \$ olarak gerçekleşince net ihracatı en yüksek olan alt bölge olmuştur. TRA1 Erzurum alt bölgesi ise 0,02 Milyar \$ ile en düşük ihracat geliri elde eden bölge olmuştur. 2010 yılında 0,35 Milyar \$ ile TRB2 Van alt bölgesi ihracatta büyük bir sıçrama yapmıştır. Van alt bölgesini 0,32 Milyar \$ ile TRB1 Malatya alt bölgesi takip etmektedir. Uygulanan Doğu Anadolu Projesi, bölgenin ihracat gelirlerinde artış yaşanmasını sağlamıştır. 2015 yılında TRB1 Malatya alt bölgesinin ihracat geliri 0,43 Milyar \$'a yükselerek ilk sıraya yerleşmiş, ithalatı ise 0,10 Milyar \$'a düşerek dış ticaret verilerinde olumlu çizgiye ulaşmıştır. Sanayi sektöründe gösterdiği gelişimi dış ticaretine de yansıtan TRB1 Malatya alt bölgesinin, 2017 yılında ihracat gelirinde artış yaşanırken diğer bölgelerde düşüş gözlemlenmiştir. Nitekim TRB1 Malatya alt bölgesinin ihracatı 0,56 Milyar \$'a yükselirken, TRB2 Van alt bölgesinin ihracatı 0,13 Milyar \$'a düşmüştür.

Eşiyok ve Sekmen (2012)'e göre Doğu Anadolu bölgesi toplam dış ticarete, diğer bölgelere göre Türkiye'nin en geri kalmış bölgesi konumundadır. Bölge illerinin ihracatının son derece düşük olmasının nedenini, sanayi üretim tabanının zayıf olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Doğu Anadolu Bölgesindeki kentlerin ihracattaki önemli gelişmeleri yakalayamaması dış ticarete zayıf olmasına ve diğer bölgelerle arasında bölgesel farkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesinin ekonomik ve sosyal göstergeleri incelendiğinde, Güney Doğu Anadolu Bölgesinin sosyo- ekonomik gelişmişlik seviyesine yakın değerlerde olduğu görülmektedir. İBBS Düzey 2 bazda bölgeler incelendiğinde; büyüme oranı ve istihdam oranı en yüksek olan alt bölgenin TRA1 Erzurum alt bölgesi olduğu

görülürken, sanayi ve hizmet sektörlerinden ayrıca ihracattan en çok gelir elde eden alt bölgenin TRB1 Malatya bölgesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Erzurum, Erzincan, Malatya, Elazığ bölgenin gelişmiş illeri olarak nitelendirilmektedir. Fakat Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelere nazaran kişi başına GSYH değerlerinin çok düşük olması, tarım sanayi ve hizmet sektörlerinde en az gelir elde etmesi, dış ticarete diğer bölgelerin arasında son sırada yer alması gelişmişlik seviyesini oldukça düşürmüştür. Ekonomik değerlerin olumsuz etkileri sosyal değerlere yansımıştır. Sosyo ekonomik-gelişmişlik düzeyi açısından sıralamada en sondadır. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesinde refah düzeyinin oldukça düşük olduğunu gösterir. Refah düzeyinin yükselmesi için göçün durdurularak, kalkınma potansiyeli kuvvetli olan alt bölgeleri cazibe merkezleri haline getirecek proje ve politikalar uygulanmalıdır.

2.2.3. Karadeniz Bölgesi:

Karadeniz Bölgesi halkının büyük çoğunluğu tarımla uğraşmaktadır. Hem tarımla uğraşılması hem de dağlık bir yapısının olması, kırsal kesimde yaşayan nüfusun kentsel kesimde yaşayan nüfustan fazla olmasını sağlamıştır. Bölgenin en önemli sorunu ise dışarıya büyük ölçüde göç vermesidir. Göçe neden olan faktörler ise tarım ürünlerinde istenilen gelişim düzeyine ulaşamaması, engebeli arazi yapısı nedeniyle sanayi kollarının gelişmemesidir. Sanayi sektörünün yetersizliği bölgenin kalkınma potansiyelini düşürmüştür. Nitelikli iş gücünün yetiştirilememesi, işsizliğin artması, altyapının geliştirilememesi, ulaşım imkânlarının maliyetli oluşu, pazara uzaklık gibi faktörler bölgeye yapılacak olan yatırımlar için dezavantaj olmuştur. Bölge dışına verilen göç, işsizlik ve bölgeye yapılacak yatırım kararlarında çekingen davranılması, Karadeniz Bölgesi için bölgesel kalkınma projelerinin hazırlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu amaçla Karadeniz bölgesi için Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi (DOKAP) ve Zonguldak- Bartın-Karabük Gelişme Projesi olmak üzere iki proje hazırlanmıştır.

DPT tarafından hazırlanan DOKAP; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini içermektedir. Bölgenin işsizlik, göç ve yatırım azlığı sorununu çözmek amacını taşıyan bir projedir. (2001-2005) hazırlık dönemi, (2006-2010) ekonomide yapılanma dönemi (2010-2020) sürdürülebilir ekonomi dönemi olmak üzere üç dönem halinde hazırlanmıştır.

Doğu Karadeniz Projesinin temel hedefleri: sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak, eğitim, sağlık ve kültürel gibi sosyal hizmetlere ulaşılabilirliği kolaylaştırmak, doğal kaynakları ve çevre kapasitesini koruyarak uzun dönemli bölgesel gelişmeyi gerçekleştirmektir.

Zonguldak-Bartın-Karabük Gelişme Projesi ise Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1995 yılında başlatılmış ve 1997 yılında tamamlanmıştır. Bölgede tarım ve hayvancılık, önemli bir potansiyele sahiptir. Nüfus yoğunluğu en fazla olan bölgelerden birisidir. Fakat kırdan kente hızlı bir göç mevcuttur. Projenin kapsadığı bölgenin önemli bir özelliği ise demir-çelik sanayi ile kömür işletmesinin varlığıdır. Ağır sanayide ülkenin başta gelen illerinden Zonguldak, kömür sanayisi üzerine yapılanmıştır. Fakat petrolün öneminin artması, kömür üretiminde teknolojinin yenilenememesi, kömür piyasasının rekabet edebilirliğinin azalması sonucu bölge ekonomik açıdan gerilemeye başlamıştır. Bölgeler arası dengesizliği gidermek adına VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında bahsedilen bölgesel planlama faaliyetlerine paralel olarak Zonguldak-Karabük-Bartın Gelişme Projesi gündeme alınmış ve belirlenen hedeflerde gerçekleştirme yoluna gidilmiştir. Göymen (2005), kömür piyasasına talebin olmaması ve çelik fabrikalarının özelleştirilmesi ile yoksullaşan bir bölgenin yeniden canlandırılması için böyle bir projenin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bu projenin GAP gibi çok sektörlü bir bölgesel kalkınma projesi olduğunu ve amacının KOBİ'lerin desteklenmesi ile yeni yatırım sermayesini bölgeye çekilmek olduğunu belirtmiştir.

Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 gruplandırmasında 4 alt bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler TR81 Zonguldak-Karabük-Bartın, TR82 Kastamonu-Çankırı-Sinop, TR83 Samsun-Tokat-Çorum-Amasya, TR90 Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane'dir. Nüfus yoğunluğu fazla fakat nüfus artış hızı düşük olan bölgenin, diğer bölgelere göre çok fazla göç vermesi Tablo 13'de ki verilere bakılarak incelenmiştir.

Tablo 13: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri

(Bin Kişi)

	2010		2015	
	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Aldığı Göç	Verdiği Göç
TR81: Zonguldak- Karabük- Bartın	28 104	36 486	40 106	41 993
TR82: Kastamonu-Çankırı-Sinop	35 097	45 070	42 794	43 946
TR83: Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	78 099	113 464	95 237	111 850
TR90: Trabzon-Ordu- Giresun-Rize- Artvin-Gümüşhane	90 395	113 098	106 006	121 186

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2010 yılında en çok TR83 Samsun alt bölgesi 113 464 kişi göç verirken, TR90 Trabzon alt bölgesi de 113 098 kişi göç vermiştir. En az göç alan ve veren alt bölge ise TR81 Zonguldak alt bölgesidir. 2015 verilerine bakıldığı zaman yine en çok göç alan ve veren alt bölge TR90 Trabzon alt bölgesinin olduğu görülmektedir. TR81 Zonguldak ve TR82 Kastamonu alt bölgelerinin aldıkları göç sayısı ile verdikleri göç sayısı birbirine çok yakındır. Sanayileşme sürecinde taş kömürü ocakları demir çelik madenleri ve kâğıt fabrikaları sayesinde çok fazla göç alan Kastamonu ve Zonguldak alt bölgeleri, bölge dinamiklerinin değişmesi ile iş olanaklarının azalması sonucu göç veren bölgeler konumuna geçmişlerdir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden sonra bölgesel kalkınma için önemli potansiyele sahip illeri içinde barındıran Karadeniz Bölgesinin büyüme oranları Tablo 14’de verilmiştir.

Tablo 14: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları

(%)

	2005	2010	2013
TR81: Zonguldak- Karabük- Bartın	7	14	3
TR82: Kastamonu-Çankırı-Sinop	1	10	2
TR83: Samsun-Tokat-Çorum-Amasya	5	6	2
TR90: Trabzon-Ordu-Giresun- Rize-Artvin- Gümüşhane	7	6	4

Kaynak: TÜİK,1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

2005 yılı büyüme oranı en fazla olan alt bölge %7 oranıyla TR90 Trabzon ve TR81 Zonguldak bölgeleridir. 2010 yılında Zonguldak alt bölgesi %14'lük büyüme oranıyla birinci sıraya yerleşmiş ve bu bölgeyi % 10 oranla 2005 yılında en düşük oranlara sahip olan TR82 Kastamonu ve TR83 Samsun alt bölgeleri takip etmiştir. 2013 yılında ise bölgesel büyüme oranlarında düşüş yaşanmış TR90 Trabzon %4, TR81 Zonguldak %3, TR82 Kastamonu ve TR83 Samsun alt bölgeleri %2'ye düşmüştür. Bu alt bölgenin sektörel gelişim payının az olması, istihdamın sağlanamaması ve göç verme oranının yüksek olması gibi sebeplerden dolayı büyüme oranları düşüktür.

Karadeniz Bölgesinin kişi başına GSYH değerleri Tablo 15'de incelenmiştir.

Tablo 15: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH (\$) (€)

	2005	2010	2014
TR81	4 666	6 987	8 607
TR82	5 243	7 825	8 666
TR83	4 690	7 188	8 066
TR90	4 994	7 444	8 493

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Kişi başına GSYH değerleri tabloda incelendiğinde alt bölgeler arasında çok fazla bir fark görülmemiştir. 2005 yılında 5 243\$ olan TR82 Kastamonu alt bölgesinin 2014 yılındaki değeri 8 666\$ olmuştur. TR81 Zonguldak alt bölgesi ise 2005 yılında 4 666 \$'la en düşük kişi başına GSYH değerine sahipken, 2014 yılında 8 607\$ ile kişi başına geliri en yüksek olan ikinci bölge konumuna geçmiştir. TR90 Trabzon alt bölgesinin 2005 yılındaki geliri, 4 994 \$ iken 2010 da diğer bölgeler gibi artış yaşamış 7 444\$ a yükselmiş ve 2014 yılında da 8 493\$ olmuştur.

Karadeniz bölgesi sektörel açıdan incelendiğinde, tarım sektörünün aktif olduğu düşünülse de verilere bakıldığında sanayi ve hizmet sektörlerinin gelirlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 16'da Karadeniz Bölgesinin GSYH 'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelenmiştir.

Tablo 16: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Bin TL) (2005 Sabit fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TR 81	75	237	465	106	433	788	143	888	1338
TR 82	176	95	354	290	202	581	371	406	1001
TR 83	524	333	1 247	896	642	2090	1009	1294	3605
TR90	405	396	1 222	564	713	2180	653	1522	3690

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Karadeniz bölgesinin GSYH'sı sektörler itibariyle incelendiğinde en fazla tarım ve hizmet sektörünün içinde yer aldığı görülmektedir. 2005 yılında tarım sektörü için TR83 Samsun alt bölgesi 1 243 Bin TL ve TR90 Trabzon alt bölgesi 1 222 Bin TL gelir elde ederek ilk sıralara yerleşmişlerdir. Sanayi sektöründe de en yüksek geliri TR90 Trabzon alt bölgesi elde ederken, en düşük geliri 581 Bin TL ile TR82 Kastamonu alt bölgesi elde etmektedir. Fakat Kastamonu alt bölgesi, hizmet sektöründe en yüksek paya sahiptir. 2010 yılında da tarım sektöründen en yüksek geliri TR83 Samsun alt bölgesi, sanayi ve hizmet sektöründe de en yüksek geliri TR90 Trabzon alt bölgesi elde etmektedir. 2014 yılında tarım sektöründen elde edilen gelirden düşüş yaşanmış, sanayi ve hizmet sektöründe ise artış meydana gelmiştir. Zira 2010 yılında sanayide 2 180 Bin TL gelir elde eden Trabzon alt bölgesi, 2014 yılında 3 690 Bin TL'lik gelir elde etmiştir. Bu sektörde en düşük paya sahip olan TR82 Kastamonu alt bölgesi dahi 1 001 Bin TL rakamına ulaşarak gelirini arttırmıştır. Bölgede bulunan çay, fındık ve kâğıt sanayilerinin gelire olan etkisi oldukça fazladır. Bu açıdan Zonguldak alt bölgesinin sanayi sektörüne katkısı yadırganmayacak kadar büyüktür. Gerek turizm gerek eğitim, sağlık kültürel faaliyetlerin de etkili olması sonucu, TR90 ve TR83 alt bölgelerinin hizmet sektöründe ilk sıralarda yer almalarını sağlamıştır.

Karadeniz bölgesinin coğrafi ve sosyo-ekonomik yapısı, gerek tarım sektöründe gelişmenin yaşanmaması gerek sanayi sektörünün yetersizliği nedeniyle nitelikli iş gücünün yetiştirilememesine ve işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Bölgenin istihdam yapısı Tablo 17'de incelenmiştir.

Tablo 17: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (+15) (%)

	2005			2010			2015		
	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
TR81	50,9	7,2	47,3	52,2	10,8	46,6	51,8	7,0	48,2
TR82	37,0	8,6	33,8	55,3	8,3	50,8	53,5	6,8	49,9
TR83	53,1	6,2	49,8	50,6	7,2	47,0	51,1	6,5	47,8
TR90	63,7	5,5	60,2	58,2	6,1	54,6	53,9	4,8	51,3

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Bölgede istihdam ve işgücüne katılma oranı en fazla olan alt bölge TR90 Trabzon bölgesi olmasına rağmen, tablodaki yıllar itibariyle oranlarda düşüş gözlemlenmiştir. 2005 yılında en düşük istihdam oranına sahip alt bölge %33,8 ile TR82 Kastamonu iken, 2010 da %46,6 ile TR81 Zonguldak ve 2015 de ise TR83 Samsun bölgesi olmuştur. Görüldüğü gibi her beş yılda bir alt bölgelerin istihdam oranlarında değişim yaşanmaktadır. 2010 ve 2015 yıllarında işgücüne katılma oranı en fazla olan alt bölge TR82 Kastamonu ve TR90 Trabzon alt bölgeleri iken en az olan alt bölge ise TR83 Samsun alt bölgesidir. İşsizlik oranları incelendiğinde; 2005 de en fazla işsizlik oranına sahip olan bölge %8,6 ile TR82 Kastamonu alt bölgesi iken %5,5 ile en az işsizlik oranına sahip olan bölgenin TR90 Trabzon alt bölgesi olduğu görülmektedir. 2010 yılında ise TR81 Zonguldak alt bölgesi %10,8 ve 2015 yılında da %7 ile en fazla işsizlik oranına sahip bölge olmuştur. 2015 yılındaki işsizlik oranları 2010 yılındaki oranlara nazaran düşmüştür.

Karadeniz Bölgesi'nin dış ticaret verileri Tablo 18'de incelenmiştir.

Tablo 18: Karadeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TR81	0,13	1,57	0,44	1,87	0,43	1,53	0,60	1,81
TR82	0,07	0,08	0,06	0,06	0,13	0,25	0,26	0,32
TR83	0,20	0,32	0,47	0,74	0,85	1,02	0,66	0,95
TR90	1,62	0,23	1,92	0,25	2,22	0,24	1,63	0,18

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Bölgenin dış ticaret verileri incelendiğinde 2005 yılında ihracat geliri en yüksek olan bölgenin 1,62 Milyar \$ ile TR90 Trabzon alt bölgesinin olduğu görülmektedir. Bölgenin ithalatı ise 0,23 Milyar \$'dır. İhracat geliri en düşük olan yer ise 0,07 Milyar \$ ile TR82 Kastamonu alt bölgesidir. 2010 yılında ihracat gelirleri TR90 Trabzon alt bölgesinin 1.92 Milyar \$, TR83 Samsun alt bölgesinin 0,47 Milyar \$'a yükselirken, TR82 Kastamonu alt bölgesinin ise 0,06 Milyar \$'a düşmüş, ithalat göstergelerinde ise en yüksek rakama sahip yer 1.87 Milyar \$ ile TR81 Zonguldak alt bölgesi olmuştur. Bu bölgeyi 0,74 \$ ile TR83 Samsun alt bölgesi takip etmiştir. 2015 yılında ise TR81 Zonguldak alt bölgesinin ihracatı 0,43 Milyar \$'a, ithalatı 1.53 Milyar \$'a düşerken diğer bölgelerin dış ticaretinde artış yaşanmıştır. TR82 Kastamonu alt bölgesinin ihracatı 0,13 Milyar \$'a ithalatı 0,25 Milyar \$'a ve TR83 Samsun alt bölgesinin ihracatı 0,85 Milyar \$, ithalatı ise 1,02 Milyar \$'a yükselmiştir. TR81 ve TR82 alt bölgelerinin dış ticaretinde artış, TR83 ve TR90 alt bölgelerinde ise düşüş gözlemlenmiştir. Fakat yine de 2017'nin en yüksek ihracatı 1,63 Milyar \$ ile TR90 Trabzon alt bölgesine, en düşük ihracat geliri de TR82 Kastamonu alt bölgesine aittir. Trabzon alt bölgesinde ki illerin, tarım ve madencilik sektör mallarının ihracatı oldukça fazladır ve önemlidir.

Karadeniz Bölgesi, diğer bölgelerle kıyaslandığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında beşinci bölge olarak yer almaktadır. Bölgenin ekonomik kaynaklarının alt bölgelerde ki dağılımı incelendiğinde en çok göç alan, sanayi sektöründe ve ihracatta en yüksek geliri elde, istihdam oranı en yüksek olan alt bölgesi TR90 Trabzon'dur. Tarım ve hizmet sektöründen en fazla geliri TR83 Samsun alt bölgesi elde ederken, büyüme oranı en yüksek olan bölge ise TR81 Zonguldak alt bölgesidir. Dış ticaret verileri, büyüme oranı en düşük olan alt bölge ise TR82 Kastamonu alt bölgesidir. İstihdam oranı yüksek olan bölge TR90 Trabzon alt bölgesidir. Nitekim kişi başına gelirin bölge ortalaması üzerinde olan illeri; Trabzon, Bolu, Zonguldak, Artvin, Kastamonu, Giresun ve Karabük 'tür. Karadeniz Bölgesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden sonra Türkiye'nin en az gelişen üçüncü bölgesi konumundadır. Bu durumun ortadan kaldırılması için, bölge altyapısının geliştirilmesi, önemli ölçüde istihdam alanları yaratılarak işsizliğin azaltılması gerekmektedir.

2.2.4. Marmara Bölgesi:

Marmara Bölgesinin batı ile doğuyu birbirine bağlayan uluslararası ulaşım ağına sahip olması, Türkiye'nin ekonomi merkezi olan İstanbul'u içinde barındırması, Karadeniz ile Marmara Denizi üzerinden dış ticarete açılabilmesi ile uluslararası sanayi üssü konumunda olması; Türkiye'nin gelişmişlik potansiyeli en yüksek bölge olmasını sağlamıştır. Türkiye de endüstri ve ticaret sektörünün en yoğun olduğu bölge konumundadır. Sosyo ekonomik gelişmişlik açısından birinci bölge olan Marmara Bölgesi, kişi başına gelirin yanı sıra ekonomik sosyal ve kültürel göstergelerle de gelişmiş bölge unvanını almıştır. Bölge İBBS Düzey 2 sınıflandırmasında 5 alt bölgeden oluşmaktadır. Bu bölgeler TR10 İstanbul, TR21 Tekirdağ-Edirne-Kırklareli, TR22 Balıkesir-Çanakkale TR41 Bursa-Eskişehir-Bilecik, TR42 Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu-Yalova'dır.

Marmara Bölgesinde ticari faaliyetlerinin yoğun olması, geniş istihdam alanı yaratması ve yaşam kalitesinin yüksek düzeyde olması bakımından diğer bölgelerden daha fazla nüfusa sahip olmasını sağlamıştır. Türkiye nüfusunun yaklaşık %25'i Marmara Bölgesinde yaşamaktadır. Ayrıca bu özellikleriyle ülkede en çok göç alan bölge konumundadır. Tablo 19'da 2010-2015 yıllarında, Marmara Bölgesi alt bölgelerinin aldığı ve verdiği göç istatistikleri mevcuttur.

Tablo 19: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri:

(Bin Kişi)

	2010		2015	
	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Aldığı Göç	Verdiği Göç
TR10 İstanbul	439 515	336 932	453 407	402 864
TR21-Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	105 349	84 861	123 251	94 729
TR22-Balıkesir-Çanakkale	108 658	91 567	147 538	103 893
TR41-Bursa-Eskişehir- Bilecik	50 212	47 432	64 225	67 730
TR42-Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu	58 677	46 858	77 846	53 698

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

İstanbul'un metropol şehir olması, yaşam standartlarının diğer şehirlere göre daha yüksek ve kaliteli olması nedeniyle aldığı göç sayısı, Tablo 19'da görüldüğü gibi daha fazladır. 2010-2015 yıllarında en çok göç alan ve göç veren iller arasında ilk sırayı

TR10 İstanbul alt bölgesi alırken, ikinci sırayı TR22 Balıkesir alt bölgesi almaktadır. 2015 yılında en az göç alan bölge 64 225 kişi ile TR41 Bursa alt bölgesidir. İstanbul'a yakınlığı ve imalat sanayisinin fazlaca gelişmesiyle TR42 Kocaeli alt bölgesinin 2010 yılında aldığı göç sayısı 58 677 iken 2015'de 77 846'ya ulaşmıştır.

İstanbul gibi metropolü içinde barındıran Marmara Bölgesi, gerek bölgesel düzeyde ekonomik kalkınmayla gerek ülke ekonomisine yaptığı katkılarıyla büyüme oranı en yüksek bölge statüsündedir. Tablo 20'de Marmara Bölgesinin büyüme oranları incelenmiştir.

Tablo 20: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları (%)

	2005	2010	2013
TR10 İstanbul	9	12	4
TR21-Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	4	11	5
TR22-Balıkesir-Çanakkale	4	7	5
TR41-Bursa-Eskişehir- Bilecik	9	13	4
TR42-Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu	12	16	5

Kaynak: TÜİK,1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Marmara Bölgesinin alt bölgelerinin büyüme oranları incelediğinde, 2005 yılının en yüksek büyüme oranı %12 ile TR42 Kocaeli bölgesinde, %9 oran ile TR10 İstanbul ve TR41 Bursa bölgelerinde meydana gelmiştir. 2010 yılında TR42 Kocaeli %16, TR41 Bursa %13, TR10 İstanbul %12 ve TR21 Tekirdağ %11 oranında büyüme gerçekleştirmişlerdir. 2013 yılında ise tabloda verilen oranların oldukça düşük olduğu görülmektedir. Nitekim TR21, TR22 ve TR42 alt bölgelerinde %5 oranında gerçekleşirken, TR10 İstanbul ve TR41 Bursa alt bölgelerinde büyüme oranı %4 oranında gerçekleşmiştir.

Marmara Bölgesi'nin kişi başına düşen GSYH'sı, Tablo 21'de incelenmiştir.

Tablo 21: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi başına GSYH (\$)

	2005	2010	2014
TR10 İstanbul	12 428	17 480	19 957
TR21-Tekirdağ-Edirne-Kırklareli	8 285	12 098	13 582
TR22-Balıkesir-Çanakkale	6 823	10 111	10 761

TR41-Bursa-Eskişehir- Bilecik	8 477	11 595	13 651
TR42-Kocaeli-Sakarya-Düzce-Bolu	8 807	12 811	15 753

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 21 incelendiğinde tüm yıllarda kişi başına düşen GSYH'sı en yüksek olan ilimiz İstanbul'dur. 2005 yılında 12 428 \$ iken 2014 yılında 19 957 \$ olmuştur.2005 yılında İstanbul'u 8 807 \$ ile TR42 takip etmiştir. 2014 yılında bu rakam 15 753 \$'a yükselmiştir. TR42 Kocaeli alt bölgesinin yüksek gelire sahip olmasının en temel sebebi sanayinin bu bölgede yoğunlaşmasıdır. Kişi başına düşen GSYH'nın en düşük olduğu iller ise Balıkesir ve Çanakkale'dir. 2005 yılında 6 823\$ GSYH' ya sahipken 2014 yılında çok büyük bir artış göstermemiş, GSYH'sı 10 761 \$ olmuştur.

Türkiye genelinde son yıllarda tarım sektörünün payı azalmış, sanayi ve hizmet sektörünün payı artmıştır. Özellikle gelişmiş bölgelerde ve illerde sanayileşme daha fazla görülürken, doğu veya gelişmemiş bölgelerde tarım önemli geçim kaynağıdır. Marmara Bölgesi sanayi ve hizmet sektöründe oldukça gelişmiş ve bu doğrultuda kalkınma potansiyeli oldukça yüksek bir bölgedir. Tablo 22'de GSYH'nın sektörler arasında dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 22: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TR10	84	7559	16874	80	11645	30398	126	23206	53482
TR21	334	814	752	486	1486	1407	665	2847	2467
TR22	413	395	946	692	730	1614	870	1464	2552
TR41	423	1914	2160	544	3188	3853	823	6327	6768
TR42	280	1864	2044	455	3349	3791	613	7034	7164

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 22, incelendiğinde tarım sektöründe en yüksek geliri TR22 Balıkesir, sanayi ve hizmet sektöründe ise en yüksek geliri TR10 İstanbul ve TR42 Kocaeli alt bölgeleri elde etmektedir. Nitekim 2005 yılında, sanayide 7 559 Bin TL gelir elde eden İstanbul 2014 yılında bu gelirini 23 206 Bin TL'ye çıkartmıştır. Hizmet sektöründe de 2005 yılında TR10 İstanbul alt bölgesi 16 874 Bin TL'lik gelir elde ederek ilk sırada olurken, 2010'da 30 398 Bin TL ve 2014'de 53 482 Bin TL ile ilk sıraya yerleşmiştir.

Sanayi sektöründe yıllar itibariyle en düşük geliri elde eden bölge ise TR22 Balıkesir alt bölgesidir. 2014 yılında tarım sektöründen 870 Bin TL ile en fazla geliri elde eden TR22 Balıkesir alt bölgesi olmuştur. Sanayi sektöründe ise 23 206 Bin TL gelir elde eden TR10 İstanbul alt bölgesini, 7 034 Bin TL ile TR42 Kocaeli alt bölgesi takip etmiştir. TR10 İstanbul alt bölgesinde sanayi ve hizmet sektörleri ön plandayken, TR21 Balıkesir ve TR42 Bursa alt bölgelerinde tarım sektörü de önemli pay sahibidir.

Tablo 23’da Marmara bölgesinin işgücü verileri incelenmiştir.

Tablo 23: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (15+) (%)

	2005			2010			2015		
	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
TR10	46,3	11,5	41,0	47,8	14,3	41,0	54,4	12,9	47,4
TR21	55,7	8,1	51,1	54,6	9,8	49,3	57,4	7,3	53,2
TR22	49,0	6,8	45,7	48,3	7,7	44,6	55,4	10,1	49,8
TR41	51,3	9,2	46,6	47,1	10,1	42,3	50,3	7,8	46,4
TR42	43,9	12,2	38,6	50,3	13,0	43,7	47,1	5,3	44,6

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Marmara Bölgesinin 2005 yılında en fazla işsizlik oranına sahip alt bölgesi, TR 42 Kocaeli alt bölgesidir. 2010 yılında işsizlik oranı en fazla olan yer %14,3 ile TR10 İstanbul’dur. 2010 yılında istihdam oranı ve işgücüne katılma oranının en fazla olduğu bölge %54 ve %49 ile TR21 Tekirdağ alt bölgesidir. 2015 yılına gelindiğinde TR42 Kocaeli alt bölgesinde 2005 yılında %12,2 olan işsizlik oranı, bu yılda %5,3’e düşerek önemli bir gelişme yaşamıştır. Hızlı nüfus artışı, dengesiz göç olgusu sebebiyle 2015 yılında diğer alt bölgelere göre en yüksek işsizlik oranına sahip yer TR10 İstanbul alt bölgesidir. Onu %10,1 oranı ile artış yaşayan TR42 Kocaeli alt bölgesi takip etmektedir. En düşük işsizlik oranı ise %5,3 ile TR22 Balıkesir alt bölgesine aittir. İstihdam oranı en fazla olan alt bölge 2005 yılında %51 ve 2015 yılında %53 oranla TR21 Bursa bölgesidir.

Ülkemizde dış ticaretin en fazla yapıldığı bölge Marmara Bölgesidir. Bu bölgede sanayi ve hizmet kollarının gelişmiş olması dış ticaret verilerine yansımıştır. Bu

yansımalar, Tablo 24'deki Marmara Bölgesinin alt bölgeleri itibariyle, dış ticaret verilerinde görülmektedir.

Tablo 24: Marmara Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TR10	41,72	70,14	53,15	98,45	77,01	118,040	81,45	134,68
TR21	0,44	0,56	0,72	0,90	1,37	1,01	1,30	1,32
TR22	0,29	0,20	0,51	0,41	0,65	1,01	0,66	0,49
TR41	6,04	5,55	11,36	10,60	9,60	8,90	11,53	10,09
TR42	6,13	4,96	11,33	11,67	9,81	10,41	13,97	15,15

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Marmara bölgesinin ihracat ve ithalat miktarları Tablo 24'e bakılarak incelendiğinde en yüksek dış ticaret verilerine sahip olan yer, uluslararası ticaret yollarına sahip olan TR10 İstanbul alt bölgesidir. 2005 yılında ihracat değeri 41,72 Milyar \$, 2010 yılında 53,15 Milyar \$ ve 2017 yılında da 81,45 Milyar \$'dır. Zaten İstanbul tek başına Türkiye'nin ihracatını diğer bölgelere göre fazlasıyla karşılamaktadır. İstanbul'u TR42 Kocaeli alt bölgesi takip etmektedir. İhracattan en düşük geliri sağlayan alt bölge ise 2005 yılında 0,29 Milyar \$, 2017 yılında 0,66 Milyar \$ olan TR22 Balıkesir alt bölgesidir. İhracat oranları ithalat oranlarından daha yüksek olan bölge ise TR41 Bursa alt bölgesidir. 2010 yılında ihracatı 11,36 Milyar \$ iken, ithalatı 10,60 Milyar \$ olan bölgenin 2015 yılında ise ihracatı 9,60 Milyar \$'a, ithalatı 8,90 Milyar \$'a düşmüştür. 2017 yılında da 11,53 Milyar \$'a yükselen ihracat gelirin karşılık ithalatı 10,09 Milyar \$'da gerçekleşmiştir.

Türkiye'de yaşam kalitesi ve refah seviyesinin en yüksek olduğu bölge Marmara Bölgesi'dir. Bölgenin en yüksek ekonomik değerleri TR10 İstanbul alt bölgesine aittir. Nitekim kişi başına düşen gelir, ihracat oranı, sanayi ve hizmet sektöründeki payı sosyal ve kültürel niteliği yüksek olan alt bir bölgedir. İstanbul'u TR42 Kocaeli alt bölgesi takip etmektedir. Bu alt bölgelerin içinde en düşük değerler ise TR22 Balıkesir alt bölgesine aittir. Marmara Bölgesinin yaşam standartlarının yüksek oluşu; yoğun şekilde göç almasına ve şehirleşme oranının yükselmesine neden olmuştur. Gelirin sektörel dağılımı incelendiğinde sanayi ve hizmet sektörlerinin ülke geneli bazında en yüksek oranlara sahip olduğu görülmektedir. Tarım sektöründe ise nüfusun yoğun

olmasından kaynaklı üretilen ürünler bölge içinde tekrar tüketildiği için gelir getirisi düşük olmaktadır. Dış ticarete de Marmara Bölgesi önemli bir potansiyele sahiptir. Önemli istihdam yapısına sahip olan bölgede, işgücü en çok sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösterdiği için işsizlik oranı yüksek düzeyde değildir. Başta da belirttiğimiz gibi eğitim, sağlık, ulaşım, altyapı ve diğer kültürel-sosyal ihtiyaçların fazlasıyla karşılandığı bölge olabilme özelliği ile Marmara Bölgesi'nin yaşam kalitesi ve refah seviyesi üst düzeydedir. Bu durum diğer bölgelerle arasında büyük oranda gelişmişlik farkına sebep olmaktadır.

2.2.5. İç Anadolu Bölgesi:

İç Anadolu Bölgesi sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından Türkiye sıralamasında bölgeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Marmara Bölgesi'nden sonra en çok nüfusa sahip ikinci bölgedir. Şehirleşme oranı yüksek olan İç Anadolu Bölgesi, ülke ortalamasının üzerinde bir orana sahiptir. Bölgenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Sanayi sektöründe de gelişme yolundadır. Nitekim Marmara ve Ege bölgelerinden sonra sanayi tesislerinin en yoğun olduğu bölge konumundadır. İç Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirmek, bölge halkının refahını sağlamak ve bölgesel kalkınmayı hızlandırmak amacıyla Konya Ovası Projesi (KOP) hazırlanmıştır. Bu proje ile bölgeye yapılacak kamu yatırımlarının planlanması, tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, sulama altyapısının geliştirilmesi, sanayi, ticaret, ulaşım gibi sektörleri güçlendirerek bölgesel rekabeti arttırmak hedeflenmiştir. İBBS Düzey 2 sınıflandırmasında 4 alt bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler TR51 Ankara, TR52 Konya-Karaman, TR71 Kırıkkale-Aksaray-Niğde- Nevşehir-Kırşehir, TR72 Kayseri-Sivas-Yozgat'tır.

Sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyinde diğer bölgelerden üstün olması, şehirleşme oranının yüksek olması ve sektörel, turizm, kültürel, ekonomi, sağlık gibi kalkınma potansiyelinin gelişmiş olması, İç Anadolu Bölgesinin göç hareketlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktörlerin etkileri sonucu, 2010-2015 yıllarında meydana gelen göç verileri Tablo 25'de gösterilmiştir.

Tablo 25: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri

(Bin Kişi)

	2010		2015	
	Göç Alan	Göç Veren	Göç Alan	Göç Veren
TR51:Ankara	182 845	133 440	204 048	153 001
TR52:Konya-Karaman	50 725	61 002	61 077	61 986
TR71: Kırıkkale-Aksaray- Niğde-Nevşehir-Kırşehir	49 508	70 265	56 288	63 374
TR72:Kayseri-Sivas-Yozgat	66 317	80 184	67 732	86 040

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

İç Anadolu Bölgesi'nin göç verileri incelendiğinde TR51 Ankara alt bölgesinin en çok göç alan bölge olduğu görülmektedir. 2010 yılında 182 845 kişi, 2015 yılında da 204 048 kişi Ankara'ya göç etmiştir. Bu bölge haricinde, diğer bölgelerde göç veren kişi sayısı, göç alan kişi sayısından fazladır. 2010 yılında, TR72 Kayseri alt bölgesinin aldığı göç sayısı 66 317 kişi, verdiği göç sayısı 80 184 kişi ve TR52 Konya alt bölgesinin aldığı göç sayısı 50 725 iken verdiği göç sayısı 61 002 kişidir. En az göç alan alt bölge ise TR71 Kırıkkale bölgesidir. 2015 yılında ise TR52 Konya alt bölgesinin aldığı göç sayısı, vermiş olduğu göç sayısından fazladır.

İç Anadolu Bölgesi için uygulanan Konya Ovası Projesi (KOP) ile hem Konya ilinin hem de çevre illerin ekonomik göstergelerinde gelişim gözlemlenmiştir. Tablo 26'da İBBS Düzey 2 alt bölgelerinin büyüme oranları gösterilmiştir.

Tablo 26: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Büyüme Oranları

(%)

	2005	2010	2013
TR51: Ankara	8	8	3
TR52: Konya-Karaman	5	13	7
TR71:Kırıkkale-Aksaray- Niğde- Nevşehir	2	10	5
TR72:Kayseri-Sivas-Yozgat	5	11	2

Kaynak: TÜİK, 1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

İç Anadolu Bölgesi'nin 2005 yılında en yüksek büyüme oranı %8 ile TR51 Ankara alt bölgesi iken 2010 yılında %13 oranla TR52 Konya alt bölgesi olduğu görülmektedir. Bu alt bölgeyi %11 büyüme oranıyla TR72 Kayseri alt bölgesi takip etmektedir. 2013

yılında ise büyüme oranlarında düşüş yaşandığı gözlemlenmiş TR71 Konya alt bölgesi %7, TR71 Kırıkkale alt bölgesi %5 ve TR72 Kayseri alt bölgesi ise %2 değerlerini almıştır.

KOP ile yapılan kalkınma planları ve uygulamaları sonucunda, 2002 yılı sonrası bölgeye yapılan kamu yatırımları sayısında artış yaşanmış ve bu durum gelirin artmasını sağlamıştır. Bu çerçevede yapılan kaynak tahsisi ve destek programları ile bölgede hem sosyo-ekonomik hem de kültürel gelişmeler sağlanmıştır. Gelişmelerle birlikte bölgenin kişi başına düşen GSYH rakamlarında artış meydana gelmiş ve bu veriler Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH (\$) (\$)

	2005	2010	2014
TR51: Ankara	11 420	15 978	16 772
TR52:Konya- Karaman	5 498	7 759	9 756
TR71:Kırıkkale- Aksaray-Niğde-Nevşehir	4 790	7 398	8 395
TR72:Kayseri- Sivas- Yozgat	5 474	8 067	9 388

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

İç Anadolu Bölgesinin İBBS Düzey2 bazında Kişi Başına düşen GSYH değerleri en fazla olan bölgenin TR51 Ankara alt bölgesi olduğu görülmektedir. Bu bölge, 2005 yılında 11 420 \$, 2010 yılında 15 978 \$ ve 2014 yılında 16 772 \$ olarak en fazla kişi başına gelirin sahibi olmuştur. TR52 Konya alt bölgesi ile TR71 Kırıkkale alt bölgelerinin kişi başına düşen gelirleri birbirine yakın rakamlardır. TR72 Kayseri alt bölgesi ise 8 067 \$ lık gelir elde etmiştir. 2014 yılında Ankara’dan sonra en yüksek kişi başına düşen geliri Konya ve Kayseri alt bölgeleri elde etmiştir. En az kişi başına düşen gelir TR71 Kırıkkale alt bölgesine aittir. 2005 yılında 4 790 \$ iken 2014 yılında ancak 8 395 \$’a yükselebilmiştir ancak.

İç Anadolu Bölgesi, geniş tarım arazileri, mevcut esnek işgücü ve gelişmiş altyapısı ile ülkemizin sektörel gelişimine katkı sağlayacak potansiyel yapıya sahip bir bölgedir. Bölgenin coğrafi yapısı itibariyle kuraklık riski göstermesi tarım sektöründe problemlere neden olmakta, bu yüzden daha çok sanayi ve hizmet sektörüne dönüşüm yapılmaktadır. Fakat kalkınma projelerinde ki sulama çalışmaları ve KOP ile beraber tarım sektöründe de iyileştirmelere gidilmektedir. Tablo 28’de İç Anadolu Bölgesi’nde iktisadi faaliyet kollarına göre GSYH verileri gösterilmiştir.

Tablo 28: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TR51	236	2040	5695	388	3791	9684	431	6888	15743
TR52	488	434	1006	713	722	1759	1355	1704	3081
TR71	356	222	580	587	409	1049	775	822	1820
TR72	349	683	1011	599	1030	1847	798	1923	3282

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 28'deki sektörler incelendiğinde en çok hizmet sektörünün GSYH'dan pay aldığı görülmektedir. 2005 yılında tarım sektöründe en fazla GSYH değerine sahip olan bölge 488 Bin TL ile TR52 Konya alt bölgesidir. 2014 yılında bu rakam 1 355 Bin TL'ye yükselmiştir. Bu sektörde en az GSYH değerine sahip olan bölge ise TR51 Ankara alt bölgesidir. 2005 yılında tarım sektöründen 236 Bin TL'lik gelir elde eden bölge 2014 yılında 431 Bin TL'lik gelir elde etmiştir. Bunun sebebi Ankara alt bölgesinin tarımdan çok sanayi ve hizmet sektöründe faaliyet göstermesidir. Keza Ankara alt bölgesinin, sanayi sektöründe ki verileri incelendiğinde 2005 yılında 2,040 Bin TL, 2010 yılında 3 791 Bin TL ve 2014 yılında 6 888 Bin TL ile en çok gelir elde eden bölge olduğu görülmektedir. Bu bölgeyi TR72 Kayseri alt bölgesi takip etmektedir. Sanayi sektöründen en az gelir elde eden bölge ise TR71 Kırıkkale alt bölgesidir. 2005 yılında 222 Bin TL, 2010 yılında 409 Bin TL ve 2014 yılında ise 822 Bin TL GSYH'sı vardır. Hizmet sektöründe ise 2005 yılında 5 695 Bin TL, 2010 yılında 9 684 Bin TL ve 2014 yılında 15 743 Bin TL ile TR51 Ankara alt bölgesi birinci sıradadır.

İç Anadolu'nun istihdam, işgücüne katılma ve işsizlik oranları Tablo 29'da gösterilmiştir.

Tablo 29: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (+15) (%)

	2005			2010			2015		
	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı
TR51	38,1	44,6	14,7	41,1	46,7	12,1	46,4	52,2	11,2
TR52	36,5	40,4	9,7	47,2	51,5	8,4	47,8	51,2	6,5
TR71	40,5	45,3	10,5	41,6	46,3	10,1	46,5	51,6	9,9
TR72	37,3	42,1	11,4	38,1	44,2	13,7	44,2	48,9	9,7

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılında TR71 Kırıkkale alt bölgesinin istihdam oranı %40,3 ve işgücüne katılma oranı %45,3 ile en yüksek oranlara sahip iken 2010 ve 2015 yılında bu oranlar %47,2 ve %51,5 olarak TR52 Konya alt bölgesine geçmiştir. İşsizlik oranı en yüksek olan TR51 Ankara alt bölgesinden sonra TR72 Kayseri alt bölgesi gelmektedir. İşsizlik oranı en düşük olan bölge ise TR52 Konya bölge alt bölgesidir. KOP'un bölgede mevcut olan kalkınma potansiyelini harekete geçirerek, yatırımlarda artışı sağlayarak istihdam alanı yaratma ve işsizlik oranlarında düşüş yaşanmasına yol açtığı sonucuna ulaşılmaktadır. 2005 yılında %9,7, 2010 yılında %8,4 ve 2015 yılında da %6,5 dir. TR51 Ankara'nın istihdam oranı ve işgücüne katılma oranı yüksekken işsizlik oranı da diğer illere nazaran yüksektir. 2005 yılında % 14,7 iken 2010 yılında %12,1 ve 2015 yılında 11,2 ye düşmüştür. Bölgenin ilerleyen yıllarda istihdam oranlarının artarak, işsizlik oranlarının azaldığı görülmektedir.

İç Anadolu'nun alt bölgeleri, Tablo 30'da ihracat ve ithalat verilerinin yıllar içerisindeki değişimleri gösterilmiştir.

Tablo 30: İç Anadolu Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri: (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TR51	2,65	4,72	5,62	9,05	7,05	9,71	6,74	12,52
TR52	0,48	0,45	1,16	0,90	1,65	1,30	1,87	1,18
TR71	0,09	0,10	0,35	0,28	0,36	0,34	0,43	0,43
TR72	0,73	0,97	1,23	1,55	1,68	1,55	1,75	1,90

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılında 2,65 Milyar \$, 2010 yılında 5,62 Milyar \$ ve 2015 yılında 7,05 Milyar \$ olan TR51 Ankara'nın, toplam ihracatı tek başına neredeyse karşıladığı görülmektedir. Ankara'yı TR72 Kayseri alt bölgesi takip etmektedir. İhracatta en düşük değer, TR71 Kırıkkale alt bölgesine aittir. İthalatta en yüksek değer yine TR51 Ankara'ya aitken en düşük değer de TR72 Kırıkkale'ye aittir. Kırıkkale alt bölgesinin dış ticaretinde gelişme olmadığı görülmektedir. Net ihracat değeri fazla olan TR52 Konya alt bölgesinin tüm yıllarda ihracat oranı ithalat oranından fazladır. Nitekim 2010 yılında ihracatı 1,16 Milyar \$ iken ithalatı 0,90 Milyar \$, 2015 yılında ihracatı 1,65 Milyar \$ olan TR52'nin ithalatı 1,30 Milyar \$ ve 2017'de ihracatı 1,87 Milyar \$ iken 1,18 Milyar \$'dır. KOP ile yapılan çalışmalar sonucunda İç Anadolu bölgesinin dış ticaret hacminde artış yaşadığı görülmektedir.

İç Anadolu Bölgesi sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından diğer bölgeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Alt bölgelerde en yüksek iktisadi değerler TR51 Ankara alt bölgesine aittir. Sanayi ve hizmet sektöründe ki gelişim, dış ticaret gelirlerindeki yükseklik, kişi başına düşen gelirin fazlalığı ve en yüksek işsizlik oranları TR51 Ankara alt bölgesinde mevcuttur. Bölgenin geri kalmış alt bölgesi ise TR71 Kırıkkale alt bölgesidir. Nitekim bu bölge, petrol rafinesi ve ağır silah sanayisine sahip olduğundan dolayı sadece sanayi sektöründe yüksek gelire sahiptir. İç Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesinden sonra en çok nüfusa sahip olan bölgedir. Ayrıca kentleşme seviyesi oldukça yüksektir. Nüfusun yarısından fazlası, başkent Ankara'da yoğunlaşmıştır. Tablolardaki veriler incelendiğinde İç Anadolu Bölgesinin en çok göç alan ve göç veren ikinci bölge olduğu gözlemlenmektedir. Marmara Bölgesinden sonra kişi başına GSYH'sı en fazla olan bölge konumundadır. Bunun sebebi tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde oldukça yüksek gelir elde etmesidir. Özellikle ülkenin tahıl ambarı olarak görülmesi tarımda verimliliğin ve modernleşmenin sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Dış ticaret verileri diğer bölgelerle karşılaştırıldığında ihracatta Marmara, Karadeniz ve Ege'den sonra dördüncü sırada, ithalatta ise Marmara ve Karadeniz den sonra yer almaktadır. İstihdam oranlarının yüksek olduğu bölgede, işsizlik oranları diğer bölgelere göre oldukça düşüktür.

2.2.6. Ege Bölgesi:

Ege Bölgesi, bölgelerarası sosyo-ekonomik yönden en gelişmiş bölgelerimizin başında gelmektedir. Ülke genelinde toplam nüfusu en yoğun olan bölgeler arasına girmektedir. Göç istatistikleri incelendiğinde, Marmara bölgesinden sonra net göç oranı en yüksek olan ikinci bölgemizdir. Bu özelliği etkileyen en önemli faktör, bölge ekonomisinde sanayi sektörünün payının önemli bir yere sahip olmasıdır. Görece tarım ve ticaret sektörleri de yüksek değerlere sahiptir. İBBS Düzey 2 sınıflandırmasında üç alt bölgeye ayrılmaktadır. Bu bölgeler; TR31 İzmir, TR32 Aydın, Denizli, Muğla ve TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak'tır.

Gerek sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin gerek refah seviyesinin yüksek oluşu bölgeye olan göçün artmasına sebep olmuştur. Tablo 31'de Ege bölgesinin göç verileri verilmiştir.

Tablo 31: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 Göç Verileri (Bin Kişi)

	2010		2015	
	Göç Alan	Göç Veren	Göç Alan	Göç Veren
TR31:İzmir	111 255	99 775	126 238	105 389
TR32:Aydın-Denizli-Muğla	74 974	70 252	101 141	86 414
TR33: Manisa- Afyon-Kütahya- Uşak	65 521	80 768	83 700	87 029

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr

Bölgenin göç istatistikleri incelendiğinde en çok göç alan yerin TR31 İzmir olduğu görülmektedir. 2010 yılında 111 255 kişi, 2015 de 126 238 kişi göç alımı yaşamıştır. İzmir'i TR32 Aydın alt bölgesi takip etmektedir. 2010 yılında 74 974 kişilik göç alımı olurken, 2015'de 101 141 kişiye ulaşılmıştır. En az göçü 2010 yılında 65 521 kişi, 2015 yılında ise 83 700 kişi ile TR33 Manisa alt bölgesi almıştır. En çok göçü 2010 yılında 99 775 kişi, 2015 yılında 105 389 kişi ile TR31 İzmir alt bölgesi vermiştir. Bölgenin gelişmişlik seviyesinden ötürü göç yoğunluğunun yaşandığı görülmektedir.

Tablo 32'de Ege Bölgesi'e ait Düzey 2 alt bölgelerinin büyüme oranları gösterilmektedir.

Tablo 32: Ege Bölgesi İBBS Düzey2 Büyüme Oranları

(%)

	2005	2010	2013
TR31 İzmir	9	12	4
TR32:Aydın-Denizli-Muğla	10	11	5
TR33: Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	5	7	5

Kaynak: TÜİK, 1923-2013 İstatistik Göstergeler yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

Ege Bölgesinin büyüme oranları Tablo 32’de incelendiğinde en fazla payın TR32 Aydın alt bölgesinde olduğu görülmektedir. 2005 yılında %10 olan büyüme oranı, 2010 yılında %11’e yükselmiş 2013 yılında ise %4’e düşmüştür. Bu bölgeyi TR31 İzmir alt bölgesi takip etmektedir. İzmir’de sanayi ve hizmet sektörünün gelişmiş olması, büyüme oranlarını etkilemiştir. En düşük büyüme oranları ise TR33 Manisa alt bölgesinde gerçekleşmiştir. Zira 2005’de %5 olan büyüme oranları, 2010 yılında %7’ ye yükselebilmıştır.

Kişi başına gelirin en yüksek olduğu bölgeler arasında Ege Bölgesi’de yer almaktadır. Tablo 33’de Ege Bölgesinin İBBS Düzey 2de Kişi Başına GSYH verileri incelenmiştir.

Tablo 33: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH

(\$)

	2005	2010	2014
TR31:İzmir	8 912	12 190	14 257
TR32:Aydın-Denizli-Muğla	6 848	9 483	10 723
TR33:Manisa-Afyon-Kütahya-Uşak	5 795	8 391	9 934

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Ege Bölgesinin kişi başına GSYH’nın İBBS Düzey 2 bazında dağılımı incelendiğinde, yıllar itibariyle en fazla değeri TR31 İzmir alt bölgesinin aldığını görmekteyiz. 2005 yılında kişi başına 8 912 \$ düşen GSYH’sı, 2010 yılında 12 190 \$ ve 2014 yılında da 14 257 \$’a düşmüştür. Bu bölgeyi TR32 Aydın alt bölgesi takip etmektedir. 2005 yılında kişi başına düşen gelir, 6 848 \$ iken 2014’de 10 723 \$’a yükselerek alt bölgeler arasında ikinci sıraya yerleşmiştir. TR33 Manisa alt bölgesinin ise kişi başına düşen geliri 2005 yılında 5 795 \$, 2010 yılında 8 391 \$ ve 2014 yılında ise 9 934 \$ olarak belirlenerek diğer alt bölgeler arasında en son sıraya yerleşmiştir.

İller arasında en fazla kişi başına GSYH'yı elde eden İzmir iken en az değer Afyon'dadır.

Tablo 34'de Ege Bölgesi alt bölgelerinde, sektörlere göre GSYH'nın dağılımını incelediğimizde bölgenin hangi sektörde daha çok gelir elde ettiğini görmekteyiz.

Tablo 34: Ege Bölgesi İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH

(Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TR31	290	1858	3157	571	2784	5419	851	5819	9048
TR32	548	737	1560	937	1111	2708	1345	2256	4738
TR33	641	910	1228	1084	1457	2053	1659	2841	3513

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılında TR31 İzmir 1 858 Bin TL ile sanayi sektöründe ve 1 560 Bin TL ile hizmet sektöründe ilk sırada yer alırken TR33 Manisa alt bölgesi 641 Bin TL gelir ile tarım sektöründe ön sıradadır. 2014 yılı için sanayi sektöründe TR31 İzmir alt bölgesi 5 819 Bin TL, TR33 Manisa alt bölgesi 2 841 Bin TL gelir elde ederek bölgesel kalkınmaya büyük katkı sağlamışlardır. Alt bölgeler arasında, tarım ve sanayiden en düşük geliri elde ederken, hizmet sektöründe İzmir'den sonra gelen bölge, TR32 Aydın alt bölgesidir. TR33 Manisa ve TR32 Aydın alt bölgeleri en çok ekilen alan ve ürün alan bölgeler olduğu için tarım sektörüne olan eğilimleri diğer sektörler nazaran daha fazladır. GSYH'nın sanayi sektöründe alt bölgeler itibari ile dağılımı incelendiğinde en fazla payı TR31 İzmir alt bölgesinin aldığı görülmektedir.

Ege Bölgesi'nin ihracat ve ithalat değerleri Tablo 35'de verilmiştir.

Tablo 35: Ege bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri

(Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TR31	4,65	4,99	6,69	8,42	8,11	8,70	9,25	9,85
TR32	1,82	0,89	2,89	2,05	3,54	2,32	3,83	2,53
TR33	0,87	0,59	3,90	3,30	2,54	3,72	2,78	3,71

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Bölgenin dış ticaret hacmi en yüksek olan ili, TR31 İzmir alt bölgesidir. 2005’de ihracatın 4,65 Milyar \$, 2015’de ise 8,11 Milyar \$, son olarak 2017’de ihracatın 9,25 Milyar \$’a yükseldiği görülmektedir. Hem liman şehri olması, hem sanayi ve hizmet sektöründe oldukça gelişmiş olması ihracat oranlarını arttırmıştır. Fakat TR31 İzmir’in ithalatı ihracatından fazladır. İhracatın ithalattan fazla olduğu tek alt bölge ise TR32 Aydın alt bölgesidir. İhracat değeri en düşük olan bölge, TR33 Manisa alt bölgesidir. 2005 yılında 0,87 Milyar \$ iken ihracatı, 2015 yılında 2,54 Milyar \$ ve 2017 yılında 2,78 Milyar \$’dır. Tablodan anlaşıldığı üzere dış ticaret değerleri en yüksek olan yer İzmir iken net ihracat oranı en yüksek yer TR32 Aydın alt bölgesidir.

Tablo 36’da Ege Bölgesi illerinin işsizlik, istihdam ve işgücüne katılma oranları verilmiştir.

Tablo 36: Ege Bölgesi İBBS Düzey2 Bazında Temel İşgücü Göstergeleri (+15) (%)

	2005			2010			2015		
	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı	İstihdam Oranı	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı
TR31	38,4	44,6	13,9	42,5	50,1	15,1	53,5	45,4	15,0
TR32	48,2	51,9	7,3	48,3	54,8	11,9	54,0	50,3	6,9
TR33	41,4	45,1	8,1	44,5	48,2	7,6	52,6	50,4	4,1

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Tablo 36’a baktığımızda TR31’in 2005 yılında istihdam oranı %38,4 iken, 2010 yılında %42,5 ve 2015 de %53,5 oranına yükselmiştir. İşgücüne katılma oranı ise 2010 yılında %54,8 iken 2015’de %50,3 oranına gerilemiştir. Ayrıca TR31 diğer alt bölgelere kıyasla en yüksek işsizlik oranına sahiptir. 2005 yılında %13,9 oranındayken, 2015 yılında %15,0 a yükselmiştir. TR33 Manisa alt bölgesinin istihdam oranında artış yaşanırken işsizlik oranlarında da düşüş görülmektedir. 2005 de istihdam oranı %41,4 iken 2015 de %52,6 ya yükselmiş, işsizlik oranları ise 2005 de %8,1 iken 2015 de %4,1’e düşmüştür. TR 32 Aydın alt bölgesinde ise işsizlik oranları 2005’de %7,3 iken 2010’da yükselerek %11,9’a çıkmış, 2015 de %6,9 oranına düşmüştür.

Ege Bölgesi, bölgesel kalkınma adına önemli ekonomik ve sosyal göstergelere sahiptir. İBBS Düzey 2 bölgeleri arasında en gelişmiş alt bölgesi TR31 İzmir’dir. Büyüme oranı, kişi başına düşen gelir, sanayi ve hizmet sektöründe elde edilen gelir

ve dış ticaret oranları en yüksek olan alt bölgedir. İzmir'i, TR32 Aydın alt bölgesi takip etmektedir. Zira bu bölgenin de gelişme potansiyeli oldukça yüksektir. Ege Bölgesi tarımda modernizasyonu en iyi şekilde yansıtarak, İç Anadolu Bölgesi'ni geride bırakmış ve sanayinin hızla yaygınlaşarak gelişmesiyle birlikte yüksek oranlarda gelir elde etmesini, yüksek oranlarda kişi başına GSYH'nın gerçekleşmesini ve üçüncü bölge olmasını sağlamıştır. Sanayi ticaret ve hizmet sektörlerinden elde ettiği gelir ile bölgeler arasında ikinci sıraya yerleşen Ege Bölgesi, ayrıca istihdam yaratma alanında da Marmara Bölgesinin hemen ardından gelmektedir. Marmara ve Karadeniz bölgelerinden sonra en fazla ihracat ve ithalat geliri elde eden bölgedir. Özellikle İzmir'in ihracatta elde ettiği gelir diğer illerden ayrıcalıklıdır. Ege Bölgesi'nin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik düzeyi, yıldan yıla artan istikrarlı bir yapıya sahiptir. Tarımda modern yöntemler kullanılarak gelirinin arttığı, turizmin geliştiği ve sanayinin çeşitli kollarında zenginleştiği bölgede kalkınma faktörlerinin, cazibe merkezi olan İzmir'den diğer illere yayılması gerekmektedir.

2.2.7. Akdeniz Bölgesi:

Toplam 8 ilden oluşan Akdeniz Bölgesi yıllık ortalama nüfus artış hızı en yüksek olan üçüncü bölgedir. Bölgenin sosyo-ekonomik, kültürel ve sektörel yönden gelişmiş olması bazı illerde nüfusun yoğun olmasına yol açmıştır. Bölgede en yoğun nüfusa sahip illerin başında Adana gelmektedir. Adana'yı Antalya, Mersin, Hatay ve Maraş takip etmektedir. Akdeniz Bölgesi için İBBS Düzey 2 gruplandırması; TR61 Antalya, Isparta, Burdur, TR62 Adana, Mersin ve TR63 Hatay, Maraş, Osmaniye şeklinde yapılmıştır. Tarım sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmiş olması, turizmin bölgesel kalkınmaya büyük katkı sağlaması, illerin nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Tablo 37'de Akdeniz Bölgesi illerinin aldığı göç sayısı ve verdiği göç sayısı verilmiştir.

Tablo 37: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey2 Göç Verileri

(Bin Kişi)

	2010		2015	
	Göç Alan	Göç Veren	Göç Alan	Göç Veren
TR61: Antalya-Isparta-Burdur	97 418	74 876	112 755	84 015
TR62: Adana-Mersin	92 051	97 666	97 689	111 467

TR63: Hatay-Maraş- Osmaniye	59 731	71 179	69 371	84 174
--	--------	--------	--------	--------

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Akdeniz bölgesinin 2010-2015 yıllarının göç verilerine baktığımızda en çok göç alan alt bölge TR61 Antalya'dır. 2010 yılında 97 418 kişi, göç alırken 2015 yılında bu rakam artarak 112 755 kişiye yükselmiştir. TR61 Antalya alt bölgesini, TR62 Adana alt bölgesi takip etmektedir. 2010 yılında 92 051 kişi iken, 2015 yılında 97 689 kişi göç etmiştir bu bölgeye. TR63 ise en az göç alan alt bölgedir. TR61 ve TR62'nin yüksek oranda göç almasının sebebi tarım ve hizmet sektörünün sağladığı istihdamdır. Özellikle tarım işçiliği ve turizm sektörünün yarattığı istihdamdan faydalanmak adına birçok aile göç etmektedir. Fakat aynı zamanda göç veren iller arasında en yüksek değer TR62 Adana alt bölgesine aittir. 2015 yılında 111 467 kişi göç vermiştir. TR62 Adana alt bölgesini, TR63 Hatay alt bölgesi takip etmektedir. Bu bölgenin göç alım rakamları düşükken, göç verdiği rakamlar oldukça yüksektir.

Tablo 38'de Akdeniz Bölge'si alt bölgelerinin büyüme oranları incelenmiştir.

Tablo 38: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey2 Büyüme Oranları (%)

	2005	2010	2013
TR61- Antalya, Isparta, Burdur	8	9	4
TR62- Adana, Mersin	6	8	5
TR63- Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	1	10	4

Kaynak: TÜİK 1923-2013 İstatistik Göstergeleri yardımıyla yazar tarafından hesaplanmıştır.

2005 yılında en yüksek büyüme oranına sahip bölge %8 ile TR61 Antalya alt bölgesi iken 2010 yılında %10 oran ile TR63 Hatay ve 2014'de %5 ile TR62 Adana alt bölgesi olmuştur. 2013 yılında büyüme oranlarında düşüş yaşanmış ve TR61 Antalya ile TR63 Hatay alt bölgelerinin büyüme oranları %4 oranında gerçekleşmiştir.

Bölgenin kişi başına GSYH verileri Tablo 39'da gösterilmiştir.

Tablo 39: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Kişi Başına GSYH

(\$)

	2005	2010	2014
TR61- Antalya, Isparta, Burdur	8 724	12 435	12 735
TR62- Adana, Mersin	5 460	8 147	9 234
TR63- Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	4 333	6 656	7 426

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Kişi başına GSYH verileri incelendiğinde, 2005 yılında en fazla kişi başına gelir 8 724 \$ ile TR61 Antalya alt bölgesine aittir. Bu bölgeyi 5 460 \$ ile TR62 Adana alt bölgesi takip etmektedir. En az kişi başına gelir 4 333 \$ ile TR63 Hatay alt bölgesine aittir. 2010 yılında TR61 Antalya alt bölgesinin kişi başına GSYH'sı büyük bir farkla 12 435\$'a, TR62 Adana alt bölgesi 8 147 \$'a, TR63 Hatay alt bölgesi 6 656 \$'a yükselmiştir. 2014 yılında, kişi başına düşen GSYH değerlerinde çok büyük bir artış yaşanmamıştır. TR61 Antalya alt bölgesi 12 735 \$, TR62 Adana alt bölgesi 9 234 \$ ve TR63 Hatay alt bölgesi ise 7 426 \$ kişi başına gelir elde etmiştir.

Tarım ve hizmet sektöründe yüksek değerler alan Akdeniz Bölgesi'nin sanayi sektöründe ki göstergeleri aynı derecede yüksek değildir. Bu gelirin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı bölgenin kalkınma kaynaklarına göre değişmektedir. Tablo 40'da Akdeniz Bölgesi'nin gelirinin iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı verilmiştir

Tablo 40: Akdeniz Bölgesinde İBBS Düzey 2 İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSYH (Bin TL) (2005 Sabit Fiyatlarla)

	2005			2010			2014		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
TR61	530	558	2240	1 189	906	3 947	1 061	1 786	6 997
TR62	618	693	1840	978	1 271	3 329	1177	2 696	5 777
TR63	416	533	1018	637	1 135	1 882	691	2 192	3 320

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

2005 yılına ait bölgesel verilerde, en çok gelir tarım sektöründe 618 Bin TL ve sanayi sektöründe 693 Bin TL ile TR62 Adana alt bölgesine aittir. Hizmet sektörünün en yüksek GSYH'sı 2 240 Bin TL ile TR61 Antalya alt bölgesidir. TR63 Hatay alt bölgesi en yüksek gelirini hizmet sektöründen elde etse de diğer alt bölgelere nazaran

GSYH'sı en düşük olan alt bölgedir. 2010 yılında tarım sektöründe TR61 Antalya alt bölgesi 1 189 Bin TL GSYH' ya sahip olarak 2005 yılında üstün olan TR62 Adana alt bölgesini geçmiştir. Sanayi sektöründe TR62 Adana alt bölgesi 1 271 Bin TL'lik gelir elde etmiştir. Hizmet sektöründe ise 3 947 Bin TL'lik gelir ile TR61 Antalya alt bölgesi en yüksek geliri elde ederken, TR63 Hatay alt bölgesi ise 1 882 Bin TL ile en düşük geliri elde etmiştir. 2014 yılı incelendiğinde tarım ve sanayi sektöründe GSYH değeri en yüksek olan bölge TR62 Adana alt bölgesi iken hizmet sektöründe en fazla gelir TR61 Antalya alt bölgesine aittir. Turizme yönelik yatırımların özellikle TR61 Antalya bölgesinde, tarımda modernleşme politikalarının da TR62 Adana bölgesinde yoğunlaşması bölgelerin GSYH'sının sektörel dağılımını değiştirmektedir.

Bölgenin İBBS Düzey 2 düzeyinde dış ticaret verileri Tablo 41'de gösterilmiştir.

Tablo 41: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	2005		2010		2015		2017	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
TR61	0,52	0,44	1,19	0,91	1,29	1,06	1,63	1,28
TR62	1,51	1,67	2,54	3,31	3,09	3,24	3,34	3,51
TR63	0,98	1,45	2,31	4,27	2,76	5,03	3,45	5,90

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

Bölgenin dış ticaret istatistiklerine göre ithalat değerleri ihracat değerlerinden fazladır. Bu durum net ihracat değerinin düşük değerde olduğunu göstermektedir. 2005 yılında en yüksek ihracat değerine sahip yeri 1,51 Milyar \$ ile TR62 Adana alt bölgesidir. En düşük ihracat ise 0,52 Milyar \$ ile TR61 Antalya alt bölgesine aittir. TR62 Adana alt bölgesi 1,67 Milyar \$ ile en yüksek ithalat değerine sahip yerdir. 2015 yılında da en yüksek ihracat değeri 3,09 Milyar \$ ile TR62 Adana alt bölgesinde iken en yüksek ithalat değeri 5,03 Milyar \$ ile TR63 Hatay alt bölgesine aittir. 2017 verilerinde ise TR61 Antalya alt bölgesinin ihracatı 1,63 Milyar \$, ithalatı ise 1,28 Milyar \$ TL'dir. TR62 Adana alt bölgesi ihracatında artış yaşanarak 3,34 Milyar \$'a yükselmiştir. Tablo verilerine göre yıllar itibari ile ithalatta en yüksek değer TR63 Hatay alt bölgesine aittir.

Sektörlerdeki iyileştirme ve modernleşmeler, yatırımlar yeni iş sahalarının açılması, istihdam oranından işsizlik oranına kadar tüm istatistikleri değiştirebilmektedir. Bu durumun analizi için Akdeniz Bölgesi'nin işgücü durumu Tablo 42'de incelenmiştir.

Tablo 42: Akdeniz Bölgesi İBBS Düzey 2 Temel İşgücü Göstergeleri (+15) (%)

	2005			2010			2015		
	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
TR61	51,3	6,5	48,0	57,6	10,7	51,4	55,5	9,6	50,2
TR62	45,1	18,4	36,8	52,9	16,7	44,1	50,5	9,8	45,6
TR63	46,2	15,7	39,0	49,3	13,6	42,6	42,8	16,4	35,8

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr>

İstatistiklere göre işsizlik oranları incelendiği zaman 2005 yılının en düşük oranı %6,5 ile TR61 Antalya, en yüksek oranı %18,4 ile TR62 Adana alt bölgesine aittir. İstihdam oranı ile işgücüne katılma oranı arasındaki fark en az olan yer ise TR61 Antalya alt bölgesidir. 2010 yılına bakıldığında zaman TR61 bölgesinin işsizlik oranının yükseldiği, TR62 ve TR63'ün %2 civarında bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2015 yılında ise 2005 yılında ki işsizlik oranının neredeyse yarısı kadar azalış yaşayan TR62 Adana alt bölgesinin oranı %9,8 e düşmüştür. 2015 yılında TR63 Hatay alt bölgesi işsizlik oranı %16,4'e çıkarak diğer alt bölgeler arasında en yüksek işsizliğe sahip alt bölge konumuna gelmiştir.

Akdeniz Bölgesinin ekonomik kalkınma verileri incelendiğinde, diğer bölgeler arasında ortalama düzeyde gelişmişlik sağlayan bir bölge olduğu görülmektedir. Alt bölgelerin verileri incelendiğinde, en fazla göç alan, en yüksek büyüme oranına sahip olan, yüksek düzeyde istihdam oranı sağlayan alt bölge, TR61 Antalya bölgesidir. Bunun yanı sıra en yoğun nüfusa sahip, tarım ve sanayi sektöründe en yüksek geliri elde eden, en yüksek ihracat oranlarına sahip olan alt bölge ise TR62 Adana bölgesidir. Osmaniye, Maraş, Isparta, Hatay, Burdur kişi başına gelir düzeyinde bölge ortalamasının altındadır. Adana alt bölgesinde işsizlik oranının yüksek olmasının nedeni daha çok mevsimsel işçiliğin yer almasıdır. Nüfus artış hızı en yüksek olan üçüncü bölge konumundadır. Türkiye'nin ortalama düzeyde gelişmiş bölgesi niteliğindedir. Ticaret ve turizm sektörünün bölge ekonomisinde payı oldukça büyüktür. Bölgenin en önemli iktisadi özelliği ise tek bir ilde yoğunlaşmayıp birden çok cazibe merkezinin ortaya çıkmasıdır. Bu şekilde bölge tek il faktörüyle kalkınmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL BÜYÜMENİN KAYNAKLARININ EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1 METODOLOJİ

Bu bölümde; analizin amacı, veri setinin özellikleri ve analize dâhil edilen değişkenler hakkında bilgiler verilecektir.

3.1.1. Analizin Amacı

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de bölgesel düzeyde ekonomik büyümenin belirleyicilerini araştırmaktır. İkinci bölümde bölgesel büyümenin kaynaklarının betimsel analizleri yapılmıştır. Bölgesel kalkınma ile ekonomik büyüme arasında ki birbirini besleyen ilişkide, bölgesel kaynakların etkin kullanımı oldukça önemlidir.

3.1.2. Kullanılan Ekonometrik Model

3.1.2.1. Panel Veri Yöntemi

Gerek makro gerekse mikro ekonomik düzeyde iktisadi değişkenler arasındaki davranış ile ilişkilerin belirlenebilmesi için ekonometrik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ekonometrik araştırmalar ise modelin kurulması, modelin tahmin edilmesi, tahminlerin test edilmesi ve test edilen tahmin sonuçlarının kullanılması aşamaları ile gerçekleşmektedir.

Kurulan modelin tahmini için; güvenilir, doğru ve sağlıklı veriler ile bu verilerin kullanılacağı tahmin yöntemleri ekonometrik analizlerde önem teşkil etmektedir. Ekonometrik modeller üç tür veri seti üzerine kurgulanmaktadır. Bunlar; zaman serisi verileri, yatay kesit veriler ve panel veri setleridir. Gujarati (2003) tarafından da vurgulandığı gibi zaman serisi verileri, değişkenlerin zamana bağlı olarak değişimini; yatay kesit verileri, belirli bir zaman diliminde değişkenlerin ekonomik birimlere göre nasıl farklılaşacağını ve panel veri setleri ise değişkenlerinin değerlerinde hem

ekonomik birimler hem de zaman içinde gözlemlenen değişimleri yansıtır. Panel veri; ülkeler, firmalar, hanehalkları vb. yatay kesit verilerinin, belirli bir zaman kesiti için biraraya getirilebilmesidir. Panel veriler hem zaman serisi verileri hem de yatay kesit verileri içerikleri için karma veriler veya havuzlanmış veriler olarak da adlandırılmaktadır. Asteriou ve Hall (2007), panel veri setinin, yatay kesit ve zaman serilerini içerdiği için daha ayrıntılı analize olanak tanıdığını ifade etmektedir. Yerdelen (2013), panel veri kullanımının sağladığı avantajları şu şekilde sıralamıştır:

- Zaman serisi ve yatay kesit verileri, birimlerin heterojenliğini kontrol edemezken, panel veri analizi bu farklılığın model içinde kontrolünü sağlayabilmektedir.
- Yatay kesit verilerinin, analiz ettiği değişkenlerde birimler arası farklılıklar ön plana çıkarken zaman serilerinin değişkenlerinde, birimlerin özellikleri ifade edilmektedir. Panel veri ise yatay kesit gözlemleri ve zaman serilerinin bu özelliklerini birleştirerek hem birimler arası farklılıkları hem de birimlerin özelliklerini dikkate almaktadır.
- Parametre tahminlerinin sapmalı olmasının nedeni, panel veri modellerinde değişkenlerin dışlanması sonucu hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmasıdır. Panel veri, korelasyonun temel sorununu bilerek, değişkenlerin etkilerini kontrol altında tutmaktadır.
- Zaman serisi modelinde çoklu doğrusal bağlantı durumu ve serbestlik derecesinin az olması, modelde önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu durum, modelin ihtiyacı olan bilgiyi elde etmesinde yetersiz kalması problemine yol açmaktadır. Panel veri ise hem serbestlik derecesinde hem de gözlem sayısında artış yaşanmasını sağlayarak, çoklu doğrusal bağlantı sorununu azaltıp, modelin ihtiyacı olan bilgiyi temin ederek, tahminlerin güvenilirliğini arttırmaktadır.
- Panel veri ile yapılan analizler, zaman serisi ve yatay kesit verisi modellerine göre daha karmaşık modellerle çalışabilme imkânı sunmaktadır.

Panel veri modellerinin, analizler için sağladığı avantajların yanında dezavantajları da mevcuttur. Yerdelen (2013), bu dezavantajları şu şekilde sıralamıştır.

- Sansürlü gözlemler, cevapsız kalan anket soruları ve verilere ulaşamaması gibi sıkıntılardan dolayı panel verilerde, eksik veri problemi yaşanmaktadır.

- Panel verilerde zaman boyutunun birim boyutundan kısa olması, doğrusal olmayan panel veri modellerinde bazı problemlerin yaşanmasına sebep olmaktadır.
- Hata terimi panel veri modellerinde çoğu zaman sapmalıdır

Panel veri seti, çalışmamızın analizine en uygun yöntem olması ve sağladığı avantajlar sebebiyle, yapılacak ekonometrik analizde benimsenen yöntem olmuştur. Bir panel veri modeli;

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + v_{it}$$

$i=1,2,3,\dots,N \quad t=1,2,3,\dots,T \quad k=1,2,3,\dots,N$

şeklinde ifade edilebilir. Modelde yatay kesit parametresi i alt indisi, zaman parametresi t alt indisi, bağımlı değişken Y , bağımsız değişken X ve hata terimini v ile gösterilmektedir.

Panel veri modeli, değişkenlerinin zaman ve birim için aldığı değerlere yönelik 3 tür tahmin edici modelle açıklanmaktadır. Bunlar;

- Havuzlanmış veriler
- Sabit etkiler modeli ve
- Rassal etkiler modeli

Green (2012) tarafından da ifade edildiği gibi havuzlanmış veriler durumunda, parametreler kesit ve zaman boyutunda sabittir. Sabit etkiler modelinde kesişim değeri herbir birim için ayrı bir değer almaktadır. Rassal etkiler modeli ise bireysel etkilerin, bağımsız değişkenler ile bağlantısız olduğu durumda sabit terimlerin yatay kesit birimleri arasında rastgele dağıtılmasıdır. Yani model, yatay kesit birimlerinin katsayılarını sabit kabul etmek yerine rassal değişken olarak kabul etmektedir.

Sabit etkiler modeli veya rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için bazı testler uygulanmaktadır. Bu testler Hausman Testi, Breusch- Pagan LM Testi ve F Testidir. Hausman Testi, sabit etkiler modeli değişkenleri ile rassal etkiler modeli değişkenleri arasındaki farkın anlamlılığını inceleyerek hangi modelin tercih edileceği konusunda karar veren testtir. Bu testlere ilişkin hipotezler Tablo 43’de verilmektedir.

Tablo 43: Hausman Testi, Breusch-Pagan LM Testi, F Testi ve Hipotezleri

	Hausman Testi	Breusch- Pagan LM Testi	F Testidir
H₀	Rassal Etkiler	Havuzlanmış veri	Havuzlanmış veri
H₁	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler	Sabit Etkiler

3.1.2.2. Model Tahmini Öncesi Sınamalar

Modelimizin tahmini için gerekli aşamalardan ilki değişkenlerin belirlenmesi ve bu değişkenlerle ilgili verilerin toplanmasıdır. Daha sonra seçilen değişkenlerin aralarındaki ilişkinin yönü belirlenmeli ve bu duruma en uygun matematiksel kalıp seçilmelidir.

- **Çoklu Doğrusal Bağlantı**

Bağımsız değişkenlerin, bazılarının ya da tamamının birbirleri ile ilişkili olması durumuna, çoklu doğrusal bağlantı denir. Çoklu doğrusallık tam ise, regresyon parametreleri tahmin edilemez. Çoklu doğrusallık tam değil ise regresyon katsayıları belirlenebilir hale gelir ancak standart hatalar büyür ve istatistiksel anlamlılıklarını yitirirler. Ekonometrik analizimizde, çoklu doğrusal bağlantının varlığı korelasyon matrisi ile test edilmiştir.

- **Yatay Kesit Bağımlılığı Testi**

Model tahmini öncesi sına yöntemlerinden biri de modelde içerilen değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını analiz etmektir. Çalışmamızda, değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının varlığını Pesaran CD_{LM} testi ile test ediyoruz.

- **Birim Kök Testi**

Modelde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenebilmesi için birim kök testi kullanılır. Serilerde yatay kesit bağımlılığının olmadığı bir durumda birinci kuşak, yatay kesit bağımlılığının varlığı durumunda ise ikinci kuşak birim kök testleri kullanılır.

3.1.2.3 Model Tahmini Sonrası Sınamalar

İktisadi ilişkileri açıklayan değişkenlerin belirlenmesinden sonra, ekonometrik model tahmin edilmekte ve bu modelin tahminlerinin güvenilirliği sınanmaktadır. Bu sayede modeller arasındaki farklılıklar istatistiki bilgilerle değerlendirilebilmektedir. Bu testler aşağıda kısaca tanıtılmaktadır.

- **Determinasyon Katsayısı**

Modelin güvenilirliğini analiz etmek amacıyla kullanılan ölçü, determinasyon katsayısıdır. Çoklu belirlilik katsayısı olarak da isimlendirilen ve R^2 ile gösterilen determinasyon katsayısı bağımlı değişkenlerde ortaya çıkan değişmelerin, bağımsız değişkenler tarafından açıklanabilen yüzdelik oranını vermektedir.

- **F İstatistiği**

Modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığı, F testi ile analiz edilmektedir.

- **t İstatistiği**

Modelin parametrelerinin tahmin etkilerinin istatistiksel anlamlılıkları t testi ile ortaya konur.

- **Otokorelasyon**

Klasik Doğrusal Regresyon Modelinde, hata terimlerinin değerleri arasında herhangi bir korelasyonun bulunmadığı varsayılmaktadır. Bu varsayımdan sapma, otokorelasyon olarak adlandırılmaktadır.

Modelde, otokorelasyon sorunun varlığını analiz etmek amacıyla bazı testler geliştirilmiştir. Bu testlerden en çok tercih edileni ise Durbin-Watson d testidir.

Çalışmamızda otokorelasyonun varlığı, Durbin-Watson testi ile analiz edilmiştir. Otokorelasyon sorununun ortaya çıkması halinde, çözüm için uygun yöntemlerle problem giderilecektir.

- **Değişen Varyans**

Değişen varyans, klasik doğrusal regresyon modelinin önemli varsayımlarından biri olan hata terimi varyansının sabit olması, durumundan sapma halidir. Yani bazı durumlarda hata terimi varyansının açıklayıcı değişkenlerdeki değişmelere bağlı olarak değişmesi durumunda, değişen varyans vardır denir.

Çalışmamızda değişen varyansın tespiti için Levene and Brown Frosythe Testi uygulanarak bu sorun ile karşılaşılması durumunda uygun dirençli tahmin ediciler kullanılarak sorun giderilecektir.

3.1.3. Veri Seti

Çalışmamızda, Türkiye'nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 uygulamasıyla gruplandırılan 26 bölgesi için, modelde içerilen değişkenlere ilişkin veri seti kullanılmıştır. Veriler, TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı istatistik raporlarından derlenmiştir. Çalışmanın veri setinde yer alan 26, İBBS Düzey 2 bölgesi Tablo 44'de verilmiştir.

Tablo 44: Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2

KOD	DÜZEY 2	KOD	DÜZEY 2
<i>TR10</i>	İstanbul Alt Bölgesi	<i>TR71</i>	Kırıkkale Alt Bölgesi
<i>TR21</i>	Tekirdağ Alt Bölgesi	<i>TR72</i>	Kayseri Alt Bölgesi
<i>TR22</i>	Balıkesir Alt Bölgesi	<i>TR81</i>	Zonguldak Alt Bölgesi
<i>TR31</i>	İzmir Alt Bölgesi	<i>TR82</i>	Kastamonu Alt Bölgesi
<i>TR32</i>	Aydın Alt Bölgesi	<i>TR83</i>	Samsun Alt Bölgesi
<i>TR33</i>	Manisa Alt Bölgesi	<i>TR90</i>	Trabzon Alt Bölgesi
<i>TR41</i>	Bursa Alt Bölgesi	<i>TRA1</i>	Erzurum Alt Bölgesi
<i>TR42</i>	Kocaeli Alt Bölgesi	<i>TRA2</i>	Ağrı Alt Bölgesi
<i>TR51</i>	Ankara Alt Bölgesi	<i>TRB1</i>	Malatya Alt Bölgesi
<i>TR52</i>	Konya Alt Bölgesi	<i>TRB2</i>	Van Alt Bölgesi
<i>TR61</i>	Antalya Alt Bölgesi	<i>TRC1</i>	Gaziantep Alt Bölgesi

TR62	Adana Alt Bölgesi	TRC2	Şanlıurfa Alt Bölgesi
TR63	Hatay Alt Bölgesi	TRC3	Mardin Alt Bölgesi

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/>

Yapılan ekonometrik analizde İBBS uygulaması, TÜİK desteği ile DPT tarafından 2002 yılında tamamlandığı için bazı verilere bu yıldan önce ulaşılamamaktadır. Verinin ulaşılabilirliği göz önüne alınarak çalışmamızın analiz dönemi 2005-2013 yılları olarak belirlenmiştir.

3.1.4 Analizde Kullanılan Değişkenler

- **Büyüme Oranı**

Büyüme oranı; bir ülkenin reel GSYH'sında bir dönemden diğerine ortaya çıkan oransal değişimdir. Bölgesel gelişimin ve bölgelerarası farklılıkların en önemli göstergesi büyüme oranıdır. Çalışmamızın bağımlı değişkeni bölgelerin ekonomik büyüme oranlarıdır.

- **Genç Nüfus Oranı**

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli faktörlerinden biri nüfustur. Nüfus hem üreten hem de tüketen bir yapıya sahip olduğu için iktisadi faaliyetler açısından önemli bir unsurdur. Özellikle genç nüfus ekonominin üretken kapasitesinin önemli bir göstergesidir. Bu çerçevede bölgesel düzeyde genç nüfus oranı, modelde içerdiğimiz bağımsız değişkenlerden birisini oluşturmaktadır.

- **Beşeri Sermaye**

Beşeri sermaye bireylerin bilgi, beceri ve yeteneklerinin belirlediği üretkenlik düzeyidir. Eğitim için yapılan harcama ve eğitim öğretim için ayrılan zaman beşeri sermayenin temel belirleyicisidir. Kaliteli bir eğitim yapısına sahip toplumda beşeri sermaye düzeyi yüksektir. Bölgesel ekonomik büyümenin önemli belirleyicisinin, sahip olunan beşeri sermaye düzeyi olduğu kabulünden yola çıkılarak, beşeri sermayeye modelde bağımsız değişken olarak yer verilmiştir.

- **Göç**

Bireylerin veya toplumların ekonomik, sosyal, siyasi gibi faktörlerin etkisiyle, yaşamlarının bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere ikamet ettikleri yerlerden diğer yerlere yapmış oldukları yer değiştirme olayına göç denilmektedir. Bir bölgenin ya da ilin aldığı göç ile verdiği göç arasındaki fark, net göçü vermektedir. Ülkemizde batı bölgelerinde net göç oranı pozitifken, doğu bölgelerde negatiftir. Net göç oranının bölgesel büyüme oranını etkileyeceği düşünülerek, modelde bağımsız değişken olarak yer verilmiştir.

- **Yatırım**

Ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden birisi yatırımdır. Belirli bir dönemde, mal ve hizmet üretimi için kurulan tesisler ile mevcut sermaye stokuna yapılan ilaveler yatırım olarak adlandırılmaktadır. Yatırımlar sabit sermaye yatırımları, konut yatırımları ve stok yatırımlar olarak sınıflandırılmaktadır. Uzun dönemli yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Bölgesel farklılıkları azaltmak adına kullanılan en önemli araç yatırımdır. Türkiye için doğu bölgeleri ya da geri kalmış bölgelerde uygulanan yatırım politikaları ile bölgelerarası dengesizlik giderilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bölgesel yatırım, modelde bağımsız değişken olarak verilmiştir.

- **Dış Ticaret**

Dış ticaret yurtiçinde üretilen mallara yönelik talebi ve yurtiçinde üretilmeyen üretim girdilerini içerdiğinden ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisidir. Dış ticaret hacmi ayrıca ekonominin dış ekonomiler ile entegrasyon derecesini de yansıtır. Bu çerçevede dış ticaret bölgesel ekonomik büyümenin de önemli bir belirleyicisi olduğundan, modelde açıklayıcı değişken olarak yer verilmiştir.

- **İstihdam**

İstihdam düzeyi ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Bölgesel istihdam düzeyi, bölgesel büyümenin temel belirleyicisidir. İstihdam düzeyi modelde bağımsız değişken olarak yer almaktadır.

- **Ana İktisadi Faaliyet Kolları**

Ekonomik faaliyet hacminin iktisadi faaliyet kollarına dağılımı, her bir alt faaliyetin yapısal ve teknolojik özelliklerinin farklı olması nedeniyle bölgesel büyümenin temel belirleyicisidir. Bölgesel katma değerın sektörel dağılımına modelde açıklayıcı değişken olarak yer verilmiştir.

3.2. ANALİZ

Model tahmin aşamasında, yukarıda sözü edilen açıklayıcı değişkenler, işaret ve istatistiksel anlamlılık bakımından değerlendirilmiş, nihai analizde Tablo 45’de yer verilen değişkenler kullanılmıştır

Tablo 45: Analizde Yer Alan Değişkenler Tablosu

	Tür	Değişken	Kod	Tanım
1	Bağımlı Değişken	Büyüme Oranı	BO	GSYH Büyüme Oranı
2	Bağımsız Değişken	Sanayi	S	Sanayi Sektörünün GSYH İçindeki Payı
3		Hizmet	H	Hizmetin GSYH İçindeki Payı
4		Yatırım	YT	Yatırım/ GSYH
5		İhracat	İH	İhracat/GSYH
6		İstihdam	İS	İstihdam

Çalışmada yer verilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 46’da verilmektedir.

Tablo 46: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
BO	5,803287	5,279746	-8,26	20,31
S	0,2392361	0,0833294	0,86	0,415
H	0,4999028	0,0633448	0,345	0,643
YT	142,1449	221,9671	1,255	1837,581
İH	478,3097	1237,845	2,173	7871,922
İS	845,5833	750,9934	190	4558

- **Analizde Kullanılan Değişkenlerin İstatistiksel Özelliklerinin Belirlenmesi**

Analize başlamadan önce, değişkenlerin aralarında çoklu doğrusal bağlantının olup olmadığını kontrol etmek amacıyla korelasyon matrisi ile incelenmektedir. Korelasyon katsayısının ekstrem değerlere sahip olması, ele alınan iki değişkenin birlikte hareket ettiğini ve aynı modelde kullanılması durumunda istenmeyen sonuçlar elde edileceğini göstermektedir. Bunun aksine katsayının sıfıra yakın olması durumunda iki değişken arasında zayıf bir ilişkinin bulunduğu bahsedilebilmektedir. Çalışılan korelasyon matrisi Tablo 47’de verilmektedir

Tablo 47: İkili Korelasyon Matrisi

	YT	İH	İS	S	H
YT	1,0000				
İH	0,5256	1,0000			
İS	0,5959	0,9379	1,0000		
S	0,2877	0,2156	0,2509	1,0000	
H	-0,0353	0,0833	0,1214	-0,6153	1,0000

Tablo 47’de çalışmada kullanılan açıklayıcı değişkenler arasında yüksek ikili korelasyonun olmadığı görülmektedir. Buradan çalışmanın bağımsız değişkenleri arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı sonucu çıkarılmaktadır. Ekonometrik modelleme öncesinde değişkenlerin durağanlıklarının da ortaya konması

gerekmektedir. Bu aşamaya geçmeden önce hangi birim kök testinin kullanılacağına yatay kesit bağımlılık testi ile karar verilmelidir.

Çalışmamızda değişkenlerimizin yatay kesit bağımlılığının test edilebilmesi için Paseran(2004) testi kullanılmıştır. Bu testin sonuçları Tablo 48’de gösterilmiştir.

Tablo 48: Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

Değişken	CD-Test Değeri	Olasılık	Corr	Abs (corr)
BO	37,47	0,000	0,752	0,752
S	32,69	0,000	0,656	0,667
H	32,07	0,000	0,644	0,646
YT	22,30	0,000	0,447	0,472
İH	39,13	0,000	0,785	0,787
İS	34,59	0,000	0,694	0,769

Yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarına göre, bütün değişkenlerimizin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu ve bu değişkenler için ikinci kuşak birim kök testlerinin yapılması gerektiği görülmüştür. Çalışmamızda, ikinci kuşak birim kök testlerinden Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiş IPS (CIPS) testi kullanılmıştır. Birim kökün olmadığını, yapılan test sonucunda elde edilen olasılık değerlerinin 0,10’un altında olmasından anlaşılmaktadır. Birim kök test sonuçları Tablo 49’da verilmektedir. Görüldüğü gibi, sadece BO değişkeni birim kök içermezken S, H, YT, İH, İS değişkenleri birim kök içermektedir.

Tablo 49: Birim Kök Testi Sonuçları

	Lags	Trendsiz	
		Zt-Bar	Olasılık
BO	0	-6,345	0,000
	1	-2,023	0,022
S	0	1,610	0,946
	1	2,371	0,991
H	0	1,347	0,911
	1	1,080	0,860

YT	0	0,313	0,623
	1	1,782	0,963
İH	0	2,319	0,990
	1	3,816	1,000
İS	0	-2,416	0,008
	1	-0,700	0,242

Birim kök içeren değişkenlerin analizlerde kullanılabilmesi için birim kökten kurtarılarak, durağanlaştırılması gerekmektedir. Serinin durağanlaştırılması için değişkenlerin birinci farkı alınması metodu kullanılmaktadır. Birinci farkı alınarak başına 'd' harfi eklenen yeni değişkenler; dS, dH, dYT, dİH, d S, için birim kök testi tekrarlanmıştır. Tablo 50'de görüldüğü gibi birinci farkı alınmış değişkenler, birim kök içermemektedir. Analizin sonraki aşamalarında bu değişkenler, birinci farkı alınmış halleri ile kullanılacaktır.

Tablo 50: Birinci Fark Alınması Sonrasında Birim Kök Testi Sonuçları

	Lags	Trendsiz	
		Zt- Bar	Olasılık
dS	0	-2,744	0,003
dH	0	-3,428	0,000
dYT	0	-1,927	0,027
dİH	0	-3,221	0,001
dİS	0	-2,980	0,001

- **Model ve Tahmin**

Çalışmanın bu aşamasında bir bağımlı beş bağımsız değişken kullanılarak iki tür model kurgulanmıştır.

Tablo 51: Kurgulanan Alternatif Modeller

M1: $BO = f(dYT, dİH)$
M2: $BO = f(dYT, dİS,)$

Hangi panel veri yönteminin kullanılacağını saptanması için, tanımlanmış olan 2 farklı model belirlenmiştir. Test sonuçları Tablo 52’de gösterilmiştir.

Tablo 52: Hausman Testi

	Hausman Testi	
	İstatistik	Olasılık
1	1,42	0,2334
2	1,10	0,1290

Hausman testi sonuçlarına göre her iki model için rassal etkiler (RE) tahmincisinin geçerli olduğuna karar verilmiştir.

RE modeli ile elde edilen sonuçlarda öncelikle ardışık bağımlılık ve değişen varyans olup olmadığı kontrol edilmelidir. Modellerimizde Bahargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin Watson Testi ve Balgati-Wu’nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi ile ardışık bağımlılık, Levene and Brown Frosythe Testi ile de değişen varyans olup olmadığı test edilecektir.

Tablo 53: Değişen Varyans ve Ardışık Bağımlılık Testi

	Levene ve Brown Frosythe Testi		Bahargava, Franzini ve Narendranathan’ın DW Testi	Balgati-Wu’nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi (BW-LBI)
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	İstatistik
1	0,58607239	0,9334875	1,8007077	1,9008283
2	0,89090602	0,61055485	1,9020927	2,0272123

Test sonuçları, değişken varyans sorunu olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca uygulanan test sonuçlarına göre modelimizde ardışık bağımlılığın bulunmadığı tespit edilmiştir.

- Tahmin Sonuçları

Tablo 54: Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	(1) BO	(2) BO
<i>dYT</i>	0.0021 (0.021)	0.0013 (0.082)
<i>dİH</i>	0.0045 (0.028)	
<i>dİS</i>		0.033 (0.000)
<i>Constant</i>	5.24 (0.000)	4.48 (0.000)
<i>Gözlem Sayısı</i>	192	192
<i>R²</i>	0,0478	0,1371
<i>Wald İstatistiği</i>	6,36	23,79
<i>Olasılık</i>	0,0416	0,0000

Bölgesel ekonomik büyümeyi açıklamak için iki model tahmin edilmiştir. 1. Modelde bağımsız değişkenler yatırım ve ihracattan oluşurken, 2. Modelde bağımsız değişken olarak yatırım ve istihdam yer almaktadır. Tahmin edilen iki modelin sonuçları Tablo 54’de verilmiştir. Model tahmin sonuçlarına göre yatırım, istihdam ve ihracat bölgesel ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu sonuç, bölgesel gelişme için yatırım, istihdam ve ihracatı özendirerek ekonomi politikalarının tasarımının ve uygulanmasının büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır. İki modelimizde de büyüme oranlarını etkileyen yatırım, ihracat ve istihdam değişkenlerinin işaretlerinin beklentiler ile uyumlu olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme süreci ülkelerin uyguladıkları makroekonomik, sektörel ve bölgesel büyüme politikalarında önemli değişimler yaşanmasına yol açmıştır. Yerel dinamiklere verilen önemin artması ve Avrupa Birliğine uyum süreciyle Türkiye’de bölgesel gelişme politikalarında köklü bir değişim yaşanmıştır. Kurulan kalkınma ajansları ve bölgesel projelerin ortaya çıkardığı bu ekonomi, politik süreçle örtüşmektedir. Ancak tarihsel olarak bölgesel kaynakların verimli şekilde değerlendirilememesi sonucunda ortaya çıkan bölgesel dengesizliklerin giderilebilmesi, uzun bir süreci gerektirmektedir. Bölgesel kalkınmanın sağlanması, bölgesel ekonomik büyümeyi zorunlu kılmaktadır. Bu ise bölgesel potansiyellerin doğru değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Bu çerçevede bu çalışma, Türkiye’de bölgesel ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinin ampirik olarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Ekonomik büyümeye etkisi olan bölgesel kaynaklar, İBBS Düzey 2 sisteminde sınıflandırılan 26 alt bölgeye ait iktisadi değişkenlerden oluşmaktadır. Her bir değişkenin bölgesel ekonomik büyüme için ne kadar katkı sağladığı, ‘‘Panel Regresyon Modellemesi’’ çerçevesinde analiz edilmiştir. Türkiye’nin İBBS sistemine yeni sayılacak zamanda geçmiş olması, bazı değişkenlere ait verilerin bulunamamasına neden olduğundan modelimizin zaman aralığı kısa tutulmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle 2005-2013 yılları arasında, Düzey 2 bazında 26 alt bölgeyi kapsayacak ekonomik modeller tasarlanmıştır. Bağımlı değişken büyüme oranı olarak belirlenirken, bağımsız değişkenler, yatırım, istihdam, ihracat ve alt sektörlerin bölgesel katma değerler içindeki payları olarak belirlenmiştir.

Çalışmada iki farklı model kullanılarak 26 bölgenin büyüme kaynaklarının ekonomik etkisi araştırılmıştır. Kurgulanan modellerin tahmin sonuçları, bölgesel yatırım, istihdam ve ihracatın bölgesel büyümeye katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Öte yandan Türkiye’de bölgeler arasındaki büyük farklılık, sadece bölgesel kaynakların etkisiyle giderilememektedir. Bunun nedeni ekonomik faktörler yanında sosyal faktörlerin ve coğrafi faktörlerin bölgesel ekonomilerin gelişmesinde önemli roller oynamasıdır. Bu çerçevede istikrarlı ve sürdürülebilir bir bölgesel büyümenin gerçekleştirilebilmesi için bölgesel altyapı çalışmalarının tamamlanması, beşeri

sermayenin arttırılması ve gelişmiş teknolojinin kullanılması gibi gerekli koşulların uygun hale getirilmesiyle bölgesel yatırım, istihdam ve ihracatı arttıracak bölgesel politikaların uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

Alden, Jeremy, *Regional Development and Spatial Planning*, Adams Neil, Jeremy Alden and Neil Harris (ed), Ashgate Publishing Company, USA, 2006.

Ascani, Andrea, Crescenzi, Riccardo, and Iammar, Simona, *New Economic Geography and Economic*, Department of Geography and Environment Londra School of Economics and Political Science, January 2012.

Asteriou, Dimitrios and Hall, Stephan G., *Applied Econometrics (Revised Edition)*, Palgrave, Macmillan, New York, 2007.

Berber, Metin, Çelepçi, Ebru, *Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Trabzon, 2005.

Button, Kenneth, *The Economist’s Perspective on Regional Endogenous Development*, in *Endogenous Regional Development*, United Kingdom, 2011.

Dinçer, Bülent, Özaslan Metin, Kavaşoğlu Taner, *İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, Kalkınma Bakanlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 2003.

Dinler, Zeynel, *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitapevi, Bursa 2005.

Eşiyok, B Ali, SekmeN, Faruk, *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolunun Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Kalkınma Bankası AŞ. Genel Araştırmalar, Ankara, Nisan 2012.

Filiztekin, Alpay, *Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, TUSİAD Yayınları, İstanbul, 2008.

Göymen, Korel, *Türkiye’de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar Uluslararası Konferansı, İstanbul, 2005.

Green, William H., *Econometric Analysis (Seventh Edition)*, Pearson Education, Limited, 2012.

Gujarati, Damodar N., *Basic Econometrics (Fourth Edition)*, Gary Burke, New York, 2003.

Iammarino, Simona, Rodríguez, Pose, Andrés and Storper, Michael, *Why Regional Development matters for Europe's Economic Future Luxembourg*, Publications Office of the European Union, 2017.

Karaca, Orhan, *Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?*, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Ankara, 2004.

Karluk, Rıdvan, *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.

Kepenek, Yakup, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012.

Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Ezgi Kitapevi, 2004.

Sungur, Onur, Keskin, Hidayet ve Dulupçu, Murat Ali, “*New Approaches in Regional Development and its Reflections to the Development Plans in Turkey: The Evaluation of Development Plans in Terms of New Teories*” Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi VI. Coğrafya Ulusal Sempozyumu, Bildiri Kitabı, 2010.

Stimson, Robert, Nijkamp, Peter and Stohug, Roger, R., *Endogenous Regional Development*, Edward Elgar Publishing, USA, 2011.

Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, Ezgi Kitapevi, 2007.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda, *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, Beta Basım, İstanbul, 2013.

MAKALELER:

Abdioğlu, Zehra, Uysal, Taner, “ Türkiye’de Bölgeler Arası Yakınsama: Panel Birim Kök Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 3, 2013 s.125-143.

Akpınar, Rasim, “ Türkiye’ de Kalkınma Ajanslarınca Hazırlanan Bölge Planlarına Dair Bir Kritik: İZKA’nın İzmir Bölge Planı (2010-2013) Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 2010 s.7-18.

Altuğ, Sumru, Filiztekin, Alpay ve Pamuk, Şevket, “Sources of long-term economic growth for Turkey, 1880–2005” *European Review of Economic History, European Historical Economics Society*, Sayı 3, 2008 s.393–430.

Atakişi, Ahmet, “ Bölgesel Farklılıkların Oluşumu: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 2, 2012 s. 153-175.

Aslan, Kahraman, “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, 2005 s. 275-294.

Burnasov, Alexander, Ilyushkina, Maria, Kovalev, Yuri and Steponav, Anatoly, “Convergence and Divergence Processesin Regional Development ”, *Prace Komisji Geografi Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Sayı 14, 2014 s.143-150.

Capello, Roberta, “Location, Regional Growth and Local Development Theories” *Aestimum*, Sayı 58, 2011 s.1-25.

Çetin, Murat, “ Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 1, 2006 s.1-20.

Eraydın, Ayda, “The Roles of Central Government Policies and the new forms of local governance in the emergence of industrial districts”, *Entrepreneurship & Regional Development*, Cilt 17, 2005 s. 237-266.

Erkan, Birol, “Türkiye’de Nedenleri ve Boyutlarıyla Bölgesel Dövizizm”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Haziran 1999 s.119-136.

Erzan, Refik, Kadirbeyoğlu, Zeynep ve Özkaynak, Begüm, *Yerel Kalkınma ve Sürdürülebilirlik: Türkiye’ye Genel Bir Bakış*, içinde Ahmet Faruk Aysan, Devrim Dumludağ (ed), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, İmge Yayınevi, 2014 s. 289-316.

Huggins, Robert, Izushi, Hiro, Prokop, Daniel and Thompson, Piers, “Regional competitiveness, economic growth and stages of development” , *Zb. rad. Ekon. fak. Rij.*, Cilt 32, Sayı 2, 2014 s. 255-283.

Iammarino, Simona, Rodriguez-Pose, Andres, Storper, Michael, “ *Why Regional Development Matters for Europe’s Economic Future*”, London School of Economics and Political Science, Department of Geoprophy & Environment, Publications Office of the European Union, 2017, s.1-31.

Iyer, Sriya, Kitson, Michael and Toh, Bernard, “ *Social Capital, Economic Growth and Regional Development*”, *Regional Studies*, Cilt 39, Sayı 8, November 2005 s.1015- 1040.

Kahraman, Aslan, “ Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.7, 2005 s.275-294.

Karaalp, Hacer, Simay, Erdal Fuat, “ Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Arttırır mı? Türkiye İçin Bir Beta Yakınsama Analizi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Sayı.4, Ekim 2012, s. 475-486

Keskin, Hidayet ve Sungur, Onur, “Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye’de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Mayıs 2010 s. 271-293.

Koçtürk, Murat ve Gölalan, Meryem,”1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi” *3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 2, 2010 s. 51-61.

Kolsuz, Güneş, ve Yeldan, A, Erinç, “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Araştırılması” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 40, 2014 s. 49-66.

Küçüker, Celal, “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma”, *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 11, 2000 s. 1-45.

Logni, Simonetta and Nijkamp, Peter, *Economic Integration and Labour Markets: Ways Forward*, in George M. Korres (ed) *Regionalisation, Growth and Economic Integration*, Physica-Verlag, Heidelberg, New York, 2007 s.3-23.

Okçu, Murat, Acar, Osman, Kürşat ve Akman, Elvettin, “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Planları Vizyon, Stratejik Amaç ve Hedefleri Üzerine Analitik Bir İnceleme” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, 2012 s.231-246.

Özer, Yunus Emre, “ Küresel Rekabet- Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, *Review of Social, Economic & Business*, Sayı 10, 2007 s. 389-408.

Sarıca, İsmail, “Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri” *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2001 s.154-204.

Sevinç, Haktan, “Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları” *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Sayı.2, 2011 s.35-54.

Smetkowski, Maciej, “Spetial Scape of Regional Economic Growth in Central and Eastern European Countries”, *Geographia Pobnica*, Sayı 4, 2015 s.539-555.

Sinemillioğlu, Oğuz,M., “ Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma ve Türkiye Süreci” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, 2009 s. 245-268.

Şiriner, İsmail, Doğru, Yılmaz, “ Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Sayı.3(2), 2005 s. 162-182.

Tulumovic, Vanes, “Models Of Regional Aspect and Development Underdeveloped Regions”,*The Journal of International Social Research*, Cilt 8, Sayı 40, Ekim 2015 s.806-814.

Türker, Kaner Atakan, *Yeni Bölgecilik ve Türkiye*, içinde Ahmet Faruk Aysan, Devrim Dumludağ (ed), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, İmge Yayınevi, 2014 s.317-335.

Yıldız, Özkan, “GAP İllerinde Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm” *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2008 s. 287-300.

Yılmaz, Ömer, “Bölgesel Eşitsizlik: Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 1-2, Mart 2001 s.1-19.

YILLIK, KALKINMA PLANLARI, vs.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**
Ankara 1963, s. 471-477.

Devlet Planlama Teşkilatı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**
Ankara,1965, s. 263-273.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**
Ankara, 1972, s.154-191.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**
Ankara, 1978, s.72-83.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**
Ankara, 1984, s. 161-163.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**
Ankara,1989, s.318-322.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**
Ankara, 1995, s. 170-184.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme
Özel İhtisas Komisyon Raporu, (2001-2005)**, Ankara, 2000, s.60-68.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)**
Ankara,2006, s.53-55.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)**
Ankara, 2013, s.117-139.

Devlet Planlama Teşkilatı, **“Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)”**, T.C.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal
Uyum Müdürlüğü, Ankara, 2003.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Doğu Anadolu Projesi Ana Planı Mevcut Durum ve
Analizi**, Ankara, 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı, *Zonguldak- Bartın- Karabük Bölgesel Gelişme Projesi*, 1997.

GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, *GAP İdaresi Ana Rapor*, 2002.

Kalkınma Bakanlığı Doğu Karadeniz Bölge İdare Başkanlığı, *Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı Nihai Rapor*, Ankara, 2000.

Kalkınma Bakanlığı, *KOP Eylem Planı (2014-2018)*, Ankara, 2000.

TUİK, *1923-2013 İstatistik Göstergeler*, Ankara, 2014.

E-KAYNAK:

TUİK, <http://www.tuik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15 Kasım 2017

